

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ**

**S.D. GOİTEİN'İN "A MEDITERRANEAN SOCIETY" ADLI ESERİNE
GÖRE SOSYAL VE EKONOMİK YAPI**

PINAR KALE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
DOÇ.DR. MUSTAFA DEMİRCİ**

Konya 2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Pınar Kale	
	Numarası:	044202021006	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH/ ORTAÇAĞ TARİHİ	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
Tezin Adı	S. D. Goitein'in "A Mediterranean Society" Adlı Eserine Göre Sosyal Ve Ekonomik Yapı		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Pınar Kale	
	Numarası:	044202021006	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH/ ORTAÇAĞ TARİHİ	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Demirci	
Tezin Adı	S.D.Goitein'in "A Mediterranean Society" Adlı Eserine Göre Sosyal ve Ekonomik Yapı		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan S.D.Goitein'in "A Mediterranean Society" Adlı Eserine Göre Sosyal ve Ekonomik Yapı başlıklı bu çalışma ...26...../...04...../...2011..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman ve Üyeler

İmza

Doç. Dr. Mustafa Demirci

Yrd. Doç. Dr. Sefer Solmaz

Yrd. Doç Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen

ÖNSÖZ

Tarihi çağlar içerisinde önemli bir yere sahip olan Ortaçağ'ın, sadece siyasi özellikleri üzerine tarihi çalışmalar yapılmıştır. Toplumsal ve sosyal yönü üzerine çok fazla araştırma yapılmamış, yapılan araştırmalarda siyasi olayların gölgesinde kalmıştır. Oysa ki herhangi bir toplumun siyasi olaylarını, daha iyi anlayabilmek için bu toplumun öncelikli olarak sosyal ve ekonomik yapısının irdelenmesi gerekir. Toplumların sosyal yapısı adeta ait oldukları devletin yapısının birer küçük örneğidir.

İnsan çevresindeki nesnelerin farkına vardığı andan itibaren sosyal bir varlık haline gelmiş ve içerisindeki toplumun bir unsuru olmuştur. Bu bağlamda birey ve toplum birbirinden ayrılmayan tek bir özellik haline gelmiştir. Biz toplumun içinde bulunduğu sıkıntıları, sevinçleri, şikâyetleri, memnuniyetleri veya devletin izlediği politikaların doğru olup olmadığını en iyi sokakta yaşayan ve bu durumların hepsini hisseden vatandaştan öğrenebiliriz. Tarih araştırmalarında devletin asıl kurucusu olan halkın düşüncelerinden ziyade devletin yöneticilerinin bakış açısıyla tarihi olaylar değerlendirilmiştir. Yapılan savaşlardan, anlaşmalarda izlenen politikalarından çok detaylı bir şekilde bahsedilmesine rağmen, asıl bu durumları canlı olarak yaşayan halkın ruh haline ve düşüncesine maalesef değinilmemiştir.

Orta çağ tarihi araştırmalarını bu açıdan değerlendirecek olursak; aynı eksikliklerin bu sahada da yer aldığını görmekteyiz.

Orta Çağ, dinlerin yapısıyla şekillenmiş ve her dine ait cemaatin bir millet haline geldiği bir dönemdir. Özellikle bu dönemde dinlerin birbirleriyle mücadelesi söz konusudur. Çünkü her din kendi mutlak gerçeklerini savunmuş diğer dinleri bu gerçekliği yıkacak bir tehdit olarak görmüştür.

Bu dönemde İslâm dini, hoşgörülü yönetim anlayışla diğer dinler üstünde hakimiyet elde etmiştir. Bu döneme ait tarih araştırmalarında İslâm fetihleri detaylı bir şekilde anlatılırken bir arada yaşamak durumunda kalan farklı inançlardaki insanların içinde buldukları durum ve İslâm yönetimi ile olan ilişkilerinden çok fazla bahsedilmemiştir. İşte bu noktada 19. yy'da keşfedilen ve Ortaçağ'da İslâm idaresinde yaşayan Yahudilerin bütün önemli belgelerini sakladıkları Genizalar

ortaya çıkmıştır. Bu belgelerde Ortaçağ insanların her türlü faaliyetleri kendi ağızlarından yani yazdıkları mektuplardan öğrenilmiştir. Bu eşsiz belgeler adeta konuşan birer kaynak özelliğine sahip olmuştur. Fakat bu belgelerinden anlayacak bir tarihçiye duyulan ihtiyaç 20. yy'ın en büyük şarkiyatçılarından biri olan Shelomo Dov Goitein tarafından giderilmiştir. O bu belgeleri adeta nakış gibi işleyerek; zaman zaman kendisini bu karakterlerin yerine koyarak Orta Çağ tarihinin sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili boşluğu dolduran 5 ciltlik devasa eseri A Mediterranean Society'i kaleme almıştır. Biz de bu çalışmamızda bu eserin sosyal ve ekonomik konularını incelemeye ve tezimizin adını özellikle Ortaçağ İslam tarihinin aydınlanmayan sosyal-ekonomik yönlerini, bu eserin ortaya koyduğu eşsiz bilgiler doğrultusunda belirlemeye karar verdik.

Tezimiz, 3 ana bölümden oluşmaktadır:

I. bölümde Goitein'in hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Aile yaşantısı, eğitim hayatına kısa bir bakıştan sonra;

II. bölümde Goitein'in, Geniza belgeleri doğrultusunda hazırladığı eşsiz eseri "A Mediterranean Society" den detaylı bir şekilde anlatıldıktan sonra yazarın Geniza belgeleri üzerine yaptığı diğer çalışmalardan bahsedilmiştir.

III. Bölümümüzde ise Goitein'in tarih anlayışı, metodolojisi ve Ortaçağ tarih anlayışına katkılarından bahsedilmiştir. Öncelikle araştırma konusunu tespit eden ve benden yardımlarını ve sabrını esirgemeyen değerli danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Mustafa Demirci'ye, hocalarım Yrd. Doç. Dr. Sefer Solmaz ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali HacıGökmen'e teşekkürü bir borç bilirim.

Bu araştırmam sırasında manevi ve maddi olarak desteklerini benden esirgemeyen eşim ve aileme, çevirilerimde bana yardımcı olan Nevşan Çelik Karabacak'a ve Erden El'e müteşekkirim.

Pınar KALE

Konya – 2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Pınar Kale		
	Numarası	044202021006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Ortaçağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Demirci		
	Tezin Adı	S.D.Goitein'in "A Mediterranean Society" Adlı Eserine Göre Sosyal ve Ekonomik Yapı		

ÖZET

Goitein 4 Nisan 1900 yılında Almanya'da doğmuştur. Çocukluğunda Yahudi eğitimi alan Goitein 1914-23 yılları arasında Frankfurt ve Berlin Üniversitelerinde eğitim almıştır.

Goitein, kendisini her alanda geliştirmeye çalışan çok yönlü bir âlim olmuştur. Akademisyenlik kimliğinin yanında her zaman bir eğitmen olarak kalan Goitein, öğrencilerini en iyi şekilde yetiştirmeye çalışmıştır.

Goitein'in tarih anlayışı, tek bir yaklaşım tarzı ile sınırlı olmamıştır. O, eserlerini yöntemsel bir titizlikle Arapça ve İngilizce olarak yazmıştır.

Goitein'in İلمي çalışmaları geniş bir alanı kapsamıştır. Özellikle Yemen Yahudileri, Yahudiler ve Araplar arasındaki ilişkiler ve Geniza belgeleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Geniza belgeleri üzerine yaptığı en kapsamlı araştırması A Mediterranean Society adlı eserdir. Beş ciltten oluşan bu eserin I. Cildi Ekonomik Faaliyetler, II. Cildi Toplum Hayatı, III. Cildi Aile Hayatı, IV. Cildi Günlük Hayat, V. Cildi ise Bireysel Faaliyetler ile ilgilidir.

Bu eserinde Goitein, Ortaçağ Akdeniz dünyasının sosyal ve ekonomik yönünü, Geniza belgelerinde yer alan mektup, iş kontratları ve evlilik sözleşmeleri

doğrultusunda dönemin insanının ev yapısından, mobilyalarına, ürettiği ürünlerden, devlet ile olan ilişkilerine kadar detaylı bir şekilde ele almıştır. Böylelikle Ortaçağ Akdeniz tarihine yeni bir bakış açısı getirmiştir.

Bu eserde Ortaçağ Akdeniz insanının yaşadığı evlerin bir bütünlük içerisinde olduğunu ve kullanılan ev eşyalarında konfor ve rahatlığın tercih edildiğini görmekteyiz. Diğer taraftan bu dönemde tam bir şehir toplumu olan Akdeniz toplumunda mesleki örgütlenmeler bulunmakta ve kadınlar da aktif bir şekilde üretimde yer almaktadır .

Goitein, Ortaçağda İslam ve Yahudi dünyasının mevcut kaynaklarında eksik olan ekonomik boyutlarını Geniza belgelerinin ışığında aydınlatmıştır. Akdeniz toplumu üzerine yaptığı kapsamlı araştırmasının son cildini tamamladıktan sonra 1985 yılında vefat etmiştir.

Anahtar kelimeler: S. D. Goitein, A Mediterranean Society, Ortaçağ, Ekonomik ve Sosyal Yapı

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Pınar Kale		
	Numarası	044202021006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Ortaçağ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☐	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Demirci		
	Tezin İngilizce Adı	Social and Economic Structure According to S.D.Goitein's "A Mediterranean Society" -		

SUMMARY

Goitein was born in Germany on the 4th of April, 1900. Goiten, who had taken Jewish education, took education at Frankfurt and Berlin Universities between 1914-1923.

Goitein had always been a versalite omniscient that tried to improve himself in all fields. He always remained as an instructor besides his academician identity and tried to train his students in the best way.

Goitein's understanding of history was not limited with a single approach. He wrote his works in English and Arabic with a methodical fastidiousness.

Goitein's scientific Works had a great scope. He was well known with his Works about the relations between especially between to Yemen Jewish, Jewish an Arabian, and about Geniza document was the work called "A Mediterranean Society." The first volume of the work was about Economical Activities, the second was about Community Life, the third was about Family Life, the forth was about Daily Life and the fifth was about Individual Activities

In this work, Goitein deals in detail with the social and economic aspect of the Medieval Mediterranean world on the basis of letters, job contracts and marriage contracts found in the Geniza documents in terms of people's housing style, furniture, products and relationships with the state. Thus, he brought a new perspective to the history of Medieval Mediterranean.

In this book, the houses where Medieval Mediterranean people lived constituted wholeness and comfort and convenience were primary concern in the household goods that were used. On the other hand, there were professional organizations in the Mediterranean society in this period, which was an entirely urban society, and women participated actively in the production.

Goitein shed light on the economic dimension, which was missing in the sources of Medieval Islamic and Jewish world thanks to the Geniza documents. He passed away in 1985 after he completed the final volume of his comprehensive research on the Mediterranean society.

Key words: S. D. Goitein, A Mediterranean Society, Middle Age, Economic and
Social Structure

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
YÜKSEK LİSANS TEZ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
SUMMARY	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

SHELOMO DOV GOİTEİN'İN HAYATI VE ESERLERİ

I- HAYATI	8
1. Ailesi ve Çevresi:	8
2. Yüksek Tahsili Ve Akademik Kariyeri.....	10
3. Kişiliği.....	13
II. ESERLERİ VE YAYINLARI.....	14
1. Yemen Yahudileri ve Dilleri Üzerine Yaptığı Çalışmalar	15
2. Yahudiler ve Araplar Arasındaki Tarihi Ve Kültürel İlişkilerine	16
Dair Eserleri	16
A) Kitapları	17
B) Makaleleri	17
3. Geniza Belgeleri İle İlgili Çalışmaları	17
A) Kitapları	18
B) Makaleleri	18
III. GOİTEİN'İN TAM BİBLİYOGRAFYASI.....	21

II. BÖLÜM

SHELOMO DOV GOİTEİN'İN A MEDİTERRANEAN SOCIETY ESERİNDE

SOSYAL VE EKONOMİK YAPI İLE İLGİLİ BAŞLIKLAR

I. A MEDİTERRANEAN SOCIETY ESERİNİN TANITIMI VE YAZILIŞ AMACI.....	26
II- A MEDİTERRANEAN SOCIETY ESERİNİN KONULARI	33
1. GÜNLÜK YAŞAM	33

A. Ev Mimarisi	33
B. Ev Mobilyaları	43
C. Şehir Hayatı	52
D. Züccaciye	58
E.Kılık – Kıyafet ve Mücevher	63
F. Yiyecek ve İçecek	69
2. SOSYAL SINIFLAR	75
A. Esnaf ve Zanaatkârlar	79
B. İşçiler	84
C. Köle ve Köle Kızlar	87
D. İnançlar Arası İlişkiler	92
E) Hukuk ve Güvenlik Güçleri	94
F) Gayri Müslim Devlet Görevlileri	95
3. İKTİSADİ HAYAT	95
A. Tarım	95
B. Temel Endüstriler	99
C. Kadın Meslekleri	104
D. Seyahatler	108
E. Kara Yolculuğu	114
F. Deniz Yolculukları ve Ekonomik Önemi	115
G. Nehir Trafiği	123
H. Ticari Posta Servisi	124
I. Ticari Malların Paketlenmesi Nakliyatı ve Ulaşım Fiyatı	126
İ. Uluslar arası İlişkiler	128
4. DİNİ CEMAATLER	130
A. Cemaat Otoriteleri	130
B. İbadet	131
C. Eğitim	133

III. BÖLÜM

SHELOMO DOV GOİTEİN'İN TARİHÇİLİĞİ

I. TARİH METEDOLOJİSİ VE ANLAYIŞI	135
II. GENİZA BELGELERİ ÇALIŞMALARINDA TAKİP ETTİĞİ	

YÖNTEM	140
1) Geniza Dökümanları	140
A) Geniza'nın Anlamı ve XIX. Yüzyılda Keşfedilişii	140
B) Geniza Belgelerinin İçerik Ve Özellikleri	142
C) Geniza Dokümanlarında Farklı Karakterler	147
D) Geniza Dokümanları Üzerine Yapılan Çalışmalar	148
2) Geniza Çalışmalarında Takip Ettiğı Yöntem	150
III. İslam Araştırmalarına Katkıları	154
IV. Ortaçağ Tarihine Katkıları	155
SONUÇ	157
BİBLİYOGRAFYA	160
EKLER	164
ÖZGEÇMİŞ	179

KISALTMALAR

- AJSreview** : *AJS (Association for Jewish Studies) Review.*
- BSOAS** : *Bulletin of the School of Oriental and African Studies.*
- HJ** : *Historia Judaica.*
- HUCA** : *Hebrew Union College Annual.*
- IC** : *Islamic Culture.*
- IS** : *Islamic Studies.*
- JE** : *The Jewish Encyclopedia.*
- JESHO** : *Journal of the Economic and Social History of the Orient.*
- JH** : *Jewish History.*
- JJLP** : *Journal of Jewish Lore and Philosophy.*
- JJS** : *Journal of Jewish Studies.*
- JLA** : *The Jewish Law Annual.*
- JNES** : *Journal of the Near Eastern Studies.*
- JQR o.s.** : *Jewish Quarterly Review, Old Series.*
- JQR n.s.** : *Jewish Quarterly Review, New Series.*
- JRAS** : *Journal of the Royal Asiatic Society.*
- JSS** : *Journal of Social Studies.*
- JWH** : *Journal of World History.*
- MW** : *The Muslim World.*

PAAJR	: <i>Proceedings of the American Academy for Jewish Research.</i>
REJ	: <i>Revue des Etudes Juives.</i>
SMJR	: <i>Studies in Muslim-Jewish Relations.</i>
SI	: <i>Studia Islamica.</i>
s	: <i>Sayfa.</i>
a.g.e.	: <i>Adı geçen eser.</i>
a.g.m	: <i>Adı geçen makale.</i>
Vol	: <i>Volume.</i>
Yay	: <i>Yayınları.</i>
DİA	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.</i>
TDV	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı.</i>

GİRİŞ

Günümüzde Akdeniz, yaşam biçimleri ve değerlerinde benzerlikler taşıyan farklı toplumların oluşturduğu özgün kültürel alan olarak tanımlanabilir. Bu bölgenin yerleşim alanı olarak seçilmesinin nedeni ise coğrafi bakımdan elverişli bir yer olmasıdır. Gerek iklim koşulları, gerekse göç ve ticaret yollarının üzerinde bulunmasından dolayı tarih boyunca çeşitli milletlerin ve dinlerin mücadele yeri olmuştur. Bu bölgede bulunan farklı unsurlar zaman zaman birbirleriyle mücadele etmiş; zaman zamanda birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bu yüzden Akdeniz Bölgesi her zaman tarih araştırmalarında çok rağbet gören bir araştırma alanı olmuştur. Özellikle Ortaçağ Akdeniz dünyası; hareketli bir alan olduğu için tarihçilerin gözbebeği olmuştur.

20.yy'da tarih ilmi, Akdeniz dünyasının ilk temsilcisini ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birisi Sholomo Dov Goitein; diğeri ise Fernand Braudel'dir. Bu iki Akdeniz tarihçisi birbirini tamamlamıştır. Fernand Braudel'in, Lübeck Esir Kampında kaleme aldığı "*I. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*" adlı eser, birçok tarihçiyi şaşırtmıştır. Fernand Braudel, bu eserinde özellikle Kral Felipe dönemindeki gelişmeleri en ince ayrıntısına kadar inceleyerek; bu alanda çok geniş bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Braudel'in Akdeniz'i çok geniş dünya imparatorluklarının ovalarını, yaylalarını ve yarımadalarını içermiştir. Oldukça görkemli olan bu eseri; yavaş bir ritim ile uzun bir dönemi ele almıştır¹.

Fernand Braudel, bu büyük eserinin her bölümünün; bütünün bir yönünü açıklamak için bir girişim olduğunu belirtmiştir. Eserinin birinci bölümünü hiç değişmeyen ve geçmişteki insanın, çevresiyle olan ilişkilerinin tarihine dair bir araştırma olduğunu ifade etmiştir². Yani; insanın yaşamını etkileyen doğal çevreyi ele almıştır. Tarihi olayları yorumlarken coğrafi unsurların, olaylara olan etkilerini irdelemiştir ve bu bölümde Akdeniz'in dağlarından, ovalarından, yarımadalarından bahsederek; adeta Akdeniz'in coğrafi haritasını çıkarmıştır.

¹ S.Dov Goitein, *A Mediterranean society, Vol. V, "The Individual Foreward by Abraham L.Udovitch,* University Of California Presss, 1988, s.XVI

² "Fernand Braudel ,*On History,* The University Of Chicago Presss, 1980, s.3

İkinci bölümde ise, değişmez tarihin dışında sosyal tarih olarak adlandırılan grupların tarihini ele almıştır. Bu grupların Akdeniz yaşamının meydana gelmesindeki etkilerine dair merakı onu ikinci bölümü yazmaya yöneltmiştir.³

Kısacası bu bölümde ise sosyal tarihi, yani ekonomik faaliyetleri, toplumları ve medeniyetleri ele almıştır.

Son bölüm olan üçüncü bölümde ise; geleneksel tarihi, yani yaşanan olayların geçmişini ele aldığını ifade etmiştir⁴. Bu onun tarih vizyonunun da ayırt edici bir özelliğidir. Braudel bu bölümde siyasi tarihi ele alarak eserini tamamlamıştır.

Braudel'in kullandığı kaynakları incelediğimizde daha çok arşivlerden, harita ve atlaslardan yararlandığını görmekteyiz⁵.

Goitein'in Akdeniz'i ele alan devasa eseri "*A Mediterranean Society*" gelince Braudel'in eserine göre; coğrafi alanlar açısından daha sınırlı ve mütevazı kalmıştır.

Çünkü eser Akdenizin bir parçası olan Akdeniz kıyısının Tunus ve Mısır bölümü kapsamıştır⁶. Fakat Goitein'in eserini farklı kılan unsurlardan biri eserini; Braudel'e göre daha orijinal kaynakları ve el yazmaları temel alarak hazırlamasıdır. Bu orijinal kaynaklar ise 11. ve 13.yy. arasında Fâtîmi Devleti yönetimdeki Yahudilerin mektuplarından, sözleşmelerden oluşan sinagogların depolarında unutulmuş Geniza Belgeleridir.

İkinci farklı unsur, Goitein'in Akdeniz'i ele alırken özellikle bu bölgede yaşayan Yahudi toplumunu ve bu toplumun bütün olaylarından tam anlamıyla etkilenen orta sınıfın günlük hayatından, aile yaşamına, iktisadi hayatından, yönetim ile ilişkilerine kadar ele almasıdır. İşte bu noktada Goitein, sınırlı bir coğrafyadaki toplumu, her yönüyle ele alarak, dönemin bilinmeyen veya üzerinde durulmayan konularını gözler önüne sermiş ve eseri bu yönüyle, Braudel'in Akdenizine göre daha farklı bir boyut kazanmıştır. Zaten eserinin isminin Akdeniz Tarihi olarak değil de "*Bir Akdeniz Toplumu*" olarak adlandırmasının nedeni de budur.

Üçüncü farklı unsur ise, Braudel'in eseri çok geniş bir tarihi dönemi kapsarken; Goitein'in eseri ise 11. ve 13.yy. ile sınırlıdır. Fakat Goitein incelediği

³ Braudel, *a.g.e.*, s. 3

⁴ Braudel, *a.g.e.*, s. 4

⁵ Fernand Braudel, *The Mediterranean And The Mediterranean World In The Age Of Philip II*, Vol II, California University Press, London, 1995, S. Kaynakça

⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. XVI

dönemi; her yönüyle ele aldığı için eser, özellikle bu dönem ile ilgili yapılan eserlerin boşluğunu doldurmuştur.

Goitein'in Akdeniz dünyasında yaşayan Yahudi toplumunu en ince ayrıntısına kadar ele alan ve özellikle Ortaçağ iktisadi ve sosyal hayatı ile ilgili bilinmeyen birçok gerçeği ortaya çıkaran “*A Mediterranean Society*” adlı eşsiz eseri, maalesef ülkemizde gerekli ilgiyi görmemiştir. Özellikle eserin Türkçeye kazandırılmaması Ortaçağ tarih araştırmaları açısından büyük bir kayıp olmuştur. Bu yüzden biz tezimizi belirlerken, Ortaçağ İslam İktisadi ve Sosyal Hayatını, Goitein'i bu eseri doğrultusunda ele almayı amaçladık.

Öncelikli olarak; Ortaçağ İslam dünyasındaki iktisadi politika ile ilgili yaklaşımlardan kısaca bahsedelim. Oryantalist kavramların, iktisadi politika ilgili olanlarının coğrafik determinizmleri tarafından bozulduğu geniş ölçüde kabul edilmiştir. Marxtan Wittfogel'e kadar “Asya Tipi Üretim”⁷, “hidrolik devlet”⁸ veya “Oryantal Despotizm” gibi genel kavramlar, basit bir şekilde, iklim ile ilgili gözlemlere, bereketli ovalara, geniş nehirlerin varlığına bağlanarak, Batı ile arasındaki keskin fark açıklanmaya çalışılmıştır⁹. W. A. McDougoll'a göre “*Sözde genelin düşüncesi olan, şüpheli coğrafi konular*” yani; bölgeler arasındaki farklılıklar, kötileyici karşılaştırmalar, geçmişteki imparatorlukların bir politikası olarak kullanılmıştır¹⁰.

Görüldüğü üzere Oryantalist yaklaşımlar; İslam iktisadi hayatını objektif olarak yorumlamaktan uzak kalmıştır. Gerek oryantalist kaynaklarda, gerekse İslami kaynaklarda, iktisadi faaliyetler ve bölgesel farklılıklar yönetici sınıfın düşüncesi ve coğrafi etmenlerin etkisi temel alınarak ele alınmıştır. Asıl üretimin temsilcisi olan işçi sınıfını ve orta sınıfın düşüncelerine ve tepkilerine maalesef değinilmemiştir.

⁷ Asya tipi üretim tarzı kuramı; Çin, Hindistan, Osmanlı İmparatorluğu, Latin Amerika Ülkeleri gibi toplumsal değişme yöntemleri, Batı toplumlarının gelişmelerine benzemeyen toplumsal yapıları incelemek üzere geliştirilmeye çalışılmış, Marksist bir yapı tarzıdır. Bkz. Boztemür Recep, “Osmanlı İmparatorluğunda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde Kurumsal Yaklaşımda da Tek Yanlılık”, OTA – Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi, A.Ü. yay., 1999, s. 80

⁸ Hidrolik Toplum: Toprakta devlet mülkiyetinin kurumsal yapıyı belirlediği ve devletin hem sulama işlerini hem de toplumsal yapıyı örgütleme gereksiminin ortaya çıkardığı ve Batı olmayan bölgelerde gözlemlenen, hidrolik organizasyon, despotizmdir. Oryantel despot ise artı ürünü alan devlettir. Bkz, Boztemür, a.g.m., s. 82

⁹ Wink, Andre, “*From The Meditterreanean to The Indian Ocean: Medivel History Geographic Perspective*”, *Comparitive Studies in Society And History*, Vol 44, No: 3, Cambridge University, 2009, s. 416

¹⁰ Wink, *aynı yer*, s. 416

İşte bu boşluk; Ortaçağ İslam toplumun sosyal yapısını yeterince öğrenmemize neden olmuştur. Bu boşluk yukarıda da bahsettiğimiz gibi Goitein'in eşsiz eseri "A Mediterranean Society" ile mümkün olmuştur.

Tarihi olaylar, ele alınırken sosyal, ekonomik ve siyasi etmenler birbirinden ayrılmaz. Nitekim tezimizin asıl konusu A Mediterranean Society'e göre Ortaçağ İslam Dünyasında iktisadi ve sosyal hayat olarak belirlemişsek de bu dönemdeki (969 – 1250) Akdeniz dünyasında yer alan devletlerden, hâkim güçlerden ve bu güçler arasındaki siyasi iniş ve çıkışlardan kısaca bahsedelim. Bu dönemde Şii Fâtîmi Devleti'nin 969 yılının Temmuz ayında Mısır'ı fethetmesiyle klasik Geniza dönemi başlamış ve Fâtîmilerin halefi, Eyyubiler dönemine kadar devam etmiştir(1187). Akdeniz sahasında esas kalıcı değişiklikler bu dönemde olmuştur¹¹. Dönem boyunca; Venedik dışında ne Akdeniz, ne de Akdeniz'in doğu ve batı havzalarında tek bir devlet hâkim olmamış, buradaki güçler kısa dönemlerde güçlü ya da aynı anda hep birlikte zayıflamışlardır. Bu devletler için Akdeniz adeta ortak bir kaderdir. Çünkü Akdeniz özellikle uluslar arası ticaretin gelişmesinde ve özgür bir ticaret ortamının oluşmasında etkili olmuştur¹². İşte 10. yy ve 12.yy Mısır coğrafyasında hâkim bir güç olan Fâtîmi Devleti ile ilgili çok fazla kaynak yer almamaktadır. Fatimî dönemi ile ilgili çağdaş tarihçiler üzerine olan bilgilerimiz ve onların çalışma alanları geç Ortaçağ biyografik sözlüklerden(*tabakat*) türetilmiştir.¹³ Bunun nedeni ise, mezhep olarak farklılığından doğan kayıtsızlığın etkisi olarak gösterilmiştir¹⁴. Fatimî Devletinin Mısır dönemi için kaynakları daha çok şehir toplumunu ve gayr-i Müslim toplumlara karşı uygulanan rejim politikaları içermiştir¹⁵.

Fâtîmi Devletinin kurulduğu coğrafyayı ele alırsak; bu bölge Kuzey Afrika, yani bugünkü Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas bölgelerini içine alır. Afrika'nın diğer bölgelerinden farklı olarak, bu bölgede iklimin ve yer şekillerinin elverişli

¹¹ Goitein, *A Mediterranean Society*, "Economic Foundations" University of California, Los Angeles, 1969, Vol I, s. 29

¹² Goitein, *aynı yer*, s. 29

¹³ Ya Acov Lev, *State And Society in Fatimid Periods*, s. 6

¹⁴ Aydın Çelik, *Kuruluş Dönemi Fatimî Devleti Siyasi Tarihi* (909 – 969), Büro Basımevi , Ankara 2007, s. X

¹⁵ Lev, *a.g.e*, s. 3

olmasından dolayı erken dönemlerden itibaren büyük uygarlıklara sahne olmuştur¹⁶. Kuzey Afrika, İslam coğrafyacıları ve tarihçileri tarafından “Maşrik” kelimesinin karşıtı olarak “Mağrib” olarak adlandırılmıştır¹⁷.

Müslümanların Afrika kıtasına ayak basmaları Amr b. el As komutasındaki askerlerin 641 yılında Mısır’ı ele geçirmesiyle başlamıştır. Trablusgarb’ı da ele geçirdikten sonra dönemin halifesinden izin almadığı için fazla ilerleyememiştir. Hz. Osman zamanında Mağrib’e doğru ilerlenmiş, bölge Emeviler zamanında itaat altına alınmıştır. Abbasiler zamanında ise, Kuzey Afrika ülkeleri Harici Hareketinin merkezi konumuna gelmiştir¹⁸.

Kuzey Afrika, İslam dünyası için de çok büyük bir stratejik öneme sahip olmuştur. Bu bölge; İslam egemenliği ile beraber yeni bir atılıma kavuşmuş, nüfus artmış ve şehirler çoğalmıştır.

908 yılında bu bölgede kendilerini Hz. Peygamberin kızı, Fatima’ya dayandıran, siyasi fikrin esasını İsmailiye Mezhebine¹⁹ dayandıran Fâtîmi Devleti ortaya çıkmıştır. 14 yy’da yaşayan Kuzey Afrikalı felsefeci ve tarihçi İbn Haldun “Bilin ki, bütün Müslümanlar genelde dünyanın sonunda mutlaka Peygamberin ailesinden bir adamın ortaya çıkacağına inanırlar.” demiştir.²⁰ Kuzey Afrika’da 10.yy’da ilk Fâtîmi halifelerinin yandaşları, onların Allah tarafından belirlenmiş dünyada İslami adaleti uygulamakla görevlendirilmiş kişiler olduklarına inanmışlardır. Fakat 11. yy. ortalarında bu inanç, ikinci plana inmiş ve halifelik de komşularından fazla olmayan bir yeryüzü rejimi haline gelmiştir. Ticari ve tarımsal zenginlik ve çeşitli unsurlardan oluşmuş büyük birlikler, halifeliğin yaşaması için ideolojiden daha önemli bir hale gelmiştir²¹.

Fatımî Devleti’nin ilk halifesi İsmaili Ubeydullah’tır. İlk üç halife sadece Kuzey Afrika’da hüküm sürmüş, dördüncü halife El - Muiz zamanında 969 yılında Mısır ele geçirilerek Kahire şehri, yeni başkent yapılmıştır. Böylece Ortadoğu’da ilk

¹⁶ Çelik, *a.g.e.*, s. 1

¹⁷ Çelik, *aynı yer.*, s. 1

¹⁸ Francis Robinson, *Cambridge Resimli İslam Dünyası Tarihi*, Çev. Zülal Kılıç, Ankara 2005, s. 3

¹⁹ İsmailik: Cafer es. Sadık’ın oğlu İsmail’i nas yoluyla halef tayin eden düşüncedir. Bkz Seyyid, Eymen Fuad, “Fâtîmiler”mad, *D.İ.A.*, cilt 12, DİA, İstanbul, 1995, s. 228

²⁰ Robinson, *a.g.e.*, s. 69

²¹ Robinson, *aynı yer.*, s. 69

kez Abbasi yetkisini ismen bile tanımayan, kendi halifeliklerini ilan eden bağımsız ve güçlü bir hanedan başa geçmiştir²².

Her ne kadar, İsmailizm'in önemli etkisi Fatimi Devletinin politik yönetimine, iç siyasetine yansımışsa da yönetimde yüksek, Ortaçağlardaki Müslüman dünyasının gerçekleri de dikkate alınmıştır²³. Nitekim kendilerinden önceki hanedanların kurumlarının bir kısmını örnek olarak almışlardır.

Fatimîlerin Mısır'ı ele geçirmesi ile birlikte İslam dünyasındaki rolleri de değişmiştir. Fatimiler, Mısır'ı almalarına ve bağımsız bir halifelik kurmalarına rağmen İslam âleminin tamamına hiçbir zaman hâkim olamamışlar ve kendilerini, ümmetin tamamından ayrı tutmuşlardır²⁴.

Mısır'ın fethinden sonra halife Muiz Lidinillah'ın talimatıyla hutbelerden ve sikkelerden Abbasi Halifesinin adı çıkarılarak yerine Muiz Lidinillah'ın adı konulmuştur. Abbasilerin şiarı olan siyah renk kaldırılarak mescitlerdeki hatiplere Fatimilerin şiarı olan beyaz renk giydirilmiştir²⁵. Görülüyor ki; bu dönem Fatimi Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Artık Fatimiler, İslam liderliği konusunda Abbasilere meydan okumuştur. Ayrıca buradan Fatimilerin Sünni Halifeliğinin kurumsal temelini bile kabul etmediklerini anlamaktayız.

Halife Aziz – Billâh döneminde, Fatimiler geniş bir alanda yayılmışlardır. Sadece Suriye ve Kuzey Afrika'da değil Musul ve Yemende de propaganda yapmışlardır²⁶.

Hâkim Biemrillah döneminde ise, Fatimîler döneminde yaşanan dini hoşgörü ortamı yerini baskı dönemine bırakmıştır²⁷.

Fatimi Devletinin en güçlü dönemi Halife El Müntansır (1036 -1094) dönemi olmuştur. Fatimi Devleti, Kuzey Afrika'nın tümünü, Batı Arabistan'ı, Mısır'ı, Suriye'yi ve Sicilya'yı ele geçirmiştir²⁸. Bu dönemde Fatimiler; dini, askeri ve siyasi eylemlerinin yanı sıra doğu ticaretini, Basra Körfezinden Kızıldeniz'e kadar

²² Bernand Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Köley, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 94

²³ Lev., *a.g.e.*, s. 56

²⁴ Seyyid, *a.g.m.*, s. 230

²⁵ Seyyid, aynı yer., s. 230

²⁶ Seyyid, *a.g.m.*, s. 231

²⁷ Seyyid, aynı yer., s. 231

²⁸ Lewis, *a.g.e.*, s. 94

taşıyarak Irak'ı zayıflatıp Mısır'ı güçlendirmek için başarılı bir ekonomik politika izlemişlerdir.

Fatimiler bu politikalarıyla bir yandan ekonomik canlılık sağlarken, diğer taraftan Abbasi Halifeliği'ni zayıflatmaya çalışmışlardır. Fatimi Halifesi el-Müstansir'in ölümünün ardından, Fatimi Devletinin gücü azalmış ve bir tehdit olmaktan çıkmıştır. Daha sonraki halifelerin güçleri iyice kaybolmuş ve emirlerin kuklaları haline gelmişlerdir²⁹. Nitekim Selahattin Eyyubi'nin vezirlik makamına gelmesiyle Mısır'da ve Ortadoğu'da yeni bir dönem başlamıştır. Mısır'da Sünni Devrim yapılarak Fatimiler adına hutbelere son verilmiş ve Abbasiler adına hutbe okunmaya başlanmıştır³⁰.

Fatimi Devleti'nde en üstte bulunan halife mutlak taraftarlarının inancına göre ilahi iradeyle hüküm sürmüştür. Merkezi ve hiyerarşik hükümeti; bürokratik, askeri ve dini olmak üzere üç kola ayrılmıştır. Bürokratik ve askeri kolu sivil olan bir vezire bağlıyken, din işleriyle de özel olarak görevlendirilen yetkililer ilgilenmişlerdir³¹. Yönetim anlayışını bu temellere dayandıran Fatimiler dönemindeki topraklarda çeşitli ırklara mensup ve değişik sosyal yapılara sahip kavimler bir arada yaşamışlardır. İşte bu kavimlerden biri olan Yahudilerin yaşam biçimi İslam yönetimi ile olan ilişkileri ve özellikle iktisadi faaliyetleri, Goitein'in muhteşem eseri *A Mediterranean Society* temel alınarak, tezimizin diğer bölümlerini oluşturmaktadır.

²⁹ Lewis, *a.g.e.*, s. 95

³⁰ Seyyid, *a.g.m.*, s. 232

³¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 95

BİRİNCİ BÖLÜM

SHELOMO DOV GOİTEİN'İN HAYATI VE ESERLERİ

I- HAYATI

1. Ailesi Ve Çevresi

Bilim adamı, yönetici, profesör, İngilizce ve İbranice olarak yazılmış birçok kitap ve makalenin yazarı, 20.yy'ın tanınmış şarkiyatçılarından Shelomo Dov Goitein, 04 Nisan 1900 yılında Almanya'nın Bavyera eyaletinin Burgkundstat kasabasında dünyaya gelmişti³². Edward ve Frida Goitein'in üç oğlundan en küçüğüdür. Babası yerel Yahudi toplumunun bölge rabbisi ve lideri idi³³. Goitein'in anne ve babası da haham âlimlerinin soyundan gelmiştir. Öyle ki Goitein, her zaman Kosef Nivhar'ın yazarı olan Boruch Goitein'in büyük, büyük torunu olmaktan gurur duyduğunu ifade etmiştir³⁴. Ailesinin, ilim sahasında tanınmış bir aile olması ve babasının rabbi olarak görev yapması, Goitein'in eğitiminde ve düşünce dünyasının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

Goitein, Burgkundstat'da mutlu bir çocukluk geçirmiştir. Öyle ki; çocukluk yıllarını “*Mutluluk ve kültür*” dolu bir dönem olarak tarif etmiştir.³⁵ Goitein, hayatının bu dönemini “Bendeki en büyük eğitimsel etki; ailemin evidir”³⁶ diyerek bu dönemin hayatı boyunca kendisine verilen en etkili eğitim olduğunu ifade etmiştir.

Yine Goitein, çocukluk anlarından bahsederken çocukluğu boyunca kasabalarının içine kadar gelen bir posta arabasının olduğunu ve böylece hayatının posta arabası ve jet uçağı arasında uzandığını belirtmiştir³⁷. Böylece, kendisinin küçük bir kasabadan büyük şehirlere kadar uzanan geçmişini bu cümle ile özetlemiştir.

³² Goitein, çev. Nuh Arslantaş, E. Buket Sağlam, *Yahudiler ve Arapların Çağlar Boyu İlişkileri*, İz yay, İstanbul 2004, s. 7

³³ Goitein, *A Mediterranean Society*, Cilt V, “*The Individual*”, foreword by Abraham L.Udovitch, University of California, 1988, s. X

³⁴ Goitein, *Studies in Islamic History and Institutions*, Lerden E, 1. Brill, 1966, Foreword by Norman Stilamann, s. XXII.

³⁵ Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, s. 8

³⁶ Goitein, *Studies in Islamic*, s. XVI

³⁷ Goitein,,aynı yer

Çocukluk yıllarında tam bir Yahudi eğitimi alan Goitein o dönemi ve sonrasını, hayatının yörüngesini ifade ederken, her şeyin üzerinde dini esas alan Ortaçağ insanına benzetmiş ve değişimin gerektirdiği her şeyle modern bir adam haline geldiğini ifade etmiştir³⁸. Onun Yahudi eğitimi ve Tevrat bilgisi akademisyenlik yıllarında Geniza ve Ortaçağ toplumu ile ilgili çalışmalarında büyük kolaylık sağlamıştır³⁹.

Goitein, Yahudi eğitimine rağmen doğduğu kasabanın Katolik Kilisesinde ilahiler söylemiştir. Sadece Katoliklerin ve Yahudilerin yaşadığı küçük bir kasabada yaşamak, yerel kilise korosunda ilahiler söylemek; onun entelektüel merakını, keskin gözlem gücü ve analizini, ruhi mizacını etkilemiş ve ilgisini farklı dini alanlara yöneltmiştir⁴⁰.

Goitein, babasını erken bir yaşta kaybetmiştir. O, babasını kaybettiği bu dönemde bütün olanları, bir adamın sahip olması gerektiği ahlaki formasyon ile kabul ettiğini ifade etmiştir⁴¹.

Goitein, iyi bir lise ve üniversite eğitimi için 14 yaşında iken Frankfurt'a gönderilmiştir. Hayatının bu dönemini hatırlarken şunları yazmıştır: "Hayatımı gerçekten şekillendiren dönem, 1914 – 1923 yılları arasında Frankfurt ve Berlin'de yaşadığım yıllardır. Bu dönem, büyük gayret ve heyecanların bir dönemiydi."⁴² Ayrıca bu dönem, onun Filistin'e göçünün belirlenmesinde, Yahudi mirasının ruhunun oluşmasında ve İslam medeniyeti ve tarihi üzerine ilmi çalışmalar yapmaya karar vermesinde belirleyici olmuştur⁴³.

Yani, bu dönem; onun bütün hayatının rüyalarını oluşturacak ve çabalarının kalıcı olarak şekillendirecek bir dönemdir.

Goitein, yüksek öğrenimi boyunca sıkı bir Alman laik eğitimi almıştır. Daha sonra Yahudi eğitimi ile Alman laik eğitimini en iyi şekilde sentezleyecek ilmi hayatını şekillendirmiştir.

³⁸ Goitein, S.D.Jacob Lassner, *A Mediterranean Society: An Abridgement in One Volume*, University of California, 1999, s. 15

³⁹ <http://www.princeton.edu/geniza/goitein.htm> From American Philosophical Society Year Book 1987, by Mark R.COHEN 12.02.2003

⁴⁰ Goitein, *Studies*, s. XVI

⁴¹ Goitein, aynı yer

⁴² Goitein, aynı yer

⁴³ Goitein, *Individual*, s. X

2. Yüksek Tahsili Ve Akademik Kariyeri

1914 yılında yüksek öğrenimi için Frankfurt'a gelen Goitein, üniversite hayatına sadece I. Dünya Savaşının sonlarında üç ay gibi kısa bir süreliğine Alman ordusuna alınması dışında, Frankfurt Üniversitesinde devam etti.⁴⁴ O dönemlerdeki milliyetçilik akımları “Yahudi Ulusal Bilincini” güçlendirmesine ve Siyonist oluşumlarda etkin bir rol oynamasına neden olmuştur.⁴⁵

Frankfurt'da tipik bir titiz Alman Üniversitesi yöntemiyle İslam Araştırmacılarının liderlerinden olan Joseph Horovitz'in danışmanlığında bir filolog olarak yetiştirilmiştir⁴⁶. Yine Horovitz'in danışmanlığında “Kur'an'da İbadet” adlı doktora tezini hazırlamaya başlamıştır. Goitein'in ifadesiyle; “Horovitz'in rehberliği 10 dakikadan fazla olmamıştır.”⁴⁷

Horovitz, Goitein'e Kur'an ile ilgili her şeyi toplamasını ve kronolojik olarak sıralamasını söylemiştir. Goitein, onun dediğinden fazlasını yaparak Kur'an'ın edebi dili ile ilgilenmiş, Kur'an'ı ele alırken kendisine özgü bir metot geliştirmiştir⁴⁸. Görülüyor ki, Goitein'in merakı ve çalışmaları Oryantalizmin sınırlılığı içinde kalmamıştır.

Goitein, üniversite yıllarını çok fazla aktivitenin olduğu yıllar olarak tanımlamıştır.⁴⁹ Öyle ki, o, bir haftada 24–30 kadar sınıfa katıldığını ve saat 06.30'da bir saat Talmud dersi gördüğünü belirtmiştir⁵⁰. Bütün bu çabalarının nedenini Filistin'e gitmeyi hedeflemek ve mümkün olabildiğince donanımlı bir eğitimci olmaya çalışmak olarak ifade etmiştir. Görülüyor ki Goitein, Siyonist amaçları gereği Filistin'e giderek burada her bakımdan iyi bir eğitmen olarak öğrencilerine Siyonist fikirleri öğretmeyi amaçlamıştır.

1923 yılında “Kur'anda İbadet” isimli tezini tamamlamıştır. Fakat onun bu tezi, yayınlanmamıştır. Zaten Goitein hiçbir zaman akademisyen olmayı planlamamıştı. O, hep bir köy okulunda öğretmen olmayı hayal etmiştir. Akademik

⁴⁴ Goitein, *Studies*, s. XVII

⁴⁵ Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, s. 8

⁴⁶ Shulamit Reif, *The Cambridge Genizah Collections: Their Contents and Significance*, Cambridge University, 2002, s. 738

⁴⁷ Goitein, *Studies*, s. XVIII

⁴⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. XVII

⁴⁹ Goitein, *aynı yer*

⁵⁰ Goitein, *İndividual*, s. X

hayatı boyunca hep bir eğitimci olarak kalmış ve bu yönünü her konuşmasında üzerine basarak belirtmiştir.

Eğitimini tamamladıktan sonra nihayet 1923 Siyonist emellerini gerçekleştirmek için Filistin'e göç etmiştir⁵¹. Burada Haifa'da Reali School adında orta öğretim düzeyindeki bir okulda öğretmenlik yapmaya başlamıştır.⁵² Bu yıllarda Goitein, drama yazmaya olan yeteneğini keşfetmiştir. İlk ve son denemesi olan "Pullcellina" isimli dramasını yazmıştır⁵³. 1171 yılında kanlı bir iftira suçlaması sonucunda işkence direğinde yakılan Fransa'da bir kadının trajik kaderini temel alarak yazmıştır. Goitein, Moskova Tiyatrosu'nun etkisi altındaki kendi döneminin Yahudi Tiyatrosu'ndan esinlenmediğini, bu konunun Ortaçağ'da tarihe gömülmüş bir insanlık suçu olmasından dolayı kendisini cezbediğini ifade etmiştir⁵⁴. Bu drama, yukarıda da belirttiğimiz gibi Goitein'in ilk ve son denemesi olmasına rağmen, kendisinin kadim dostu Nobel Ödüllü S.Y.Agnon'un "Shira" adlı romanındaki kahramanın oluşmasında esin kaynağı olmuştur.⁵⁵ Goitein'in bu edebi yeteneği "A Mediterranean Society" eserinde kaleme aldığı portrelerde de kendini göstermiştir⁵⁶.

Filistin'e varışından iki yıl sonra 1925'de Kudüs İbrani Üniversitesi ona kapılarını açtı ve 1928'de fakültenin ilk İslam Araştırmaları eğitmeni olarak göreve başlamıştır⁵⁷. Daha sonra bu üniversitenin Asya ve Afrika enstitüsünde başkanlık yapmıştır⁵⁸. İlim dünyasının ve üniversitenin baskısına rağmen o, asıl ilgi alanı olan gençlerin eğitimine ve İbranice ile Tevrat'ı öğretmeye yönelik olan kitaplarını yayınlamaya devam etmiştir⁵⁹. Üniversitede göreve başlamasından kısa bir süre sonra Yemen Yahudilerinin Arapça Lehçesi üzerine ilk çalışmasını gerçekleştirmiştir. Yemen göçmenleri, Filistin'e yapılan yoğun Yemen göçleri ve İsrail Devletinin

⁵¹ Cohen, *a.g.m.*

⁵² Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, s. 9

⁵³ Goitein, *Studies*, s. XVIII

⁵⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. XVIII

⁵⁵ Don Laon, "Gentlemen and Schools" *Haaretz Bodes*, 14.01.2009

⁵⁶ Goitein, *Yahudiler*, s. 9

⁵⁷ Cohen, *a.g.m.*,

⁵⁸ Mark Cohen, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* "Goitein S.D." mad, cilt 14, Diyanet Yay. İstanbul, s101

⁵⁹ Goitein, *Individual*, s. XI

kurulması üzerine oluşturduğu araştırma alanını meydana getirmiştir.⁶⁰ Özellikle Goitein'in ilk çalışmalarından biri olan Baladhuri'nin Ensabu'l-Eşraf adlı eseri; Arap edebiyatı ve toplumu üzerine çalışmalar yapmasında ve eşsiz Geniza belgelerini işlerken, kendine göre bir tarz oluşturmasında büyük ölçüde etkili olmuştur⁶¹.

Goitein'in monografi boyutundaki ilk çalışması, onun Yemen Yahudilerinin yerel dille yazdıkları atasözlerinden oluşan ve aynı yıl içinde geniş okur kitlelerine ulaşan Yemen Masalları ve efsanelerine dair çalışmasıdır⁶². İbrani Üniversitesi'nde çalışırken Orta Çağ İslam, Yahudi-Arap ve Yemen Yahudileri konuları ile ilgili makaleler yayınlamaya devam etmiştir. Buna ilaveten 1938 – 1948 yılları arasında Filistin'deki Department of Education at The Mandetory Government'de devlet memuru olarak bir kariyer daha elde etmiştir⁶³. Bu görevinde sadece okulları teftiş etmemiş; müfredatı geliştirmiş ve öğretme metotları ile ilgili çeşitli kitaplar yazmıştır; Bible Teaching in Hebrew Schools: Aims, Methods, Symbols On The Teaching of Hebrew, Teaching The Bible: Problems and Ways of Modern Bible Teaching⁶⁴.

Onun Geniza belgeleri ile ilk tanışması, 1948 yılında, İslam Hukuku derslerini daha da zenginleştirmek amacıyla gittiği Budapeşte gezisi sırasında olmuştur⁶⁵. 1950 yıllarının başında Geniza araştırmaları için Cambridge Üniversitesine gitmiştir⁶⁶.

Bu dönemde Ortaçağ Hint ticaretinde tüccarların mahkeme kayıtları ve mektupları onun ilmi enerjisinin odak noktası olmuştur. Buna rağmen daha çok yeni okuyucu kitlesine hitap eden onun popüler eseri “Jews and Arabs” yazmak için zaman bulmuştur⁶⁷. Geniza araştırmalarını sürdürürken 1957 yılında Pensilvanya Üniversitesinden gelen Arapça Profesörü pozisyonunu, Hint Kitabı'nı yazmak için önemli fırsat olarak gördüğü için kabul etmiştir⁶⁸. Ardından Philedephia

⁶⁰ Goitein, *Individual*, s. XI

⁶¹ Goitein, *aynı yer*

⁶² Goitein, *Studies*, s. XIX

⁶³ Goitein, *aynı yer*

⁶⁴ Goitein, *aynı yer*

⁶⁵ Cohen, *a.g.m.*,

⁶⁶ Goitein, *Yahudiler*, s. 10

⁶⁷ Goitein, *Studies*, s. XX

⁶⁸ Cohen, *a.g.m.*

Üniversitesine ve Princenton'daki Institute of Advanced Studies'e gitmiştir⁶⁹. Hayatının sonuna kadar buranın daimi üyesi olarak kalmıştır. Daha sonra Israel Oriental Society'yi kurup yönetmiş ve ardından da American Oriental Society'e başkanlık yapmıştır⁷⁰.

Bütün hayatını ilime vakfeden ve 85 yaşına kadar kendini geliştirmeye çalışan Goitein, Ortaçağ Tarihine katkı sağlayacak birçok çalışmayı yarım bırakarak 06 Şubat 1985 tarihinde New Jersey'deki evinde aniden kalp krizi geçirerek hayata veda etmiştir. Ölümünden kısa bir süre önce A Mediterranean Society'in beşinci ve final cildini oluşturarak 1455 sayfa el yazmasını yayıncısına göndermiştir⁷¹.

Ölüm, onu her zamanki gibi göze çarpan bir titizlikle programını ve Kahire Geniza Araştırmalarıyla geçecek bir güne hazırlanırken yakalamıştı⁷². Nitekim öldüğü gün onun son büyük projesi olan Hint Kitabı'nın ana hatları bürosunda düzgün bir şekilde bulunmuştur⁷³. Görülüyor ki yaşamının son gününe kadar bir şeyler üretmenin telaşında olan Goitein bu çalışmalarını öksüz bırakmıştır.

Jacob Lassner, onun ani ölümünü şu şekilde ifade etmişti. "Yaşamın bir vaktinde birinin ani ölümünden konuşmak çok tuhaf geliyor ve henüz hiçbir âlimin kutsal kitaptaki Abraham gibi 120 yaşına kadar yaşayamayacağını tasavvur edebilir. Eğer tamamı ile irade ve sıkı diyet büyük etkenler olsaydı, Goitein bunu kesinlikle yapardı."⁷⁴

3. Kişiliği

Goitein'in kişiliğinin gelişiminde ailesinden aldığı Yahudi terbiyesi ve ilim aşkı büyük rol oynamıştır. Bu durumu kendisi de zaman zaman ifade etmiştir. Toplumla hizmeti, kişisel mutluluktan sağladığı memnuniyetten daha güçlü ve üstün görmüştür⁷⁵.

Goitein'in kişisel mutluluğu, ailesi ve eşine bağlılığıydı. Nitekim 1929 yılında Kudüs'te çocuklar için şarkılar ve oyunlar yazan bir öğretmen olan Theresa Gottlieb ile evlenmiştir. Mütevazı düğün törenlerinde kadim dostu Agnon, şahitlik

⁶⁹ Cohen., *a.g.m.*, s. 101

⁷⁰ Cohen., *aynı yer*

⁷¹ Goitein, *İndividual*, s. IX

⁷² Goitein, *An Abridgment*, s. 11

⁷³ Goitein, *a.g.e.*, s. 11

⁷⁴ Goitein *aynı yer*

⁷⁵ Goitein, *An Abridgment*, s. 16

görevinde bulunmuştur⁷⁶. Ortak noktaları eğitimlik olan bu büyük insanların Ayala⁷⁷, Ofra ve Elon adında üç çocukları olmuştur.

İyi bir aile babası olan Goitein; A Mediterreanean Society'nin I. cildini eşine adamıştır. Her kim onların evine girme ayrıcalığına sahipse onların evinde bu iki eşsiz insan arasındaki şefkati, dostluğu ve paylaşımı fark eder⁷⁸.

Kendisini, enerjisi tükenmeyen biri olarak görmüş ve hayatı boyunca kişisel gelişimine önem vermiştir. Hemen hemen her alanla ilgilenmiştir⁷⁹. Radyosunun yanında her çeşit müzik çalışmasının bulunduğu bir listesi bile olan Goitein; Hindistan Kitabı'nı bitirdikten sonra bütün bu listedeki kasetleri alıp dinleyeceğini çevresindekilere söylemiştir⁸⁰.

Her zaman bir eğitimci olarak kalan Goitein, eski öğrencileri ile irtibatını koparmamış; onlara çalışmalarında fahri danışmanlık yapmıştır. Herkese umut ışığı olmuş ve onları iyi dilekleriyle mutlu etmiştir. Yine diğer bir kişilik özelliklerinden birisi ise taibata olan sevgisini hiçbir zaman kaybetmemesidir. Öyle ki, arkadaşları ile yürürken çiçek ve ağaçların isimlerini tahmin etmeyi çok severdi.

Goitein, meslektaşlarının bütün eleştirilerini saygıyla karşılamıştır. Onların ilmi tavsiyelerini her zaman dinlemiş ve çoğunu uygulamıştır. Özellikle Studies in Islamic and Institutions isimli eserini ve devasa yapıtı A Mediterreanean Society'nin içeriğini, meslektaşlarının tavsiyeleri doğrultusunda hazırlamıştır. Aynı zamanda güçlü bir klasik müzik ve resim kültürüne sahip bir sanatsever olan Goitein, hayatının her devresinde kendisini birçok alanda geliştirmiştir. Tek bir cümle ile tarif edecek olursak özetle Goitein; bütün mevsimlerin insanıydı.

II. ESERLERİ VE YAYINLARI

Goitein'in ilmi çalışmaları geniş bir alanı kapsamaktadır. İbranice, Arapça, İngilizce ve Almanca yayınlanmış ve ardından diğer dillere çevrilmiş çeşitli kitapları ve pek çok makalesi bulunmaktadır. Çalışmaları, öncelikli olarak Yemen Yahudileri

⁷⁶ Laor, *a.g.m.*

⁷⁷ Goitein'in kızı Ayala Gordon; Nobel ödüllü ünlü Yahudi yazar Samuel Yosef Agnon ve Goitein'in arasında; iki âlimin karşılıklı olarak yazdığı 66 mektup ve kartpostallardan, Goitein'in günlüğündeki Agnon'a ait alıntılardan ve Goitein'in Agnon ile ilgili makalelerinden oluşan bir derlemenin editörü ve aynı zamanda İsrail Müzesi Gençlik Kolu eski müdürüdür. Bkz Laor, *a.g.m.*,

⁷⁸ Goitein, *Individual*, s. XVI

⁷⁹ Goitein, *An Abridgment*, s. 16

⁸⁰ Goitein, *a.g.e.* s. 16

ve lisans üzerine yaptığı çalışmalar ve gençlerin eğitimi için yazdığı Talmut ve İbranice öğrenimine yönelik eğitici eserlerdir. İkinci olarak geçmişten günümüze kadar önemli mesleklerden biri olan Yahudi ve Araplar arasındaki tarihi ve kültürel ilişkilerine dair eserleri, üçüncü olarak ise İslam kültürü ve medeniyeti üzerine yaptığı çalışmalardan oluşur. Son olarak akademik hayatının son zamanlarında karşılaştığı Geniza Belgeleri üzerine yaptığı çalışmalar gelmektedir. Bu bölümümüzde Goitein'in yukarıda bahsettiğimiz alanlarda meydana getirdiği eserlerini irdeleyeceğiz.

1. Yemen Yahudileri Ve Lisans Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Goitein; akademik kariyerinden ilk yıllarındaki çalışmaları, Yemen Yahudilerinin tarih, lehçe ve adetleri üzerine olmuştur⁸¹.

1) *Jews of Yemen From Land of Sheba (1949)*: İbrani Üniversitesine katılışından kısa bir süre sonra Yemen Yahudilerinin Arapça lehçesi üzerine ilk çalışmasını yapmıştır. Yemen Yahudilerini “Arap Yahudilerinin ilk esas modeli olarak görmüştür”. Ayrıca fiziksel güç gerektiren işlerde çalıştıkları için onlara hayranlık duymuştur. Arapçaları da Sami lisanının arı/saf örneğidir⁸². Goitein'in lisansa dayalı bu çalışması Yemenden gelip Kudüs yakınlarındaki Silvan Mahallesinde yaşayan Yahudilerle, 1949 yılında İsrail'e göçlerinden önce Aden'de bir mülteci kampında beraber kaldığı Yahudiler arasında yaptığı araştırmalara dayanmıştır⁸³ “*Yahudilerin en Yahudisi ve Arapların en Arabı*” olarak adlandırdığı bu çalışmasını tamamlayamamıştır.

2) *Ru'ye'l-Yemen (Yemen Gözlemleri)*: Yemen'e gerçekleştirdiği gezisinin notlarından oluşmaktadır⁸⁴.

3) *Jemenica (Leipzig 1934)*: Orta Yemen deneyimlerini toplayıp şerhleriyle birlikte Almanca olarak bir kitap haline getirmiştir⁸⁵.

4) Hayyim Habşus'un Fransız Yahudisi şarkiyata Joseph Halevy'nin Yemen seyahatleriyle ilgili 1870 tarihli el yazması raporunun İbranice bir metnini hazırlamıştır. (1939)⁸⁶

⁸¹ Cohen, *a.g.m.*, s. 101

⁸² Goitein, *a.g.e.*, s. 11

⁸³ Goitein, *Yahudiler*, s. 9

⁸⁴ Goitein, *aynı yer*

⁸⁵ Cohen, *a.g.m.*, s. 101

5) *Huraat ha - Tanah: Ba'atoteha ve Biraheya (Kitab-ı Mukaddes'in Kadileri)*: Meseleler ve Çözüm Yolları (Tel Aviv 1953) : Dil üzerine yapılan bu çalışmada Tevrat'taki İbrani çiftçilerini Arap çiftçilerine benzetmiştir⁸⁷. Ayrıca Sami telaffuzu ile konuşulmasını yaygınlaştırmak için Hitabet Kurumu'nu kurmuştur⁸⁸.

6) *Horaat ho - İlrit bo - Arets Yisrael (İsrailde İbranice Öğrenimi) 1945*: Bu eserinde İbranice'nin Arapça telaffuzuyla konuşulması gerektiğini savunmuştur.

Goitein'in gençliğinde aldığı Yahudi terbiyesi ve Arap diline hâkimiyeti Yemen Yahudilerine olan merakı Siyonist ideolojisinin bir sonucu olmuştur. O, İsrail varlığının Ortadoğu Arap Havzasına dâhil olduğunu düşünmüştür⁸⁹.

Bu eserlerinin dışında da diğer bölümlerde bahsettiğimiz üzere genel okuyucu kitlelerine yönelik Yemen Atasözleri, Masalları ve Efsaneleri ile ilgili de çalışmalarda bulunmuştur.

2. Yahudiler ve Araplar Arasındaki Tarihi Ve Kültürel İlişkilerine Dair Eserleri

Öncelikli olarak günümüzün önemli sorunlarından biri olan Ortadoğu Sorununu her Yahudi Şarkiyatçı gibi Goitein de ele almıştır. Fakat o, daha çok iki toplumu karşılaştırarak aralarındaki farklılıklar ve benzerlikler üzerinde durmuştur. Bu konu ile ilgili eserlerinde zaman zaman Siyonist idealini yansıtmışsa da çoğu zaman ön yargılı tutumlardan kaçınmıştır.

Diğer taraftan günümüzün popüler konularından biri olan Antisemitizm'i⁹⁰

Goitein, Yahudilere karşı takınılan ve genel olarak Gayr-i Müslimlere karşı uygulanan ayrımcı uygulamaları içermeyen hasmane tutum olarak tanımlanmıştır. Ortaçağ'da İslam Dünyasında Antisemitizm'in genel ve yaygın olmaktan ziyade yerel ve münferit düzeyde olduğunu da eklemiştir⁹¹.

⁸⁶ Cohen, *a.g.m.*, s. 101

⁸⁷ Goitein, *Yahudiler*, s. 10

⁸⁸ Goitein, *aynı yer*

⁸⁹ Goitein, *Yahudiler*, s. 10

⁹⁰ Antisemitizm kelime itibarıyla sami düşmanlığı ihtiva etmektedir. Yahudilik dinine, ırkına, kültürüne ve milletine duyulan düşmanlıktır. En genel tanımlama ile Yahudi aleyhtarlığı giderek Yahudi düşmanlığına denk düşen bir kavramdır bkz. Yusuf Besalal, "Antisemitizm" Yahudilik Ansiklopedisi, cilt 1, s. 14

⁹¹ Goitein, *An Abridgment*, s. 293

Şimdi Goitein'in tarih boyunca iç içe yaşamış, zaman zaman birbirinden etkilenmiş, çoğu zamanda mücadele etmiş bu iki dinin temsilcileri ile ilgili yaptığı çalışmaları inceleyeceğiz.

A) Kitapları

Jews And Arabs, Their Contact Throught The Ages. (Yahudiler ve Araplar, Çağlar Boyu İlişkileri) 1958: Bu eseri Marmara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim dalında Araştırma Görevlisi Doç.Dr. Nuh Arslantaş ve Emine Buket Sağlam tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Kitap Goitein'in ABD'de 1953 yılında Drepsie College'de misafir öğretim üyesi olarak verdiği ders notlarından oluşmuştur⁹². Goitein eserinde iki toplumu sevgi ve hoşgörüyü davet ederek ılıman bir tavır sergilemiştir. Kitap; Arap ve İsrail halkının müşterek kökenleri iki halkın tarihinin farklı rotalara yönelmesinin sebeplerini, İslam da Yahudi geleneğini, Yahudilerin Arap-İslam hâkimiyeti altındaki fiili ve hukuki durumlarını içermiştir. Kısacası; eser, Arap-Yahudi ilişkilerinin tarih süreci içerisindeki inişli çıkışlı gelişimini gözler önüne sermiştir.

B) Makaleleri

a) Middle East's Future in Eurofasia : "Third World Power Might Extend From France to Persia" The Jerusalem Post, No (8737) (February 15, 1957 s.5)

b) Yisrael Beyn ha Aravim Le Ma'arav Eurofasia ha, Dereh, Le Şalom be Miziah ha Tihan

Bu iki makalesinde de Ortadoğu'yu içine alan yüzü batıya dönük federal bir devletin kurulmasını savunmuştur⁹³.

3. Geniza Belgeleri İle İlgili Çalışmaları

Akademik hayatının geç bir döneminde karşılaştığı, 11. ve 13. yy.lar arasında İslam yönetimi altındaki Yahudilerin sosyo-ekonomik yapısı, aile yaşamı ile ilgili çok kıymetli bilgiler veren Geniza belgeleri onun asıl çalışma alanı olmuştur.

⁹² Goitein, *Yahudiler*, s. 11

⁹³ Euorfasia: Üçüncü dünya ülkelerinin sahip olduğu değerlere verilen isimdir.Bkz. Goitein, *Yahudiler*, s. 13

A) Kitapları

a. *Mediterranean Society: The Jewish Communities of Cairo Geniza: Goitein*, hayatı boyunca Geniza Belgeleri üzerinde yaptığı çalışmalarını bu eserinde toplamıştır. Sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde ele alacağımız ve tezimizin asıl konusu olan bu eseri; beş cilt halinde yayınlanmıştır. Cilt I Ekonomik Temeller (1967); Cilt II, Cemaat (1971); Cilt III, Aile (1978); Cilt IV, Günlük Heyet (1982); Cilt V, Birey (1988)⁹⁴ konularından oluşmaktadır.

Goitein bu devasa yapıtında; Ortaçağ İslam Dünyasında yaşayan Yahudilerin ekonomik, sosyal ve aile hayatı ile ilgili başka kaynaklarda yer almayan konuları Geniza Belgelerinin ışığında aydınlatmıştır.

b. *Letters of Medieval Jewish Traders (Princeton, New Jersey – 1973)*: Goitein'in Geniza Belgelerine dayalı olarak hazırladığı diğer önemli çalışması olan *Letters of Medieval Jewish Traders* ise birçok mektuptan seçilen seksenden fazla tüccar mektubundan oluşmaktadır. Goitein bu eserinde; Ortaçağ Yahudi tüccarların ticari faaliyetlerini Geniza Mektuplarına dayandırarak ortaya koymuştur⁹⁵. Yahudi tüccarların o dönemdeki dünya ticareti üzerindeki önemini göstermesi bakımından çok önemli bir eserdir. Bu mektupların dışında hesap çizelgeleri, nakliye ve yolculuklarıyla ilgili belgelerde eserde yer almıştır. Mektuplar ve belgeler İngilizce'ye çevrilerek yayınlanmıştır.

c. *Studies in Islamic History and Institutions 1966*: Goitein Geniza Belgeleri ile ilgili yazdığı makalelerini bu eserinde toplamıştır. Ayrıca bu eserde İslam Medeniyeti ve Kurumsal Yapıları ile ilgili makaleleri de yer almaktadır. Biz bu eseri, sonraki bölümlerde, Goitein'in İslam Tarihine katkıları başlığında detaylı olarak ele alacağız.

B. Makaleleri

a) “Minority Slefrole and Government Control in İslam”, s1-Ex Fase Memoria J.Schact Deolicato, 31, s.101 – 116

⁹⁴ Stephen R, Humpreys, *İslam Tarih Metodolojisi*, çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, Litera yay. İstanbul 2004, s. 327

⁹⁵ Benjamin Raurd, “Letters of Medieval Jewish Traders by Goitein”, *The Business History Review*, Cilt VI, no: 2, 1975, s. 241

b) The Local Jewish Community in The Light of The Cairo Geniza Records” 11512 (1961) s. 133 – 158 ⁹⁶

c) “Jewish society Throught The Ages sde. H.H.Ben Sasaons-Setinger, Schocken Boks: New York 1969

d) Bu iki makalesi, Geniza Belgeleri doğrultusunda İslam yönetimi altında yaşıyan Yahudi yerel cemaatlerinin yapılanmasını ve bu cemaatlerin İslam Devleti ile olan ilişkilerini içermektedir. Bu makaleleri, 1971 yılında yayınlanan A Mediterreanean Society adlı eserinin II. cildinde “Cemaat” başlığı içerisinde yer almıştır.

e) Goitein, “Slaves and Slavegirls in Thew Cairo Geniza Records”, Arabica 9 (1962) s. 1 – 20: Bu makalesi köle ve cariyeler gibi konuları içermektedir⁹⁷.

f) The Main İndustries At Mediterreanean Area As Reflected in the Records at The Cairo Geniza: Geniza belgelerinde yer alan meslekler, yüksek dereceli uzmanlıklar ve belli meslek bölümlerinden bahsetmiştir⁹⁸.

g) The Social Servies of The Jewish Community As Reflected İn the cairo GenizaRecords, JSS 26(1994) : Yahudi cemaatinin dini anlayışı ve bunun pratik hayata yansımısını içermektedir⁹⁹.

ğ) “Religion İn Everyday Life As Reflected İn The Documents Of The Cairo Geniza”, Religion in A Reflected Age, 1974: Yahudi cemaatinin dini anlayışı ve bunun pratik hayata yansımısından bahsetmektedir¹⁰⁰.

h) Dispositions İn Comptemplation Of Deat A Geniza Study: Bu makalesinde A Mediterreanean Society eserinin III. Cildinde Yahudi ailesinin nasıl ele aldığını ve bu konuyla ilgili Geniza Belgelerinde nasıl sınıflandırdığını anlatmıştır¹⁰¹.

⁹⁶ Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler, Abbasi ve Fatımi Dönem Yahudilerinde Hukuki, Dini ve Sosyal Hayat*, İz yay., İst. 2008, s. 6

⁹⁷ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 6

⁹⁸ Goitein, The A Main İndustriwes At The Mediterreanean Areas As Reflected İn The Records of The Cairo Geniza, *Journal of The Economic And Social History of The Orient*, Vol. 4, no: 2 (Aug, 9, 81), s. 168

⁹⁹ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 6

¹⁰⁰ Arslantaş, *aynı yer*

¹⁰¹ Goitein, “Dispositions İn Comptemplation Of Death A Geniza Study”, *Proceedings Of The American Academy For Jewish Research*, cilt 46, Dubillec Volume (1928 – 29/1978 – 79), 1, s. 155

I) What Would Jewish And General History Benefit By Systematic Publication Of The Documentary Geniza Papers: Solomon Sahecter'in Geniza parçalarını bir külliyyat haline getirme projesinden bahsetmiştir¹⁰².

i) Side Lights On Jewish Education From The Cairo Geniza: Yahudi Cemaatinin eğitim ve öğretim hayatını içermiştir¹⁰³.

j) Mediterreanean Trade İn The Eleventh Century Some Facts And Problems: Bu makalede açıklanan konular, Goitein'in A Mediterreanean Society adlı eserinin ilk cildinde yer almıştır. Akdeniz ticaretinin Geniza Belgeleri ışığında gelişimi, tüccarların faaliyetleri ve sorunları ele alınmıştır¹⁰⁴.

k) The Mosses Maimonides-Ibn_Sana Al Mulk Circle: Bu makalesinde Geniza Belgelerinde yer alan, ölüm döşeğindeki bir adamın öldükten sonra karısına yazdığı mirasın Ortaçağ Yahudi toplumunun vasiyet, miras ve kadın hakları gibi konulardaki durumunu izah etmiştir¹⁰⁵.

l) Letters And Documents On The İndia Trade İn MEDieval Times: Geniza belgelerinde Avrupa krallıklarının Akdeniz'in doğu ve güney kıyılarındaki ülkeler ile yaptıkları ticaret ile ilgili dökümanlardan örnekler vererek Ortaçağ da ticari ilişkileri ele almıştır¹⁰⁶.

m) The Documents Of The Cairo Geniza As A Source For İslamic Social History: Bu makalesinde Geniza Belgelerinin içeriğinden, yazıldığı ülkeden ve dilinden bahsetmiştir¹⁰⁷.

n) The Trousseaux Of Jewish Brides From Fatimid Periyod: Bu makalede ise Fatimî döneminde evlenecek kızların çeyizlerinin içeriğinden bahsederek dönemin Yahudilerinin ekonomik durumunu ele almıştır¹⁰⁸.

¹⁰² Goitein, "What Would Jewish And General History Benefit By A Systematic Publication Of The Documentary *Geniza Papers*" *Paajr*, Vol. 229 (1954), s. 29

¹⁰³ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 6

¹⁰⁴ Goitein, "Mediterreanean Trade İn The Eleventh Century: Some Facts And Problems" *Studies İn Economic History Of The Middle East From The Rise Of İslam To The Presssent Day*, ed. M. A. Cook, Oxford University, s. 1 – 63

¹⁰⁵ Goitein, "The Moses Maimonides_Ibn Sana Al Mulk Circle", *Studies İn İslamic History And Civilization İn Honor Of Prof. David Ayalon*, Leiden yay, Jerusalem, 1968, s. 399 – 405

¹⁰⁶ Goitein, "Letters And Documents On The İndia Trade İn Medieavl Times", *Studies İn İslamic History And İnstution*, Leiden, 1966, s. 329

¹⁰⁷ Goitein, "The Documents Of The Cairo Geniza As A Source For İslamic Social History", *Studies İn İslamic History And İnstutions*, Leiden, 1960, s. 279

¹⁰⁸ Goitein, "The Trousseaux Of Jewish Brides From The Fatimid Periyod", *Institute For Advanced Study Princeton*, New Jersey, Cilt 21 (1970), s. 77 – 100

o) Glimpses On Naval Warfare In The Mediterranean: Geniza Belgelerinde yer alan Arüs B. Joseph adındaki Kahireli zengin bir tüccarın mektubundan yararlanarak deniz savaşlarının ticari faaliyetleri ne şekilde etkilediğini ele almıştır.¹⁰⁹

ö) An Overseer Of The Sultan's Ships: Geniza Belgelerinde yer alan Mısırlı bir Yahudi gemi müfettişinin oğlunun hayırsızlığı yüzünden başına gelen talihsizlikleri içeren mektubunu ele alarak dönemin orta sınıf mensuplarının sorunlarını ve günümüzle benzerliklerini, İslami kurumların sistemini ve işleyişini ortaya koymuştur¹¹⁰.

III. GOİTEİN'İN TAM BİBLİYOGRAFYASI

Attal, Robert, *Bibliografya şel Kıtavey Prof. Şlomo Dov Goitein (A Bibliography of the Writings of Prof. Shelomo Dov Goitein)*, Ben-Zvi Institute: Jerusalem 2000.

Goitein, S.D., *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri*, trc. Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam, İstanbul 2004.

Goitein, S.D., *A Mediterranean Society*, I-V, Berkeley: University of California 1967-1988. Bu kitabın daha sonra bir de ihtisarı yapılmış. Bkz. Goitein, S.D., *A Mediterranean Society, an Abridgment in one Volume*, revised and edited by Jacob Lassner, Berkeley-Los Angeles-London 1999.

Goitein, S.D., "The Unity of the Mediterranean World in the 'Middle Ages'", *SI* 12 (MCMLX), s. 29 - 42.

"The Historical Background of the Erection of the Dome of the Rock", *JAOS* 70 (1950), s. 104 – 108.

"A Report on Messianic Troubles in Baghdad in 1120 – 21", *JQR* n.s. 43 (1952 – 53), s. 57 – 76.

"A Jewish Addict to Sufism, in the Time of the Nagid David II Maimonides", *JQR*, n.s. 44 (1953 – 54), s. 37 – 49.

"Obadyah, a Norman Proselyte", *JJS* 4 (1953), s. 74 – 84.

¹⁰⁹ Goitein, "Glimpses On Naval Warfare In The Mediterranean", *Studies Orientalistic In Onore Dr. Glorgo Levi Della Vida*, cilt 1, Istituto Per l'Oriente, Rome, 1956, s. 393

¹¹⁰ Goitein, "The Tribulations Of an Overseer Of The Sultan's Ships" *Arabic And Islamic Studies In Honor Of Hamilton A. R. Gibb ed, George Makdis*, Harward University, Cambridge, Massachusettes, 1965, s. 270

“A Caliph’s Decree in Favour of the Rabbinite Jews of Palestine”, *JJS* vol. V, No:3 (1954), s. 18–25.

“What would Jewish and General History Benefit by a Sytematic Publication of the Documentary Geniza Papers”, *PAAJR* 23 (1954), s. 29–39.

“Two Eyewitness reports on an Expedition of the King of Kish (Qais) Against Aden”, *BSOS* 16 (1954), s. 247–257.

“New Documents from the Cairo Geniza”, *Homenaje a Milas-Vallicrosa* I, Barcelona 1954, s. 707–720.

“Glimpses from the Cairo Geniza on Naval Warfare in the Mediterranean and on the Mongol Invasion”, *Orientalistici in onore di Giorgio Levi della Vida*, I, Roma 1956, s. 393–408.

“The Rise of the Near-Eastern Bourgeoisie in Early Islamic Times”, *JWH* 3 (1956–57), s. 583–604.

Belyaev, A., “Observations on S.D. Goitein’s Article, ‘The Rise of the Middle Eastern Bourgeoisie in the Early Islamic Times’”, *JWH* 4 (1957–58), s. 233.

Goitein, “Note on Prof. Belyaev’s Comments”, *JWH* 4 (1957–58), s. 234.
[Not: Goitein’in cevabı da Balyaev’in makalesinin hemen devamında.]

“Muhammad’s Inspration by Judaism”, *JJS* vol. IX (1958), s. 149–162.

“New Light on the Beginnings of the Karim Merchants”, *Jesho* 1 (1958), s. 175–184.

“The Geniza Collection of the University, Museum of the University of Pennsylvania”, *JQR*, n.s. 49 (1958–59), s. 35–52.

“The Origin and Nature of the Muslim Friday Worship”, *MW*, XLIX (1959), s. 183–195.

“The Biography of Rabbi Judah ha-Levi in the Light of the Cairo Geniza Documents”, *PAAJR* 28 (1959), s. 41–56.

“Geniza Papers of a Documentary Character in the Gaster Collection of the British Museum”, *JQR*, n.s. 51 (1960), s. 34–46.

“The Documents of the Cairo Geniza as a Source for Mediterranean Social History”, *JAOS* 80 (1960), s. 91–100.

“Slaves and Slavegirls in the Cairo Geniza Records”, *Arabica* 9 (1962), s. 1–20.

“Letters and Documents on India Trade in Medieval Times”, *IC* 37 (1963), s. 188–205.

“The Social Services of the Jewish Community as Reflected in the Cairo Geniza Records”, *JSS* 26 (1964), s. 3–22; 67–85.

“A Jewish Business Women of the Eleventh Century”, *Seventy-Fifth Anniversary Volume of the Jewish Quartely Review*, ed. Abraham A. Neuman-Solomon Zeitlin, Philadelphia 1967, s. 225–242.

“A Plea for the Periodization of Islamic History”, *JAOS* 88 (1968), s. 224–228.

“Nicknames as Family Names”, *Jaos* 90 (1970), s. 517–524.

“Note on the New Edition of Jacob Mann’s ‘Jews in Egypt etc.’”, *JQR*, n.s. 62 (1971–72), s. 225. [Not: Makale Nemoy, Leon, “Mann’s *Jews in Egypt*”, *JQR*, n.s. 62 (1971–72), s. 222–224’te yer alan Kitap tanıtımının hemen ardında.]

“Changes in the Middle East (950–1150) as Illustrated by the Documents of the Cairo Geniza”, *Islamic Civilisation 950–1150 A Colloquium published under the auspices of the Near Eastern History Group Oxford*, ed. D.S. Richards, London 1973, s.32.

“New Sources on the Palestinian Gaonate”, *Salo Wittmayer Baron Jubilee Volume*, New York-London 1974, English Section, I, s. 503–537.

“Religion in Everyday Life as Reflected in the Documents of the Cairo Geniza”, *Religion in a Religious Age*, ed. S.D. Goitein, Association for Jewish Studies: Cambridge, Massachusetts 1974 içinde, s. 3–17.

“Involvement in Geniza Research”, *Religion in a Religious Age*, ed. S.D. Goitein, Association for Jewish Studies: Cambridge, Massachusetts 1974 içinde, s. 139–146.

“Three Trousseaux of Jewish Brides from the Fatimid Period”, *AJSreview* 2 (1977), s. 77–111.

“Individualism and Conformity in Classical Islam”, *Individualism and Conformity in Classical Islam*, ed. Amin Banani-Speros Vryonis, Otto Harrassowitz: Wiesbaden 1977, s. 3–17.

“ ‘Meeting in Jerusalem’: Messianic Expectations in the Letters of the Cairo Geniza”, *AJSreview* 4 (1979), s. 43–57.

“The Interplay of Jewish and Islamic Laws”, *Jewish Law in Legal History and the Modern World*, ed. Bernard S. Jackson, Leiden: E.J.Brill 1980, s. 61–77.

“Moses Maimonides, Man of Action a Revision of the Master’s Biography in the Light of the Geniza Documents”, *Hommage a Georges Vajda, Etude d’histoire et de Pense Juive*, ed. Gerard Nahon et Charles Touati, Louvain 1980, s. 155–167.

“Prayers from the Geniza for Fatimid Caliphs, the Head of the Jerusalem Yeshiva, the Jewish Community and the Local Congregation”, *Studies in Judaica, Karaitica and Islamica, Presented to Leon Nemoy on his Eightieh Birthday*, (ed.) Sheldon R. Brunswick, Ramat Gan 1982, s. 47–57.

“A Maghrebi Living in Cairo Implores his Karaite Wife to Return to Him”, *JQR*, n.s. 73, no. 2 (1982), s. 138–145.

“The Social Structure of Jewish Education in Yemen”, *Jewish Societies in the Middle East, Community, Culture and Authority*, eds. Sholomo Dehsen-Walter P. Zenner, University Pres of America: 1982, s. 211–233.

“Jerusalem in the arab Period”, *The Jerusalem Cathedra*, ed. Lee I. Levine, II, Yad Izhak Ben-Zvi Institute: Jerusalem 1982, s. 168–196.

“The Tribulations of an Overseer of the Sultan’s Ships: a Letter from Cairo Geniza”, *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb*, ed. George Makdisi, Leiden 1965 içinde, s. 270–284.

“Moses Maimonides-İbn Sana al-Mulk Circle, (a Deathbed declaration from march 1182)”, *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of David Ayalon*, ed. M. Sharon, Jerusalem 1986, s. 399–405.

“Mediterranean Trade Preceding the Crusades: Some Facts and Problems”, *Diogenes* 59 (1967), s. 47–62. Bu makale ayrıca, “Mediterranean Trade in the Eleventh Century: Some Facts and Problems”, adıyla *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. A.M. Cook, Oxford 1978, s. 51-62’de tekrar yayınlanmıştır.

“Minority Selfrule and Government Control in Islam”, *Studia Islamica-Ex. Fasc: Memoriae J. Schacht Dedicato*, 31, s. 101 – 116.

“From the Mediterranean to India: Documents on the Trade to India, South Arabia, and East Africa from the Eleventh and Twelfth Centuries”, *Speculum* 29 (1954), s. 181 -197.

“Petitions to Fatimid Caliphs from the Cairo Geniza”, *JQR* 55–56 (1954–1956), s. 30–38.

“Congregation Versus Community, an Unknown Chapter in the Communal History of Jewish Palestine”, *JQR* n.s. 44 (1956), s. 291 – 304.

“The Local Jewish Community in the Light of the Cairo Geniza Records”, *JJS* 12 (1961), s. 133 -158.

“The Main Industries of the Mediterranean Area as Reflected in the Records of the Cairo Geniza”, *JESHO* 4 (1961), s. 168 – 197.

“Slaves and Slavegirls in the Cairo Geniza Records”, *Arabica* 9 (1962), s. 1 – 20.

“The Title and Office of the Nagid a Re-examination”, *JQR* 53 (1962), s. 93 – 119.

“Evidence on the Muslim Poll Tax from non-Muslim Sources”, *JESHO* 6 (1963), s. 278 – 295.

“The Medical Profession in the Light of the Cairo Geniza Documents”, *HUCA* 34 (1963), s. 177–194.

“The Commercial Mail Service in Medieval Islam”, *JAOS* 84 (1964), s. 118–123.

“The Documents of the Cairo Geniza as a Source for Mediterranean Social History”, *JAOS* 80, s. 91–100.

“Bankers Accounts from the Eleventh Century A.D.”, *JESHO* 9 (1966), s. 28–68.

“From Aden to India: Specimens of the Correspondence of India Traders of the Twelfth Century”, *JESHO* 23 (1980), s. 43–65.

“Jewish Society and Institutions under Islam”, *Jewish Society through the Ages*, ed. H.H. Ben-Sasson-S. Ettinger, New York 1971, s. 170–185.

“New Sources on the Palestinian Gaonate”, *Salo W. Baron Jubilee Volume*, Jerusalem 1975, s. 503–536.

“Contemporary Letters on the Capture of Jerusalem by the Crusaders”, *JJS* III, s. 162–177

II. BÖLÜM

SHELOMO DOV GOİTEİN'İN A MEDITERRANEAN SOCIETY ESERİNDE SOSYAL VE EKONOMİK YAPI İLE İLGİLİ BAŞLIKLAR

I. A MEDITERRANEAN SOCIETY ESERİNİN TANITIMI VE YAZILIŞ AMACI

A Mediterranean Society; Yahudi toplumunun liderliği, sosyal hizmetleri ve mevcut yönetim ile olan ilişkileri ile başlamış, sonra sosyal hayatı, eğitim, hukuk ve din arasındaki ilişkileri ile devam etmiş, toplumda kadının rolü, evlilik, aile ile çekirdek aile, dulluk, boşanma gibi konularla sona ermiştir.

Geniza Belgeleri gibi büyük bir kaynak çeşitliliğine sahip A Mediterranean Society, büyük bir dönemi kapsamıştır(XI - XIII yy). Bu dönemin asıl aktörü olan orta sınıfın düşüncesiyle olaylara vakıf olmamızı sağlamıştır.

Goitien, *A Mediterranean Society*'in yazım aşamasında önceden hazırladığı plana uygun olarak hareket etmiştir. Bu onun düzenliliğe olan müthiş merakının bir karakteristik özelliğiydi. Öyle ki eserinin ikinci ve üçüncü ciltlerinin bölüm başlıklarını bile önceden hazırlamıştır.

Goitein'in *A Mediterranean Society* adlı devasa eserini kaleme almasının nedenini şu şekilde açıklayabiliriz: Diğer bölümlerde de bahsettiğimiz üzere onun asıl projesi olan Hint Okyanusu ticareti üzerine yaptığı çalışmalar sırasında, Geniza belgelerinde bu konu ile ilgili yer alan ticari mektupları ve sözleşmeleri incelemiştir. Fakat O, büyük emeğinin bir yıl sonrasında bu çalışmaların şüpheli bir girişim olduğunu anlamıştır. Çünkü Geniza'da temsil edilen Hint Ticaretinin, gelişmiş Akdeniz şehir toplumunun ancak bir bölümü olduğunu, tamamının bilinmeden gerçek anlamıyla bu konunun çalışılmayacağını anlayarak kendisinin 1958 yılında Hindistan'ı bırakıp, Akdeniz'e yöneldiğini ifade etmiştir¹¹¹. Görüldüğü gibi Goitein'in Hint Okyanusu üzerine yaptığı çalışmalar, onu Akdeniz toplum yapısını incelemeye yöneltmiştir. Goitein, parçadan bütüne ulaşarak, Akdeniz dünyasının küçük bir parçası olan Hint Okyanusunu tam anlamıyla idrak edebilmek için bütün Akdeniz dünyasını irdelemenin gerekliliğinin farkına varmıştır. Bu da onun Geniza Belgelerinde yer alan dökümanlar doğrultusunda Akdeniz dünyasını her yönüyle ele

¹¹¹ Goitein, *The Individual*, s. XII

alan büyük eserini yazmasına neden olmuştur. Yine buradan Goitei'in bütüncül bir tarih anlayışına sahip olduğunu anlamaktayız.

Onun geri kalan hayatının 27 yılında Akdeniz dünyasının 11. y'dan 13. yy'a kadar olan dönemi, Goitein'in araştırmalarının merkezi olmuştur. Metodolojik ve disiplinli bir âlim olarak O, A Mediterranean Society adlı eserinin tasarımını önceden hazırlamıştır. Bütün eserinin içindekiler bölümü, birinci cildinde basılmış ve 1970'de ikinci cildinde yeniden basılmıştır¹¹².

Goitein, on büyük bölümden oluşan üç ciltlik çalışmayı tasarlamıştır. Dört bölümü, ekonomik hayata (I.Cilt); üç bölümü, toplum hayatına (II. Cilt); üç bölümü ise aile, günlük yaşam ve aile bireyleri ile ilgili olmuştur. Son üç bölüm oldukça hacimli iken, Goitein bu bölümleri kısaltma kararı almıştır. Fakat arkadaşları ve meslektaşlarının tavsiyesi üzerine aile ve günlük yaşam üzerine olan bölümleri ayrı birer cilt haline getirmiştir¹¹³.

Sonuç olarak, Goitein 1967 yılında yaptığı plana sadık kalmıştır. Fakat eser, üç bölümden beş bölüme çıkmış, beşinci ve son bölüm olan cilt okuyuculara sunulmuştur¹¹⁴. Goitein, oldukça titiz ilmi standartlara sahip bir bilim adamı olarak A Mediterranean Society'de Akdeniz dünyasının 11.yy'dan 13.yy'a kadar ki dönemini bütün canlılığı ve renkli detayları ile gözler önüne sermeyi başarmıştır. O, kendisini sık sık bu manzaranın içinde bulmuştur. Onun topluma olan kişisel ilgisi, çalışmalarının oldukça bilinçli ve açık olmasına neden olmuştur¹¹⁵.

Bu büyük eseri ilim hayatında çok büyük yankılar uyandırmış; Ortaçağ İslâm ve Yahudi tarihi açısından büyük bir çığır açmıştır. Onun bu eserini, Amos Funkstein "Bu yüzyılda bir kültürün geniş kapsamlı tarihlerinin en iyilerinden biri" olarak görürken, George Kırk "bu eserin bellekte bir yük değil ruhun aydınlanması" olarak değerlendirmiştir¹¹⁶. Frank Rosenthal ise bu eserin "Ortaçağ Yakındoğu Yahudileri ve onlarla yaşayan Hıristiyan ve Müslümanların özel ve toplumsal yaşamlarını

¹¹² Goitein, *a.g.e.*, s. XII

¹¹³ Goitein, aynı yer

¹¹⁴ Goitein, aynı yer

¹¹⁵ Goitein, *aynı yer*

¹¹⁶ Goitein, *Economic Foundation*, Cilt I, arka kapak

öğrenmemize önemli bir katkı sağladığını” ifade ederek eserin Ortaçağ Tarihi açısından önemini vurgulamıştır¹¹⁷.

Sonuç olarak Goitein’in bu çalışması sadece İslâm dünyasındaki Yahudilerin ekonomik, sosyal ve dini yaşamlarını aydınlatmakla kalmamış aynı zamanda Hristiyan ve İslâm Toplumlarını da aydınlatarak, bize bu konularla ilgili yeni bakış açıları ve geniş ufuklar kazandırmıştır. Eser daha çok insan duyarlılığı ve hayal gücü açısından müthiş bir öğrenme ve beceriyi yansıtmıştır.

Şimdi bu muhteşem eserin ciltlerini kısaca ele alalım;

Eserin birinci cildi olan Ekonomik faaliyetlerde, Geniza belgelerindeki mektup ve sözleşmelerden örnekler verilerek 11.yy ile 13.yy arasındaki Arap dünyasında yaşayan Yahudilerin ekonomik faaliyetleri ele alınmıştır¹¹⁸. Nitekim ünlü tarihçi Richard W.Bulliet, bu cildi şu şekilde özetlemiştir: “*Her kim onu okursa, derinliğiyle sunulan bilgileriyle ve berrak düzeniyle hayrete düşer.*”¹¹⁹

Yine bu eser sayesinde orjinal kaynakların somut delilleriyle sadece İslâm dünyasının ekonomik faaliyetlerini değil aynı zamanda Avrupa’daki tezahürleri ile ilgili de eşsiz bir kazanç elde etmekteyiz.

Bu eserde; kara ve deniz ticaretini, her çeşit iş düzenlemelerini ve alanlarını, parasal konularla ilgili birçok şeyi öğrenmekteyiz. Bunun yanı sıra ham madde ve mamul ürünleri ve onların üretim tekniğini, sosyal organizasyonları, toplumsal sınıflar ile ilgili eşsiz bilgileri elde etmekteyiz. Bunları öğrenirken de daha önce hiç düşünmediğimiz bir şekilde, tarihteki bu olayları adeta canlı olarak gösteren bir detay zenginliğiyle karşı karşıya kalmaktayız.

Yazar, I. cildin giriş bölümünde; Akdeniz sosyal tarihinin bir kaynağı olarak Geniza Belgelerinden bahsetmiştir. Geniza Belgelerinin keşfedilişi, Avrupa ve Amerika’daki kütüphanelere transferi, yazımları ve dilleri, Geniza Belgeleri üzerine yapılan çalışmaları ve onların sosyal tarih için önemleri ele alınmıştır. Kısacası Goitein bu bölümde eserinin temel kaynağı olan Geniza Belgeleri hakkında bilgi

¹¹⁷ Goitein, *aynı yer*

¹¹⁸ Goitein, *Individual*, s. XII

¹¹⁹ W. Richard Bulliet, “Reviewed work: A Mediterranean Society. The Jewish Communities of The Arab World as Portrayed in The Documents of the Letters Medieval Jewish Traders, Translated From The Arabs With Introductions And Notes by S.D.Goitein”, *International of Middle East Studies*, cilt VII. No:3 Cambridge University Press, 1976, s. 457

vermiştir¹²⁰. I. cildin birinci bölümünde ise, yüksek Ortaçağlar boyunca Akdeniz dünyasının siyasi tarihi ile ilgili genel bir açıklamada bulunulmuştur. Daha sonra Akdeniz toplumlarının diğer toplumlar ile ilişkilerinden bahsedilmiştir¹²¹. Yine bu bölümde iletişim özgürlüğünden ve Akdeniz toplumunun temsilcisi olarak Geniza'daki kişilerden bahsedilmiştir. Bu bölümde Geniza Belgelerindeki çeşitli mektuplardan örnekler verilmiştir. İkinci bölümünde ise çalışan kesimin durumlarına değinilmiş, sosyal sınıflardan, zanaatkârlardan, ücretli çalışanlardan, köle ve köle kızlara dair çeşitli Geniza Mektuplarından örnekler verilmiştir¹²². Üçüncü bölümde; ticaret ve finans dünyasına değinilmiştir. Giriş notu olarak, Geniza Belgelerinde yer alan iş dokümanlarındaki önemli dönemler ve ülkeler ele alındıktan sonra tüccarlar, iş adamları, üreticiler ve satıcılar, perakendeciler, toptancılar ve uzmanlık alanları ele alınmıştır. Yine bu bölümde ticari iş birliklerinden, aile içindeki iş ortaklıklarından bahsedildikten sonra iş prosedürü ve uygulamaları, ödeme ve krediler, kar ve zararlar ile fiyatlar detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Daha sonra parasal konulardan yani; bankacılık, krediler, yatırım ve stoklardan bahsedilmiştir¹²³. Dördüncü bölümde ise seyahat ve gemicilik konusu ele alınmıştır. Yolculuk için teşvikler, kara yolculuğu, ticari mektup servisi, nehir trafiği, gemicilik organizasyonu, açık denizlerde yolculuk, korsanlarla mücadele, savaş ve diğer beşeri tehlikeler, ulaşım masrafları ele alındıktan sonra; ekler bölümünde tarih ve isimler, ölçüler, ağırlıklar, sikkeler, altın ve gümüş paranın takas oranı verilmiştir¹²⁴.

Goitein'in devasa eseri *A Mediterranean Society*'nin ikinci cildinde ise Yahudi Cemaatinin genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu cilt, Ortaçağda üç büyük dinin birbirine karşı olan hoşgörüsü ve tutumunu ortaya koymak için hazırlanmıştır. Özellikle İslâm egemenliğinde yaşayan Yahudilerin toplum yapısı, doğal bir kaynak olan Geniza Belgelerinden yararlanılarak ele alınmıştır. Böylelikle Yahudi toplumu ile İslâm yönetimi arasındaki ilişkiler ve İslâm yönetiminin Yahudi toplumuna karşı tutumu detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

¹²⁰ Goitein, *cilt I*, içindekiler

¹²¹ Goitein, *aynı yer*

¹²² Goitein, *aynı yer*

¹²³ Goitein, S.D., *A Mediterranean Society, (Community)*, Cilt II, University of California , London, 1974, İçindekiler

¹²⁴ Goitein, *aynı yer*

Goitein, bu eseri kaleme alırken Geniza Belgelerinin sadece diliyle değil aynı zamanda bu bölgedeki insanların psikolojileri ile de ilgilenmiştir. II.Cildin ilk bölümde toplumsal kurumları ele alan Goitein, öncelikli olarak İslâm dünyasında yaşayan Yahudi ve Hristiyanların İslâm yönetimindeki konumlarından bahsederken kısa bir girişten sonra Yahudilerin cemaat temsilcilerinden söz etmiştir. Özellikle “Gaon” ve “Nagid” gibi okuyuculara yabancı olan kavramları açıkladıktan sonra cemaatleri ve bunların işleyişlerini ele almıştır¹²⁵. Cildin ikinci bölümde ise yazar, Yahudi toplumunun eğitimini detaylı bir şekilde izah etmiştir. Son olarak ise Yahudi toplumunun İslâm Devleti ile olan ilişkilerinden ve hükümetin Yahudi toplumu üzerindeki denetimlerinden bahsetmiştir¹²⁶.

Eserin üçüncü cildi olan aile hayatına gelince; Goitein eserinin bu cildinde Ortaçağ İslâm dünyasında yaşayan Yahudi toplumunun aile hayatı ile ilgili Geniza belgelerinin ışığında çok detaylı bir anlatıma yer vererek; Ortaçağ'daki Akdeniz toplumunun temel yapısı olan aile hayatını tüm boyutları ile gözler önüne sermiştir. Cildin içeriğini incelediğimizde birinci bölümde “Geniş Aile” başlığı altında aileleri meydana getiren temel unsurları tek tek ele almıştır. Bu bölümde aile isimlerini, çocuklara verilen isimleri ve lakapları incelemiştir. Yine bu bölümde erkek ve kız kardeşler arasındaki ilişkilerden, seçilen eşin akraba grubu içindeki konumundan ve öneminden bahsettikten sonra, aile içerisindeki evliliklerden ve bu evliliklerin Yahudi aile yaşamında nasıl değerlendirildiğinden söz etmiştir¹²⁷. Cildin ikinci bölümünde ise Geniza belgelerinde sıkça yer alan evlilik sözleşmelerinden yararlanılarak evliliğin Akdeniz toplumu açısından kutsallığından, eş seçiminden ve yeniden yapılan evliliklerden, nişan merasimlerinden, gelinin hukuki ve güncel pozisyonundan ve evliliğin otoritelerinden bahsedilmiştir¹²⁸. Yine düğün ve evlilik kontratlarının nasıl korunduğunu, Geniza evlilik kontratlarının bizlere neler anlattığını ifade ettikten sonra düğün merasimlerini ele almıştır. Evliliklerin ekonomik temelleri olan kocanın yükümlülükleri, gelinin çeyizi, kadının ekonomik rolü, eşlerin birbirlerinin aileleri ile olan ilişkileri de bu bölümde yer alan dikkat

¹²⁵ S. Dov Goitein, *A Mediterranean Society*, Cilt II (The Community), University of California Press, London, 1971, içindekiler

¹²⁶ Goitein, *aynı yer*

¹²⁷ Goitein, *A Mediterranean Society*, Cilt III (The Family), University of California, 2000, içindekiler

¹²⁸ Goitein, *aynı yer*

çekici konulardan bazılarıdır¹²⁹. Cildin üçüncü bölümünde ev konusu, Geniza belgeleri doğrultusunda ele alınmış; çekirdek ailelerin özelliklerinden, çocuğun aile içindeki öneminden, karı koca ilişkilerinden bahsetmiştir. Son olarak konu ile ilgili üç tane Geniza mektubunu neşretmiştir¹³⁰. Yine bu bölümde çocukların aileleri için değerinden, çocukları yönelik şiddetten, çekirdek ailenin genişliğinden, yetişkin çocuklar ile ebeveynler arasındaki ilişkilerden ve ayrıca bir başlık olarak boşanma ile yeniden yapılan evliliklerden, mirasçılar ve yetimlerden bahsedilmiştir¹³¹. Cildin son bölümde ise; “Kadının Dünyası” başlığında Goitein, Yahudi toplumunda kadının yeri ve öneminden bahsetmiş öncelikle kadınların isimlerinin anlamlarını açıklamış, kadının ekonomik yaşamını, yolculukta, evde ve mahkemede kadının konumunu ele aldıktan sonra kadının bağımsızlığının boyutları hakkında bilgiler vermiştir¹³².

Eserimizin 4.cildi ise İslâm yönetiminde bulunan Yahudi toplumunun günlük yaşamı ile ilgilidir. Medeniyet tarihinin insanların günlük yaşamlarını ele alan bölümünü orta çağ tarih araştırmalarının özel bir alanı olmuştur. Fakat bu alan sistematik bir şekilde ele alınmamıştır. Oysaki insanların günlük yaşantıları, yaşadıkları dönemin soysa ekonomik yapısı hakkında önemli, ipuçları vermektedir. İşte orta çağ tarihi araştırmaları tarafından bu alan Goitein'in ele aldığımız eserinin dördüncü cildinde Geniza belgelerinin ışığında Goitein, Geniza belgelerini incelerken bu belgelerdeki insanların günlük yaşamlarını anlamaya çalışmıştır. İşte bu araştırmaları zaruri olduğunu düşünerek bu bölümü hazırlamaya karar vermiştir. Bu dönme insanların günlük yaşamlarını detaylı bir şekilde ele alarak dönemim sosyal yapısını gözler önüne sermiştir. Bu cildin içeriğini incelediğimizde; Goitein, cildin birinci bölümünde Orta Çağ Akdeniz dünyasındaki ev yapısı hakkında genmiş bilgiler vermiştir. Bu başlık hakkında orta çağ İslâm şehirleri, başkentleri, liman şehirleri, büyük şehirler, mimari yapıyı, harabeleri, boş arazileri ve özel mülkleri ele almıştır¹³³. Goitein, evlerin sosyo - ekonomik özelliklerini de ele almış ve son olarak ev mobilyalarından, ev işlerinde bahsederek bölümü tamamlamamıştır¹³⁴. Cildin

¹²⁹ Goitein, *aynı yer*

¹³⁰ Goitein, *aynı yer*

¹³¹ Goitein, *aynı yer*

¹³² Goitein, *aynı yer*

¹³³ Goitein, *A Mediterraean Society*, Clt IV (Daily Life), University of California, Los Angeles - London, 1989, içindekiler

¹³⁴ Goitein, *aynı yer*

ikinci bölümünde ise “kıyafet ve mücevher” başlığı altında dönemin kıyafet çeşitlerinden ve ekonomik öneminden bahsettikten sonra mücevher tasarımını ele almıştır. Son olarak üçüncü bölümde yiyecek ve içeceklerden bahsederek bu cildi tamamlamamıştır¹³⁵.

Yazarımız, A. Mediterranean Society'nin son cildi olan beşinci cildinde Akdeniz toplumunun birer üyesi olan Yahudileri fert olarak ele almıştır. Gotein, bu eserinde Akdeniz insanını hem bir mü'min hem de sosyal birey olarak ele almıştır.

Gotein, A. Mediterranean Society eserinin diğer ciltlerinden daha fazla zamanını bu son cilde ayırmıştır. Çünkü bu cildi yazmak ve kavramsallaştırmak en zor en zor olanıydı. Bu bölüm hemen hemen bir milenyum öncesindeki orta çağ Akdeniz dünyasındaki toplum yaşamını dışındakiler ile ilgili değil, onların ferdi yani içsel hayatları, tutumları, hisleri ile ilgili öncül bir çalışmadır¹³⁶. Fakat buna rağmen Gotein bu tür bir ürün çıkarma yeteneğine sahip tek bir kişi olarak bu cildi en güzel şekilde tamamlamıştır.

Gotein, bu cildin amacını Geniza belgeleri doğrultusunda Ortaçağ kültürünün Akdeniz kişiliğini kompozit bir resmini çizmek olduğunu ifade etmiştir. Bu mektupları yazarların birkaç istisna dışında Akdeniz dünyasının Müslüman bölgesinde yaşayan özel *bir* grup olan Yahudiler olduğunu belirtmiştir. Bu arada Yahudilerin geç Ortaçağlarda yaşayan dindaşları gibi sadece kendi meslekleri, coğrafyaları ve toplumları ile meşgul olmadıklarına, aksine diğer toplumlar ile ilişkiler içinde olduklarına dikkat çekmiştir¹³⁷.

Cildin içeriğini gelince öncelikli olarak bu dönem ile ilgili kaynaklar hakkında bilgi verdikten sonra cildin birinci bölümünde Ortaçağ Akdeniz insanının sosyal kimliğine değinmiştir. Bu başlık altında sıkıntılar, ölümler, hafta sonları, bayramlar, türbeler, ziyaretler, kutlamalar, misafirperverlik gibi konuları ele almıştır.

Yine bu bölümde yoksulluklardan bahsederek ölüm için yapılan hazırlıklar gibi konular ile bölümü tamamlamıştır¹³⁸. Yazar, cildin ikinci bölümünde Akdeniz insanını sosyal yaşamdan alarak birey olarak incelemiştir. Bu bölüme ”Kişilik Bilinci” adını vermiştir. Bu yüzden bu bölümde ideal insanının temel özelliklerinden

¹³⁵ Goitein, *a.g.e.*, içindekiler

¹³⁶ Gotein, *The Individual*, Cilt V, s. XIII

¹³⁷ Goitein, *aynı yer*

¹³⁸ Goitein, *a.g.e.*, içindekiler

olan erdem, onur ve dürüstlük gibi konulardan bahsettikten sonra ruh hali, şöhret, merteye ile dostluk ve düşmanlık gibi insana has konuları ele almıştır¹³⁹. Üçüncü bölümde ise gerçek insan başlığı altında dini konulara dağınmenin yanı sıra dünyaya geleme nedenlerini de ele alarak olaylara felsefi bir perspektiften bakmıştır. Son olarak ise yedi portre olarak adlandırdığı bölümde eğitimden, bir meslek ve hobi olarak ilimden, şairler, düşünürler ve cemaat liderlerinden, dindar kadınlardan bahsetmiştir. Özellikle eserin doruk noktası ise esrin sonunda yer alan Goitein'in kötü talihli, mükemmel insan olarak tarif ettiği Abraham Maimonides'in¹⁴⁰ anlatıldığı sonuç bölümüdür¹⁴¹.

Tezimizin bu bölümünde Goitein'in A Mediterranean Society adlı eserinin ciltlerini genel hatlarıyla tanıdıktan sonra diğer bölümlerde bu eserin konularını, özellikle eserin birinci cildi olan Ortaçağ İslâm dünyasındaki ekonomik faaliyetleri detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

II- A MEDITERRANEAN SOCIETY ESERİNİN KONULARI

1. GÜNLÜK YAŞAM

A. Ev Mimarisi

Günlük yaşamda, insanların özel hayatını geçirdiği evleri, onların sosyo-ekonomik durumunu, hayata bakış açılarını ve aile hayatlarını bize en iyi şekilde anlatır. Nitekim Ortaçağ tarihinin sosyal ve ekonomik yönünü açıklamayı kendisine araştırma alanı yapan Goitein, insanların ev yapılarını onların yaşam biçimlerinin canlı birer delilleri olduğunu anlamış ve Geniza döneminde yaşayan Akdeniz toplumunun evlerini ziyaret etme gerekliliğini belirtmiştir¹⁴².

¹³⁹ Goitein, *a.g.e.*, içindekiler

¹⁴⁰ Abraham Maimonides (1186–1237) İslâmî kaynaklarda geçen adıyla İbn-i Meymun, Ortaçağ dünyasının tanınan en önemli Yahudi düşünürlerindendir. Moses Maimonides'in oğlu olan Abraham Maimonides, Yahudi inancı ile Aristo TOLES'in felsefesini uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda Yahudi mistizminin öncülerindendir. Onun mistizme yakınlığı babasının öğretilerinden gelmektedir. İslâm mistizminden de etkilenen Maimonides, Sufilere onların peygamberlerin gerçek temsilcileri olarak gördüğü için hayrandır, Ortaçağ'da dört kültürün Greko-Roma, İslâm Yahudi kültürlerinin kendisinde toplandığı önemli bir düşünürdür. Müslüman filozoflarından elde ettiği birikimle kendi dini geleneğini uzlaştırmaya çalışmıştır. Bkz. Kraemer, Joel, K. “*The Andalusian Mystic İbn Hüdd*” and “*Convesion if The Jewish*”, İsrail Oriental Studies, XII, Ej Brill Leiden, 1992, s. 61 Bkz. Arkan, Atilla, İbn Meymun Felsefesinde Tanrı, İz yay., İstanbul, 2007, s. 283

¹⁴¹ Goitein, *İndividual*, s. XII

¹⁴² Goitein, *A Mediterrenean IV*, Giriş

Goitein, Geniza toplumunun ev hayatlarını ele alırken Geniza Belgeleri gibi eşsiz bir kaynağı kullanarak adeta bu toplumun evlerine misafir olmuş gibi hissetmemizi sağlamıştır. Nitekim Geniza Belgeleri, evlerin mimari yapısı, ev sakinleri, evlerin soysa-ekonomik durumu, ev içerisindeki mobilyaları ile ilgili o kadar zengin kaynakları içermektedir ki Goitein bu kaynakları çok iyi bir şekilde analiz ederek, dönemin ev yapısıyla ilgili çok gerçekçi bilgiler vermiştir.

Geniza Belgelerinde yer alan özel ve ticari mektuplar, çok sık olarak Geniza dönemindeki evlerin sosyal yönlerini ve yapılarını anlatan örneklemeleri içermiştir¹⁴³. Bu mektuplarda seyahat eden veya başka bir şehre taşınan insanlar, arkadaşlarından kendileri için bir ev bulmalarını istemiş ve kafalarındaki mesken şeklini tarif etmişlerdir. Böylece biz de bu mektupların ışığında dönemin ev şekilleri ile ilgili sorularımıza cevaplar bulmaktayız. Yine aile ve iş mektuplarında da evlerin onarımı ve bunların masrafları gibi konularla ilgili olarak da notlar yer almıştır¹⁴⁴.

Ayrıca depremlerden dolayı evlerde meydana gelen hasarlar ve yapısal noksanlıklar yüzünden meydana gelen kazalar ile ilgili de bu mektuplarda çok fazla bilgi yer almaktadır¹⁴⁵. Fakat bizim ana kaynağımız; hukuki belgelerden ve hesaplardan elde edilen bilgilerdir. Özellikle satış senetleri bu kategorinin en önemli kaynakları arasında yer almaktadır.

Geniza da Müslüman noterler tarafından Arapça yazılan bu tür senetlerin çok fazla örneği görülmektedir. Bu belgeler Yahudiler tarafından diğer Yahudilerden veya Hristiyan ve Müslümanlardan alınan evler ve bu evlerin bölümlerini içermektedir. Aynı zamanda Müslümanların ortak kontratları da bu belgeler arasında yer almaktadır¹⁴⁶.

Görüldüğü üzere, Goitein, konuya giriş yapmadan önce Geniza dönemindeki toplumun ev yapısı ile ilgili Geniza Belgelerinde ne tür kaynakların yer aldığını açıklamıştır. Bu belgelerin dilinden de bahseden yazarımız bu belgelerin İbranice karakterlerde ve Arapça-İbranice karışımı bir dil ile yazıldığını da ilave etmiştir¹⁴⁷.

¹⁴³ Goitein, *a.g.e.*, s. 49

¹⁴⁴ Goitein, *aynı yer*

¹⁴⁵ Goitein, *aynı yer*

¹⁴⁶ Goitein, *aynı yer*

¹⁴⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 50

Geniza Belgelerinde yer alan satış senetlerine göre evlerin satışlarında dikkat edilen hususları, Goitein şu şekilde sıralamıştır¹⁴⁸:

1. Mülkiyetin Yeri
2. Mülkiyetin İsmi
3. Mülkiyetin Genel Bölümleri
4. Mülkiyetin Sınırları
5. Mülk Sahibi Hakkında Detaylar
6. Mülkiyetin Fiyatı
7. Özel Koşullar¹⁴⁹

Şimdi bu hususları, kısaca irdeleyerek 11. ve 13.yy'da Akdeniz insanının ev alırken nelere dikkat ettiğini görelim:

1. Mülkiyetin yeri: Geniza Belgelerinde mülkiyetin yeri, kasabaya, mahalleye, sokaklara göre çok ayrıntılı bir şekilde tarif edilmiştir.

2. Mülkiyetin İsmi: Doğal olarak mevcut mülk sahibi tarafından belirlenmiştir. Geniza kaynaklarına göre genel olarak evler; “Bahçeli Ev” veya “Hurma Ağaçlı Ev” gibi isimler ile adlandırılmıştır¹⁵⁰.

3. Mülkiyetin Genel Bölümleri: Çoğu kontratlar, satılan evlerin bölümleri ile ilgili olarak genel bir kanı oluşturan ana mimari özellikler ile kendilerini sınırlamışlardır. Fakat bazı kontratlar ise, kapı girişlerinden bütün koridorlara, avlulara, odalara hatta çatılara kadar geniş detaylara sahiptir. Bu detaylar, okuyucunun evin genel bir resmini oluşturmalarını sağlamaktadır. Müslüman ve Yahudilere ait bazı senetlerde ise bazı evlerin kötü ününün getirmiş olduğu hayal kırıklığından dolayı bu tür evlerin özellikleri ile ilgili hiçbir tanımlama yer almamaktadır¹⁵¹.

4. Mülkiyetin Sınırları: Sınırlar daha çok sokakların, umumi binaların veya komşu evlerin sahiplerinin isimleri tarafından belirlenmiştir. Sosyolojik açıdan sınırlar ile ilgili Geniza belgelerinde yer alan detaylar oldukça değerlidir. Mesela Geniza Belgelerinde yer alan Müslümanlara ait senetlerde evlerin sınırları, güney – kuzey - doğu – batı şeklinde uzanmakla beraber, güney ile başlamaktadır.

¹⁴⁸ Goitein, *aynı yer*

¹⁴⁹ Goitein, *aynı yer*

¹⁵⁰ Goitein, *aynı yer*

¹⁵¹ Goitein, *aynı yer*

Aynı gelenek Yahudi kontratlarında da görülmektedir. Yahudilere ait senetlerde ise sınırlama; doğu – batı – kuzey – güney şeklindedir. Diğer sıralamalar ise doğu ile başlamaktadır. Bilindiği üzere güney, Müslümanlarca kutsal sayılan Mekke'nin yönü olmakla beraber doğu da Yahudiler ve Hıristiyanlar için kutsal sayılmaktadır. Fakat bu iki sistem, İslâm öncesi uygulamalara kadar uzanmaktadır¹⁵². Bu durum, Ortaçağ'ın karakteristik özelliği olan dinsel belirginliğin insan yaşamına yansımalarının bir sonucudur. Bu dönemde insanların, evlerinin bulunduğu yöne göre, hangi dine mensup olduklarını öğrenebiliriz. Bu durum, aynı zamanda evlerin, insanların günlük yaşamlarının ve değer yargularının bir aynası olduğunu ispat etmektedir.

5. Mülk Sahibi Hakkındaki Detaylar: Evin sadece bir bölümü satıldığında, doğal olarak satıcının mülkün tamamının mı yoksa bir bölümünün mü hisseye dâhil olduğu, diğer mülk sahiplerinin kim olduğu, satış kontratlarında belirtilmiştir. Genel olarak bir ev 24 nominal parça olarak değerlendirilmiştir¹⁵³.

6. Mülkiyetin Fiyatı: Satış kontratlarında belirlenen miktara ilaveten verilen veya ödenen paranın türü de yer almıştır. Eğer fiyatı tamamen teslim alınmamışsa ödeme dengeleri ile ilgili detaylar, ona bağlı koşullar ile birlikte verilmiştir. Örnek olarak; ödeme dengesi tam olarak uygulanmaya başlayana kadar satıcı, mülkünde yaşamaya devam edebilirdi¹⁵⁴.

7. Özel Koşullar: Satıcının ve ailesinin haklarını içermiştir. Özellikle, satıcıya evini geri alabilme hakkı geçerli nedenler olduğu sürece tanınmıştır¹⁵⁵. Goitein, özellikle hayırseverler tarafından bağışlanan veya hediye edilen evlerin de, satış senetlerinde yer aldığını belirtmiştir¹⁵⁶. Geniza Belgelerinde ev satış senetleri ile ilgili konuları anlatmaya devam eden Goitein, bu kontratların Müslüman veya Yahudi noterler tarafından yapıldığını da ilave etmiştir¹⁵⁷.

Akdeniz toplumunun ev yapısı ve satışı ile ilgili diğer önemli belgelerden biri olan, evler ile ilgili anlaşmazlıkları içeren mahkeme kayıtlarını ele alan Goitein; bu tür belgelerde yer alan ödenmeyen kiralardan doğan antlaşmazlıklar veya teminat

¹⁵² Goitein, *aynı yer*

¹⁵³ Goitein, *a.g.e.*, s. 51

¹⁵⁴ Goitein, *aynı yer*

¹⁵⁵ Goitein, *aynı yer*

¹⁵⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 52

¹⁵⁷ Goitein, *aynı yer*

olarak ipotek edilen mallar ile ilgili konuların daha çok yaygın olduğunu ifade etmiştir. Diğer hususların ise daha karmaşık ve özel olduğunu belirtmiştir¹⁵⁸. Çünkü bu tür konular, daha çok devlet ile halk arasındaki konuları içermektedir. Mesela; açgözlü bir vali tarafından el konulan mülkler, ustalar tarafından yapılırken devrilerek diğer evlere zarar veren inşaatlar ile ilgili konular bu alana dâhil olmaktadır¹⁵⁹.

Goitein, ev satışları ile ilgili Geniza kaynaklarında yer alan çeşitli belgelerin içeriği hakkında bilgiler sunduktan sonra, daha önceden Mısır tipi geleneksel evler ile ilgili yapılan çalışmalardan bahsetmiştir. E.W.Lene'nin 1836 yılında basılan *Account of The Manners and Customs of The Modern Egyptians*, isimli eserini değerlendirmiştir. Yine bu alan ile ilgili çalışmalar yapan Abdel Tawwah, Dietrich Branderburg, Oscar Reuter, A Lezine gibi âlimlerden ve eserlerinden bahsetmiştir.

Geniza belgelerinde ev yapısı ile ilgili dökümanları irdeleyen Goitein, Geniza Belgeleri doğrultusunda dönemin ev mimarisi ile ilgili çok detaylı bilgiler sunmuştur.

Geniza Belgelerinde birden fazla ev tipinin yer aldığını belirttikten sonra bu ev türlerini incelemeyen önce; dil bilimci birikimini de kullanarak Arapça ve İbranice dillerinde, ev türlerinin nasıl kullanıldığını irdeledikten sonra ev kelimesinin Arapça'da hangi anlama geldiğini açıklamıştır¹⁶⁰. Sözlük anlamı olarak "Ev" kelimesinin Arapça karşılığı "dâr"dır. Bu kelime birçok binayı kapsamamaktadır. İbranice ise "hâsâr" olup, merkezi bir alanın etrafında kümelenmiş binaları, yani günümüzdeki sitelere benzer bir alanını ifade etmek için kullanılmıştır¹⁶¹. Geniş ev kavramı daha çok, kapsamlı evler için kullanılmıştır. Yine Geniza Belgelerinde yer alan bir doküman da bir Hristiyan; bir Yahudiye bu türden bir evin 24 parçasının 12/3'ünü satmıştı ki bu bölüm 4 parçayı kapsamıştır. Bu kullanım şeklini Mısır ve Tunus şehirlerinde de görmekteyiz. Diğer bir belgeye göre; bu türden bir evin üst katını, 1040 yılının Şubat ayında 295 dinara karısına almıştır¹⁶². Geniza Belgelerinde 1040 yılında bir evin fiyatının açık bir şekilde yer alması bu kaynakların eşsizliğinin bir göstergesidir.

¹⁵⁸ Goitein, *aynı yer*

¹⁵⁹ Goitein, *aynı yer*

¹⁶⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 56

¹⁶¹ Goitein, *aynı yer*

¹⁶² Goitein, *aynı yer*

Geniza Dökümanları küçük evleri “Duwayra” olarak tanımlamıştır. Nitekim bir Geniza Belgesinde; eski Kahire’nin iki sinagogun arasında yer alan bu türden bir evin 1124 yılının Mayıs ayında 20 dinardan düşük bir fiyata satıldığı belirtilmiştir¹⁶³. Diğer bir belgede ise Suriye’de kürkçü dükkânlarının ve tabakhanelerin yer aldığı sokağın köşesinde yer alan bu türden bir evin; değeri 30 dinar olarak verilmiştir.

Goitein, evin fiyatının bu derece düşük olmasını 1100 yılları civarında yeni Haçlı Seferlerinin yakın olduğu bir dönemde emlakçıların fiyatlarındaki düşüşe bağlamıştır¹⁶⁴. Bu dönemdeki ekonomik sıkıntının göstergesi olarak yine başka bir doküman da yer alan bir örneğe göre Nil Nehri’nin etrafındaki asıl değeri 170 dinar olan bir evin 81/4 dinara kiralanmıştır¹⁶⁵. “Küçük ev (*duveyra*)” teriminin kullanımının düzenli bir mimari yapıyı ihtiva ettiğini düşünsek de İslâm toplumunda çok büyük evlerin bölünerek; her bir bölümünün veya çeyreğinin küçük bir eve tekâmül ettiğini görmekteyiz. Yani; büyük evlerdeki bölümler de Arapça’da ev anlamına gelen “dâr” kelimesi ile adlandırılmış; hatta büyüklüğü ne olursa olsun, halifelerin, sultanların ve vezirlerin yaşadığı saraylara da basitçe “dâr” denilmiştir¹⁶⁶.

Bugün, Mısır’da ev kelimesi için yaygın olarak kullanılan semitik kelime “bayt”tir. Bu kelimenin Geniza’da iki şekli vardır; birincisi teknik terim olarak hem Arapça, hem de İbranicede bir oda anlamını içerirken, mecazi anlam olarak ise; kadın evi, ev masrafları gibi ev halkı ile ilgili olan kelimeleri karşılamaktadır.

Goitein, ev kelimesinin Arapça ve İbranicedeki karşılıklarını ve bu terimlerin kapsadığı ev şekillerini ifade ettikten sonra evlerin çeşitlerini ele almıştır. Genel itibarı ile Akdeniz toplumunda evlerin birbirine çok fazla benzememesine rağmen temel olarak yerleşme yapılarının şaşırtıcı bütünlüğünü görmekteyiz.

Şimdi, Goitein’in Geniza Belgelerinde yer alan bilgiler doğrultusunda Ortaçağ Akdeniz toplumlarının ev türlerini nasıl ele aldığını inceleyelim.

Küçük ve geniş evlerin mimari özelliklerini açıklayan Goitein, öncelikli olarak çarşı evlerinin özelliklerini açıklamıştır. Bu türden evler, bir veya birden fazla kattan oluşmuştur. Fakat Geniza kaynaklarında üst katları olmayan çift dükkânlardan da bahsedilmiştir. Bu tür evlerde yaşam alanlarına, farklı girişlerden ulaşılırken aynı

¹⁶³ Goitein, *aynı yer*

¹⁶⁴ Goitein, *aynı yer*

¹⁶⁵ Goitein, *aynı yer*

¹⁶⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 57

zamanda bu tür dükkânları işleten tüccarlar ve esnafların burada yaşamadıklarını, fakat iş mülklerini kiraya verdiklerini görmekteyiz¹⁶⁷.

Daha sonra çok katlı evleri ele alan Goitein'in; bu evlerle ilgili, hem Arap ve İranlı Seyyahların tariflerinde, hem de Geniza Belgelerindeki söylentilere göre açıklandığını belirttikten sonra, bu rivayetlere göre çok katlı evlerin 200 insan barındıracak kapasiteye sahip olduklarını da eklemiştir¹⁶⁸. Goitein'in de ifade ettiği gibi bu bilgiler rivayetlere dayanmakla beraber oldukça abartılıdır. Bu rivayetler ile ilgili Geniza Belgelerinde sadece bir örnek vardır. Bu örnekte kısmen bir Yahudi'ye ait olan bir giriş katından ve dokuz üst kattan oluşan bir evden bahsedilmiştir¹⁶⁹. Her ne kadar bir rivayet olsa da bu dönemde bir Yahudinin böyle büyük bir eve sahip olduğunun konuşulması bile Ortaçağ İslâm toplumunda Yahudilerin ekonomik bakımdan oldukça güçlü olduklarının bir göstergesidir.

Ev çeşitleri daha çok merkezi bir alan etrafında bir binadan oluşan aile evleri ve günümüzün apartmanlarına benzeyen yapılardan oluşmuştur. Goitein, bu apartmanların Roma ve Geç Antik dönemdeki "İnsuale"¹⁷⁰ adındaki yapılar gibi kiralamak amacıyla mı yapıldıklarının, yoksa bazı değişiklikler ile aile evi haline mi dönüştürüldüklerinin halen bilinmediğini vurgulamıştır. Eserinin bu bölümünün taslağını okuyan genç Mısır Arkeoloğu Ahmet Fathri'nin bölüm ile ilgili yazdığı değerli notlarında Ortaçağ Mısırında İnsuale gibi yapıların bilinmediği hususunda ısrar ettiğini de eklemiştir¹⁷¹. Fakat Geniza Belgelerinde bu konuda kesin bir hüküm olmadığını belirten Goitein, yine bu belgelerde yer alan iki ortağın tam olarak 600 dinar değerinde yeni bir ev inşa ettiklerine dair bir örneği sunmuştur. Bu evin ticari amaçla mı tasarlanıp tasarlanmadığının bir merak konusu olduğunu da eklemiştir¹⁷².

Akdeniz toplumunun evlerinin çeşitlerini açıkladıktan sonra, bu tür evleri hala kullanan ailelerin evlerine misafir olan Goitein bu evlerin bütün bölümlerini en

¹⁶⁷ Goitein, *aynı yer*

¹⁶⁸ Goitein, *aynı yer*

¹⁶⁹ Goitein, *aynı yer*

¹⁷⁰ İnsuale: Antik Romalılarda görülen çok katlı bir yapı çeşididir. Alt katlar alışveriş ve eğlence amaçlı kullanılırken, üst katlar kira karşılığında konaklama amaçlı kullanılmıştır. Bu yapılar mimaride gruplandırılmış tek bina halinde olduğu gibi tek bir yapı olarak da görülmüştür. İnsanlar çok yüksek arazi değerlerine ve nüfus yoğunluğuna sahip kiralık mülklerdir. Bkz.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/289442/insuale>

¹⁷¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 59

¹⁷² Goitein, *aynı yer*

ince detayına kadar anlatmıştır. Bu evlerin önlerinin sokağa baktığını ve bu sokağa bakan yüzünün “Wajh” olarak adlandırıldığını ifade etmiştir¹⁷³. Geniza Belgelerinde de evlerin girişleri ile ilgili tarifler oldukça açık bir şekilde anlatılmıştır. Geniş evlere giriş, koyu kahverengi iki taraflı kapıya sahip kemerli bir girişten yapılmıştır. Eğer evin iki girişi varsa bunlardan birinin dikdörtgen, diğerinin ise kemerli bir yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. Daha küçük evlerin ise sadece dikdörtgen bir girişe sahip olduğunu¹⁷⁴, iş merkezlerinde bulunan evlerde ise ana caddeye açılan üç kapının olduğunu, bunlardan ikisinin dükkânlara, birinin ise evin özel bölümlerine açıldığını; Geniza Belgelerindeki örneklerden anlamaktayız¹⁷⁵.

Evlerin giriş kapısında, günümüzün kapı ziline işlevini yapan, demir veya pirinçten yapılmış kapı tokmağı bulunmaktaydı. Mesela bu konu ile ilgili Geniza Belgelerinde yer alan şu sözler oldukça dikkat çekicidir:”Kapıyı o kadar çok çaldım ki komşular bile duydular ama o duymadı.”¹⁷⁶ Bu ifadeler günümüzdeki Ortaçağ ev anlayışı üzerine olan algıları değiştirecek ve sarsacak türdendir. Çünkü bu ifadeler ile dönemin ev yapısının teferruatlı ve gelişmiş olduğunu anlamaktayız.

Akdeniz evlerinin duvarlarına gelince; Akdeniz insanı evlerinin duvarlarını, komşuları ile paylaşmıştır. Nitekim evlerinin yapısal değişiklikleri ile ilgili komşuları arasında yapılan antlaşmalar ve davalar; Geniza Belgelerinde çok sık rastlanan belgeler arasında yer almıştır¹⁷⁷.

Ortaçağ Akdeniz evlerinde, balkon penceresinin yanı sıra Farsça bir terim olan “Tâga” olarak adlandırılan, sokağa bakan pencereler bulunmakta ve cumba ile bu pencereler birlikte evin ön tarafında yer almaktadır¹⁷⁸. Evlerin merdivenleri ve çatılarına gelince; Geniza Belgelerindeki bir dökümanda; katlar arasındaki bağlantının çoğunlukla, taştan, kısmen ahşaptan inşa edilen merdivenler ile sağlandığını görmekteyiz. Bir mektupta ise merdiven inişinin dört adamı ve bir kadını alabilecek genişlikte olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bir başka Geniza Belgesinde bir veya iki merdivenin, iki eve bağlandığını öğrenmekteyiz¹⁷⁹. Özellikle çocuğunun

¹⁷³ Goitein, *a.g.e.*, s. 60

¹⁷⁴ Goitein, *aynı yer*

¹⁷⁵ Goitein, *aynı yer*

¹⁷⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 61

¹⁷⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 60

¹⁷⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 62

¹⁷⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 74

merdivenlerden inip çıkarken zarar görmesinden endişelenen bir babanın mektubu bu konu açısından oldukça dikkat çekicidir¹⁸⁰. Geniza Belgelerinden evlerin çatılarının, evlerinin çeşitlerine göre farklılık arz ettiğini, özel evlerde çatıların düz iken, sinagoglar gibi kamu binalarında ise çatıların üçgen şeklinde olduğunu öğrenmekteyiz¹⁸¹.

Günümüzde insanlar değerli eşyalarını bankalarda koruma imkânına sahiptir. Fakat bankanın olmadığı bir dönemde insanlar, değerli eşyalarını evlerinde saklamışlardır. Şimdi bizim inceleme alanımız olan Geniza dönemindeki Akdeniz insanının değerli eşyalarını sakladıkları depolar ile ilgili Geniza Belgelerindeki tanımlamaları inceleyelim: Geniza halkı altın, gümüş ve diğer değerli taşlarını, toprağa gömmüş veya duvarların içine gizlemişlerdir. Fakat diğer eşyalarını ise evlerinde yer alan düzenli depolarda korumuşlardır. “Matmûre” olarak adlandırılan bu depolar; “Gömülü Yeraltı Odaları” anlamına gelmektedir¹⁸². Bu depoların mimari yapılarının, evlerin çeşitlerine göre değiştiğini görmekteyiz. Bu konu ile ilgili Geniza Belgelerindeki mektuplardan örnekler veren Goitein, konuyu canlı bir hale getirerek adeta dönemin depolarının içindeymişiz gibi hissetmemizi sağlamıştır. 1230 yılı ekim ayına ait bir hesap defterinde bir matmûre, 117 testi şarabı barındıran bir bodrum şeklinde tarif edilirken; 1093 yılının Şubat ayına ait bir dava kaydında ise; bir matmûre’de (depo) ; ilaç üzerine yazılan Arapça kitapların, çok miktarda kağıdın ve altın paraların bulunduğu ve bu matmûrelerin evin alt katında labirent odalarının gizli kenarlarında bulunduğunu görmekteyiz¹⁸³. Düzenli depolar ise oturma odalarının altında bulunduğu gibi, ayrı bir bina olarak da inşa edilmiştir. Goitein; tüccarların konakladığı kervansaraylarda da; tüccarların kaldıkları üst katların altında, mallarını sakladıkları “Mahzen” adındaki depolarının olduğunu eklemiştir¹⁸⁴.

Goitein, evlerin dışında ayrı olarak yer alan bölümleri de ele almıştır. Bunlardan ilk akla gelen ahırlardır. Fakat Goitein, düşünüldüğünün aksine binek hayvanlarının bulunduğu ahırların, Geniza evlerinde çok yaygın olmadığını bunun nedeni olarak ise, o dönemde katır ve eşeklerin çok makul bir fiyata kiralandığını

¹⁸⁰ Goitein, *aynı yer*

¹⁸¹ Goitein, *aynı yer*

¹⁸² Goitein, *a.g.e.*, s. 75

¹⁸³ Goitein, *aynı yer*

¹⁸⁴ Goitein, *aynı yer*

belirtmiştir. Üstelik Geniza halkının yaşam alanı ile ahırlar arasındaki mesafenin oldukça ölçülü olduğunu da ekleyen Goitein; zengin ailelerin yalnız ahır amacıyla kullanılmak üzere bir binaya sahip olduklarını da belirtmiştir¹⁸⁵. Bu tür düzenlemelerin ise aileleri, sineklerden ve hayvanlara yakın olmaktan doğabilecek rahatsızlıklardan korumak amacıyla yapıldığını da eklemiştir¹⁸⁶.

Akdeniz toplumunun evlerindeki yolculuğuna bu evlerin dış dünyası olan bahçeler ile devam eden Goitein'in, Geniza Belgelerindeki eşsiz bilgiler doğrultusunda ulaştığı sonuçları ele alalım. Bir şikâyet mektubunda yer alan; bir Yahudi'nin bahçesinde ki hurma ağacının sokağa kadar eğildiği ve bu ağacın güçlü rüzgârlar sırasında yakındaki bir cami ve Müslüman evleri için bir tehdit oluşturduğu ile ilgili ifadelerden, bu dönemdeki evlerin bahçelerinde ağaçların olduğunu anlamaktayız. Goitein'e göre bu ağaçlardan dolayı meydana gelen rahatsızlıklara rağmen, Yahudilerin, inançlarında meyve ağaçlarının kesilmesinin yasak olmasından dolayı bu ağaçları kesmekten kaçınmışlardır¹⁸⁷. Yine özellikle şehir dışındaki bahçeler, önemli birer gelir kaynağı olmuşlardır.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra; Goitein, Geniza Belgelerinde tarif edilen üç ev çeşidini bölüme ekleyerek konuyu tamamlamıştır. Özetle; Geniza Belgelerinden her tip evin geniş bir oda ile bu odaya bağlı daha küçük iki veya üç odadan oluştuğunu anlamaktayız. Binaların karşılıklı olarak oturma odasını baştan sona kapladığını; evlerin odalarının mevsimlere göre kullanıldığını ve daha çok geniş ailelere uygun olarak planlandığını, evin en az bir avluya sahip olduğunu görmekteyiz. Yine geniş evlerde, tavanların Suriye modasına uygun olarak yağ rengine boyandığını da ilave edelim. Bütün bu tanımlamalardan, çıkarılan en önemli sonuç; birkaç istisna dışında Geniza Belgelerinde tarif edilen evlerin, orta veya daha düşük sınıflara ait evler olduklarını görmemizdir. Böylece, Geniza Belgeleri, toplumun asıl temsilcileri olan orta ve düşük sınıfların evlerini bize canlı olarak tanıtarak; dönemin yaşam biçimi ve ekonomik durumu ile ilgili çıkarımlarda bulunmamızı sağlamıştır.

¹⁸⁵ Goitein, aynı yer

¹⁸⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 76

¹⁸⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 77

B. Ev Mobilyaları

Evler, insanın kendisini en rahat hissettiği, içine girince huzur, sıcaklık, sevgi bulduğu hanesi, insan ruhunu yansıtan bir nevi aynasıdır. Eve bu sıcaklığı veren ise evin içinde bulunan eşyalarıdır. Bu eşyalar, adeta ev sahibini anlatan birer dilsiz tanıklarındır. Çünkü ev eşyalarının fiyatları onların ekonomik durumunu, renkleri ve desenleri, sanatsal zevklerini; kullanılış biçimleri, hayata bakış açılarını yansıtmaktadır. Ayrıca toplumun temel birimi olan insanın kendi evindeki tercihleri o toplumun estetik anlayışını, kültürel yapısını ve medeniyet seviyesini de ele verir. İşte bu noktada Goitein, Ortaçağ Akdeniz toplumunun kullandığı ev eşyalarından yola çıkarak bu toplumun sanat anlayışını ve yaşam standartlarını anlamaya çalışmıştır.

Goitein, *A Mediterranean Society* adlı devasa eserinin dördüncü cildinde ev başlığı altında bu konuyu ele almıştır. Bu eseri yazarken izlediği genel yöntem bu bölümde de sadık kalarak öncelikli olarak, Geniza Belgelerinde ev eşyaları ile ilgili yer alan dökümanları açıklamıştır. Bu dökümanlar arasında en önemlisinin evlilik sözleşmeleri olduğunu belirten Goitein, bu sözleşmeler ile gelinin çeyizlerinden yola çıkarak, ev eşyaları ile ilgili çok detaylı bilgilere ulaşmıştır. Nitekim Ortaçağ Akdeniz dünyasında genç çiftler arasında yapılan evlilik sözleşmelerinde, gelinlerin çeyizleri, çok açık bir şekilde yer almış; hatta bu çeyizler içinde yer alan eşyaların fiyatları bile, bu sözleşmelere(mehir) eklenmiştir.

Evlilik sözleşmelerinin dışında; evlilik anlaşmazlıklarından sonra yapılan uygulamalar veya evlilik iptallerinin sonucu kadına geri verilen eşyaların listeleri, vasiyetnameler, mülk envanterleri gibi benzer dökümanlar, dönemin ev eşyaları ile ilgili çarpıcı bilgiler sunmuştur¹⁸⁸. Bu kaynaklar bize erkekler ile ilgili olarak sadece çalışma tezgâhları ve ticari eşyalar ile ilgili bilgiler verirken, bu kaynaklarda erkeklerin diğer eşyaları ile ilgili çok kısıtlı bilgiler yer almıştır. Bu bilgiler erkeğin çok özel değeri olan eşyaları ile ilgilidir. Mesela bir kâtibin sahip olduğu envanterlerin içerisinde bir Bizans Karyolası da listelenmiştir. Çünkü karyolalar Mısır'da çok yaygın olmayan bir eşya türüdür. Diğer yatak odası takımı ile ilgili eşyalar ise düzenli bir şekilde gelinlerin çeyiz listelerinde yer almıştır¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 78

¹⁸⁹ Goitein, *aynı yer*

Kıyasıca; kadınlar ile ilgili eşyalar dikkate alınmadan, Geniza toplumundaki evlerin iç görünüşü ile ilgili fikir sahibi olamayız.

Dönemin ev mobilyaları ile ilgili bilgi sunan bir başka kaynak türü ise iş ve aile mektuplarıdır. Goitein, bu materyallerin çoğunu *A Mediterranean Society* adlı eserinin birinci cildinde yer alan “Ana Endüstriler” adlı bölümde kullanıldığını da eklemiştir¹⁹⁰.

Geniza Belgelerinde evlerin mimari yapısı anlatılırken; evin oturma odası, salonu ve diğer odaları, onların büyüklüklerine ve durumlarına göre tarif edilmiştir. Fakat odaların fonksiyonları, yani yemek odası, yatak odası, çalışma odası olarak kullanılıp kullanılmadığı belirtilmemiştir. Goitein, bu durumu odaların fonksiyonlarının, mevsimlere göre değiştiğine, odaların farklı zamanlarda farklı amaçlarla kullanıldıklarına bağlamıştır¹⁹¹. Diğer bölümlerde de bahsettiğimiz üzere Goitein, bu bölümde de konu ile ilgili olarak örneklendirdiği Geniza Belgelerinin sadece içeriği ile değil aynı zamanda diliyle de ilgilenmiştir.

Bu dönemdeki ev eşyaları ile ilgili kesin tanımlamalarda bulunmak oldukça zordur ve yalnızca Geniza Belgelerinin genişliği, bir terimin gerçek anlamını bulabilmek için bize sürekli bu kelimeleri kontrol etme olanağı sağlamıştır. Nitekim okuyucular, Geniza Belgelerinde bir eşyanın gerçek anlamını öğrenirken, bu anlamın başka eşyalar içinde kullanıldığını görebilirler. Çünkü bir terim kendi anlamını ifşa ettiği gibi başka anlamlara da gelebilir. Örneğin “Şadr” bir odanın ana girişinin karşısındaki duvar anlamına geldiği gibi duvarları kaplayan halı anlamına da gelmektedir¹⁹². Yine “Mil’aga” kepçe anlamına geldiği gibi aynı zamanda küçük gümüş kaşık veya ev kadınlarının parfümlerini ve makyaj malzemelerini karıştırmak için kullandıkları altın kaşık, broş gibi anlamları da içermiştir¹⁹³. Bu yüzden Goitein; bu bölümde yer alan materyalleri, ele alırken bu materyalleri karşılayan kelimelerin anlamlarını tek tek açıklamıştır. Diğer taraftan Goitein, kelimelerin farklı anlamlar içermesinin genellikle Geniza Belgelerindeki Arapça terimlerde görüldüğünü ve bu durumun Arapçanın fonetik yapısıyla ilgili olduğunu da eklemiştir. Yine bu durum Geniza Belgelerindeki dil zenginliğinin ve bu belgelerde yer alan insanların eşyaları

¹⁹⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 79

¹⁹¹ Goitein, *aynı yer*

¹⁹² Goitein, *a.g.e.*, s. 107

¹⁹³ Goitein, *aynı yer*

farklı yorumlamasının da bir sonucu olabilir. Goitein, öncelikli olarak günümüzde oturmak ve yatmak amacıyla kullandığımız ev mobilyalarının Ortaçağ Akdeniz evlerinde basit hallerinin olup olmadığını irdeledikten sonra masa ve sandalyelerin bizim kullandığımız kelime anlamları olarak Geniza halkı tarafından bilinmediğini belirterek X. ve XI. yüzyıllar boyunca karyolanın nadiren Geniza Belgelerinde yer aldığını belirtmiştir. Goitein, daha sonraki dönemlerde bu tür mobilyaların yerine getirdiği işlevlerin, o dönemlerde ve bölgelerde farklı yollarla temin edildiğini ifade etmiştir¹⁹⁴. Goitein'in bu ifadesinden Geniza halkının uyumak için karyolalar ve oturmak için sandalyeler yerine bu işlevleri yerine getiren başka eşyalar kullandıklarını anlamaktayız. Kanepeler türünden mobilyalar, iki fonksiyonlu ürünler olup, gün boyunca oturmak amacıyla kullanıldığı gibi, aynı zamanda geceleri uyumak amacıyla da kullanılabilir. Fakat Goitein, Geniza kaynaklarında açık bir şekilde bu iki fonksiyonun ayrı mobilyalar tarafından yapıldığını vurgulamıştır. Şöyle ki oturma odalarında sözlük anlamı “aşama” olan fakat bir çeşit kanepeler anlamına gelen “mertebelerin” bulunduğunu ve bu türden mobilyaların gelinlerin getirdikleri eşyalar arasında ilk sırayı aldığını görmekteyiz. Geniza Belgelerinde bu kelime kanepeler anlamı ile kullanıldığında birinin oturması veya yatması için ketenden yapılmış bir eşya olarak temsil edilmemiştir. Daha çok bu eşyaların değerli kumaşlar ile örtülerek minderler ile yükseltildiğini görmekteyiz¹⁹⁵. Yine Geniza Belgelerinde Akdeniz evinin eşyaları ile ilgili ifadelerden ince tüylü halıların ve minderlerin farklı yüksekliklere sahip olduğunu anlamaktayız. Bu arada her sınıftan Akdeniz insanının rahatlarını sağlamak için tekstil ürünlerini kullandıklarını ve her sınıfa hitap eden bir rahatlık anlayışının olduğunu da görmekteyiz.

Önceki sayfalarda da değindiğimiz üzere Geniza belgelerine yansıyan Akdeniz gelinin çeyiz listeleri, ev eşyaları açısından en önemli kaynaklardır. Nitekim bu listelerde orta gelirli sınıfın gelinlerinin oturmak amacıyla çeşitli mertebeler, yatmak amacıyla ise en az bir “Fırâsh/yatak” getirdiklerini görmekteyiz. Bu sözleşmelerde, mertebenin ayrıca oturulan kanepeler bölümleri anlamına geldiğini de görmekteyiz. Çeyiz listelerinde yer alan Fırâsh kelimesinin ise yerde uzanmak anlamına gelen bir kökten türediğini ve Fırâsh'ın üzerine yatırılan bir mobilya

¹⁹⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 108

¹⁹⁵ Goitein, *aynı yer*

anlamına geldiğini anlamaktayız¹⁹⁶. Bu kelime “Fi Firâshih” olarak bir kişi için kullanıldığında ise yatalak anlamına da gelmiştir.

Geniza belgelerinde ev tefrişi içinde yer alan yastık ve minder kelimeleri hususunda bir belirsizlik mevcuttur. Çünkü belgelerimizde bu eşyalar ile ilgili çok fazla terim ve çeşit bulunmaktadır. Daha önceden de belirttiğimiz üzere Ortaçağ Akdeniz insanının yatmak veya oturmak için kullandığı eşyaların mobilyasından çok bu eşyaların üzerinde kullanılan minderler ve yastıklara önem verdiği anlaşılıyor. Bu yüzden bu eşyalar ile ilgili birçok terimin mevcut olması çok doğaldır. Fakat Geniza Belgelerinde özellikle hangi kelimenin yastık hangi kelimenin ise oturmak amacıyla kullanılan minder olduğuna dair karşılıklar yer alsa da uyumak amacıyla kullanılan yastıklar için; sözlük anlamı olarak “yanağın üzerine konulan yer” anlamına gelen “Khadd” veya “Mikhadda” kullanılmıştır. Özellikle sık olarak uyku boyunca kullanılan uyuma yastığı tam olarak “mikhadda lil-khadd” olarak ifade edilmiştir¹⁹⁷.

Geniza Belgelerinde, Akdeniz insanının oturmak için kullandıkları eşyalardan biri olarak gördüğümüz meclis, aynı zamanda evdeki ana oda ve oturma odası anlamına da gelmiştir. Meclisler genellikle Tabariden yapılmıştır. “Tabari”, İran’ın kuzeyindeki Tabaristan’da üretilen altın iplikli, görkemli ağır ipekten yapılmış bir çeşit döşemedir. Uzun bir süre boyunca Tabari, sadece İran’daki Sasani Kralları tarafından kullanılırken daha sonra Bağdat Halifelerinin saraylarını da süslemiştir.

Tabari daha sonra Hindistan’dan Müslüman batıya ve bütün dünyaya yayılmıştır. Meclis, çok pahalı eşyadır. Nitekim yine bir çeyiz listesine göre yeni bir meclis 80 dinardır. Yine meclisin de mertebe gibi minderleri bulunmaktadır¹⁹⁸.

Diğer bir çeşit kanepede de “tarrahâdır” ki bu eşya daha çok iyi ailelerin veya orta gelirli ailelerin çeyiz listesinde yer alan mertebenin daha düşük sınıflardaki gelinlerin çeyiz listesinde karşımıza çıkar¹⁹⁹. Tarrahâ; klasik sözlüklerde “oturulan kare Firâsh (yatak)” anlamına gelmektedir. Buradan bu eşyanın daha düşük gelirli ailelerde hem oturmak hem de uyumak amaçlı kullanıldığını anlamaktayız.

¹⁹⁶ Goitein, *aynı yer*

¹⁹⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 109

¹⁹⁸ Goitein, *aynı yer*

¹⁹⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 110

Her ne kadar mertebeye göre daha ucuz ve düz olsa da eşya mertebenin yapıldığı malzemelerden yapılmış ve tıpkı onun gibi çeşitli bölümlerden oluşmuştur²⁰⁰.

Ortaçağ Akdeniz insanının ev odasındaki temel mobilya olan mertebeye geri dönersek; en az üç martabanın, orta sınıf gelinleri tarafından yeni evlerine getirildiklerini Geniza Belgelerinde yer alan çeyiz listelerinde görmekteyiz. Diğer önemli bir husus ise bu eşyaların fiyatlarının da eşyalarla beraber çeyiz listelerinde yer almasıdır. Mesela fakir bir gelinin bile en az iki ve beş dinar arasında değişen üç mertebeye sahip olduğunu, bu listelerden öğrenmekteyiz. Yine kırk, elli ve atmış dinar fiyatlarındaki martabalar, evin görülmeye değer en önemli demirbaş eşyaları arasında yer almıştır. Gerçek mertebenin daha çok Bizans ipekli kumaşından yapıldığını ve çok yaygın olmamakla beraber ayrıcalıklı devlet adamlarının evini süslediğini, yine Geniza Belgelerinden anlamaktayız²⁰¹. En iyi bir mertebenin en az beş veya altı bölümü olduğunu ve bu bölümlerden en uzun olanının oturma odasının girişinin karşısında yer aldığını görmekteyiz. Bu bölüm ailelerin liderleri ve değerli misafirleri için bir çeşit kürsü olarak düzenlenmiştir²⁰². Bu kullanım biçiminden Geniza aile yaşantısında, aile büyüklerinin ve konukların çok önemli bir yer tuttuğunu anlamaktayız.

Goitein; bu dönemde kullanılan divan ve kanepeler türlerinin işlevlerinden ve türlerinden bahsettikten sonra, bu eşyaların renklerinden, minderleriyle renklerinin uyumuna kadar çok çarpıcı detaylara yer vermiştir. Günümüzde bir evin içerisinde yer alan eşyaların, ev sahibinin ruh halini temsil ettiğine dair genel bir kanı vardır.

Nitekim evin içinde kullanılan renk seçimi; ev sahibinin zevk anlayışının en canlı kanıtıdır. Geniza halkının da divan ve kanepelerden sonra bunları süslemek için kullandıkları renkli minderler ve destekleri de onların evinin iç dünyasını yansıtmıştır.

Geniza Belgelerinde yer alan çeyiz listelerinde kanepelerin minder ve desteklerinin renkleri ve fiyatları da ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Fakat bu minder ve desteklerin fiyatlarının ana miktara dâhil olmakla beraber, renklerinin ve

²⁰⁰ Goitein, *aynı yer*

²⁰¹ Goitein, *aynı yer*

²⁰² Goitein, *a.g.e.*, s. 111

kumaşlarının kanepelerinki ile aynı olduğunu görmekteyiz. Mesela; bu listelerin birinde, mavi renkte bir martaba ve aynı renkteki minderlerinin beraber yer aldığı görmekteyiz²⁰³. Goitein, çeyiz listelerinde, minderlerin renkleri ve özel süsleri ayrıntılı bir şekilde tarif edilirken, uyumak için kullanılan yastıkların sadece miktarlarından bahsedildiğini de vurgulamıştır²⁰⁴.

Ortaçağ Akdeniz dünyasındaki gelinlerin çeyiz listelerinde en çok yer kaplayan oturma eşyalarının minderlerinde sadece bir rengin tercih edildiğini ifade eden Goitein; bu kadar renkli giyinmeyi seven bir toplumun böyle bir tercihte bulunmasını ilginç bulmuştur²⁰⁵. Fakat minderler, özellikle kemer süsleri, hayvan figürleri, altın saçaklar ile süslenmiştir. Özellikle kullanılan hayvan figürleri: kuş, fil, at ve aslandır. Geniza halkı duvarlarını aslan figürleri ile süslerken, yastıklarında ise kuş figürlerini özellikle de güvercinleri tercih etmişlerdir²⁰⁶.

Goitein, evimizin mahremiyetini dış dünyaya karşı koruyan, aynı zamanda desenleri ve renkleri ile önemli bir dekor eşyası olan perdelerin Ortaçağ Akdeniz dünyasındaki evlerde hangi amaçlarla kullanıldığından bahsederek bu konu hakkında çok detaylı bilgiler vermiştir. Geniza Belgelerinde yer alan orta sınıfa mensup gelinlerin çeyizlerinde bile bulunan ve pahalı bir eşya olan perdeler, günümüzde bizim kullandığımız gibi, pencereleri kapatmak amacıyla kullanılmıştır²⁰⁷.

O dönemlerde pencereler; güneşten ve çevredeki komşuların merakından korunmak için ucuz tahtadan yapılan bölmeler ile korunmuştur²⁰⁸. “Peki, o zaman bu eşyalar ne amaçla kullanılıyordu?” gibi bir soru aklımıza gelebilir. Goitein’in; bu soruyu Geniza Belgelerinin canlı kanıtlarından yola çıkarak ne şekilde yanıtladığını özetleyelim. Bu dönemde perdeler, sıcak bir ülke olan Mısır evlerinde havalandırma amacıyla kullanılarak yaşamsal bir önem arz etmiştir. Diğer taraftan daha önceden de belirttiğimiz üzere evleri tarif ederken özellikle kapısı olan odaların Geniza Belgelerinde çok sık vurgulandığını görmüştük. Buradan her odanın bir kapısı olmadığını anlamaktayız. İşte bu noktada perdeler, kapı vazifesini üstlenmiştir.

²⁰³ Goitein, *a.g.e.*, s. 113

²⁰⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 112

²⁰⁵ Goitein, *aynı yer*

²⁰⁶ Goitein, *aynı yer*

²⁰⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 118

²⁰⁸ Goitein, *aynı yer*

Goitein, özellikle perdelerin fonksiyonları ile ilgili Arapça eserlerde yer alan bilgilerin Geniza Belgelerindeki örneklemelelere benzediğini ifade ettikten sonra bu kitaplarda meclislerin yani oturma odalarının ortak iki odaya açıldığını ve bu açılmaların iki çift perde ile örtüldüğünü gösteren resimleri örnek vermiştir²⁰⁹.

Geniza halkının evlerindeki perdelerin diğer bir işlevi ise, büfe ve kitaplık olarak kullanılan duvar bölmelerini örtmektir. Goitein özellikle önemli sinagoglarda bu tür uygulamaların mevcut olduğunu belirtmiş ve İslâm toplumunda özel evlerde bile bu tür kitaplıkların, perde yerine kilitli kapılar ile örtüldüğünü eklemiştir²¹⁰.

Arap litaretüründe, perdelerin kullanım şekilleri dışında dekorasyon eşyası olarak da tarif edildiği pek çok hikâye mevcuttur. Bunların içerisinde 917 yılında Bağdat Halifesinin sarayına gelen Bizanslı bir elçinin tasviri en ünlüsüdür. Bu tasvire göre saray 38.000 perde ve duvar örtüleri ile döşenmiştir. Bu eşyalarda özellikle at, fil ve aslan figürleriyle çok güzel Arap el yazmaları ile süslenmiştir²¹¹. Elçinin verdiği rakamın oldukça abartılı olmasına rağmen, bu tasvir o dönemde perdelerin iç dekorasyon açısından önemli bir role sahip olduğunu çok canlı bir şekilde yansıtmıştır

Perdelerin, çeyiz listelerindeki fiyatlarına gelince; genelde perdeler, bu listelerde çift olarak fiyatlandırılmıştır. Mesela 1028 yılında bir listeye göre bir gelin 20 dinar fiyatında bir çift mağrip ipekli kumaşından perdeye sahiptir²¹². Mağrip ipekli kumaşı, en değerli ve en pahalı ipekli kumaşdır.

Ortaçağ Akdeniz dünyasında evlerin yerlerini kaplayan halılar aynı zamanda duvarları da örtmek için kullanılmıştır. Geniza Belgelerinde halı kelimesi için birçok terim kullanılmıştır. Fakat son döneme ait dökümanlarda özellikle “Anmât” terimi kullanılmıştır²¹³. Goitein, o dönemde sinagogların yerlerinin de halılar ile örtüldüğünü ve bu halıların her birinin kırmızı, turuncu, şarap rengi, sarı ve siyah gibi baskın renklere sahip olduğunu belirtmiştir²¹⁴.

Geniza Belgelerinden birinde; bir doktorun evinde bulunan halı çok detaylı bir şekilde tarif edilmiştir. Bu halı üç geniş parçadan oluşmuş, bu parçalardan biri

²⁰⁹ Goitein, *aynı yer*

²¹⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 119

²¹¹ Goitein, *aynı yer*

²¹² Goitein, *a.g.e.*, s. 120

²¹³ Goitein, *a.g.e.*, s. 124

²¹⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 125

“orta parça”, 22 kubit uzunluğunda mavi kenar süslü ve beyaz bir parça iken diğer parçalarından biri 27 kubit uzunluğunda kırmızı ipekten yapılmış olup halının en büyük parçasıdır. Halının en küçük parçası ise; kırmızı renkte ve 19 kubit uzunluğundadır²¹⁵. Bilindiği üzere o dönemde başarılı bir doktorun evinin pek çok ziyaretçisi olduğundan dolayı daha kolay temizlendiği için bu evlerde ipek halılar tercih edilmiştir. Goitein ayrıca Müslümanların üzerinde namaz kıldıkları kendi deyimiyle dua halılarının yani seccadelerin de Geniza Belgelerinde çok sık yer aldığını ifade etmiştir. Seccadeler büyük halıların yanındaki boşlukları doldurmak amacıyla yolluk olarak da kullanılmıştır²¹⁶. Geniza Belgelerinde bir usul ve envanter olarak dua halıları, yolluklar ile beraber görülmüştür. Mesela bu belgelerde “24 kubit uzunluğunda yeni yapılmış iki yeni yolluk ile beraber dört tane kaliteli beyaz dua halısı” gibi ifadeler kullanılmıştır.

Geçmişten günümüze kadar gelin adayları gelecekteki evlerinde götürecekleri eşyaları saklamak için sandıkların varlığına ihtiyaç duymuşlardır. Bu sandıkların muhafaza görevlerinin yanı sıra dış görünüşlerinin de güzel olmasına önem verilmiştir. Nitekim günümüzde de bir gelenek olarak gelinlerin eşyalarını saklayan ve damat evine taşıyan sandıklar en önemli çeyiz eşyası olarak görülmektedir. Nitekim bizim Geniza gelinleri içinde sandıkların önemi çok büyüktür. Şimdi Goitein’in Geniza Belgelerinde yer alan dökümanlar doğrultusunda Ortaçağ Akdeniz gelinin sandıkları ile ilgili eşsiz bilgilerinden kısaca bahsedelim:

Bilindiği üzere Goitein, ilmi disiplinin gereği olarak ele aldığı konunun, Geniza Belgelerinde temsil ettiği terimi açıklama yöntemini bu bölümde de devam ettirmiş ve öncelikli olarak çeyiz sandığının Geniza Belgelerinde “Mugaddama” olarak ifade edildiğini belirtmiştir²¹⁷. Bu terim hemen hemen tamamlanmış bütün çeyiz listelerinde özellikle bu listelerin sonlarında yer almıştır²¹⁸. Geniza Belgelerindeki ifadelerden gelin sandıklarının eşeklerin sırtında gelinin ailesinin evinden, gelecekteki evine törensel şekilde götürüldüğünü anlamaktayız. Bu türden gelin sandığı taşıma törenleri günümüzde Anadolu da bir gelenek olarak devam etmiştir. Özellikle bundan asırlar öncesindeki bir geleneğin günümüzde de devam

²¹⁵ Goitein, *aynı yer*

²¹⁶ Goitein, *aynı yer*

²¹⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 130

²¹⁸ Goitein, *aynı yer*

etmesi oldukça şaşırtıcıdır. Bu durum evlilik ile ilgili anlayışların değişmesine rağmen gelinler ile ilgili seremoninin hala devam ettiğini göstermektedir.

Gelinlerin çeyiz sandıkları, Geniza Belgelerinde oldukça görkemli bir şekilde yansıtılmıştır. Şöyle ki; çeyiz sandığının üzerinde bulunduğu tabure, kürsü gibi eşyaların çeyiz sandığının kaplandığı fildişi veya kaplumbağa kabuğu ile kaplanmıştır. Yine “Mandil Magaddama” adında dekoratif bir örtü ile çeyiz sandıkları örtülmüştür. Çeyiz sandıklarının içerisinde gümüş kaşıklar gibi değerli eşyaların bulunmasından dolayı her sandığın bir anahtarı olduğunu ve bu anahtarları gelinlerin kemerlerinde taşıdığını yine Geniza Belgelerinden öğrenmekteyiz²¹⁹.

Geniza dönemine ait evler ile ilgili Geniza Belgelerinde yansıtılan diğer önemli bir husus ise bu evlerde aydınlatma için kullanılan araç ve gereçlerdir.

Goitein, gecenin aydınlatılmasının, dini baskınlığa sahip Ortaçağ toplumunda Tanrı'ya bir hizmet olarak algılandığını belirttikten sonra o dönemlerde aydınlatmanın daha çok geceleri ibadet yapmak amacıyla kullanıldığını vurgulamıştır. Nitekim Yahudi din adamları gece çalışmaları ve Müslüman dindarlar ise ibadetleri için aydınlatmaya ihtiyaç duymuşlardır. Akdeniz toplumu tarafından, dindar kişilerin, kendi dinlerini tam anlamıyla uygulamaları Akdeniz toplumu tarafından kabul görmüş ve hoş karşılanmıştır. Mesela Yahudi kanunu hakkında çok bilgisi olmayan sıradan bir Yahudi kadını bile elindeki gaz yağını bir sinagoga bağışlayarak bu sinagogun tan vaktine kadar aydınlatılmasına yardımcı olmuştur²²⁰.

Bu uygulama bir kural olarak çoğu Yahudi kadını tarafından uygulanmıştır.

Geniza Belgelerinde üç türde aydınlatmanın olduğunu görmekteyiz. Bu aydınlatma araçlarından birisi sinagoglarda, camilerde ve kiliselerde kullanılan oldukça pahalı olan bir eşyadır. Diğerleri ise genelde bakırdan yapılan ve gelinlerin çeyiz listesinde de yer alan oturma odalarını aydınlatmak için kullanılan lambalar ve şamdanlardır. Evlerdeki ibadet için kullanılan lambalar ise iç yağı ve fitil ile dolu küçük cam kaplardan oluşmaktaydı²²¹. Son olarak ise tarif edilen diğer bir aydınlatma aracı ise mumlardan oluşan avizelerdir. Özellikle bu mumlardan en

²¹⁹ Goitein, *aynı yer*

²²⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 132

²²¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 133

meşhuru “Şubhi” denilenlerdir. Bu mumlar saatlerce yanar ve çok fazla ışık sağlardı²²².

Goitein, aydınlatma için kullanılan eşyaları detaylı olarak anlattıktan sonra Ortaçağlarda Akdeniz insanının kullandıkları kavanozlara kadar detaylı bilgiler sunmuştur. Fakat burada en çarpıcı detay ise bu insanların bizim dedelerimizin yaptığı gibi mutfak eşyalarını ve diğer eşyalarını koymak için çok fazla dolaba ihtiyaç duymamaları ve evlerinin duvarlarındaki oyuklarını bu amaçla kullanmalarıdır.

Bu iki başlıkta Goitein’in muazzam eserinin sunduğu bilgiler doğrultusunda Ortaçağ Akdeniz toplumunun her sınıfından insanın evlerine konuk olduk ve onların kullandıkları araç ve gereçleri tanıyarak temsil ettikleri statü ve rolleri anlamaya çalıştık. Sonuç olarak; günümüzdeki gibi Ortaçağ Akdeniz dünyasında da insanların evlerinde rahatlığa ve estetiğe önem verdiğini ve evlerde bulunan eşyaların insanların ekonomik durumlarını yansıttığını görmekteyiz. Eğer Ortaçağ Akdeniz evini iki kelimeyle özetleyecek olursak; rahatlık ve görkem kelimeleri bu dönemdeki evleri en iyi şekilde ifade etmektedir.

C. Şehir Hayatı

Toplumların medeniyet seviyesini gösteren şehirlerin yapısı tarihçiler tarafından her zaman ilgi çekici bir konu ve önemli bir araştırma alanı olmuştur. Bizim üzerinde durduğumuz Ortaçağ Akdeniz dünyasında şehir yaşamı ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır.

Peregrine Harden* ve Nicholas Prcell* tarafından yapılan Akdeniz tarihi ile ilgili yazılmış önemli yeni eserler arasında gösterilen *The Corrupting Sea* adlı esere göre Akdeniz, dünya tarihinin en yoğun kentleşmiş bölgesi olmuştur. Tarih boyu Atina, Roma, İskenderiye, Antakya, İstanbul, Marsilya, Venedik gibi şehirler birer güç ve medeniyet merkezleri olmuştur²²³. Bu ayrıcalıklı şehirler ile ilgili diğer önemli eserler ise H. Pirenne’in *Medieval Cities*, M. Routautzeff’in *The Social And Economic History of The Helenistik World*, F. Braudel’in *The Mediterranean And The Mediterranean World in The Age Of Philip I* ve tabiki tezimizin asıl konusu

²²² Goitein, *aynı yer*

²²³ Wink, ” *From Medieval*”, s. 426

olan Goitein'in "*A Mediterranean Society*" gibi eserlerdir. Yukarıda saydığımız tarihçiler arasında Akdeniz tarihçiliğinin önemli temsilcilerinden olan Braudel şehirleri "insanlık tarihinin havzaları" olarak tanımlamıştır. Fakat genel bir kanaat olarak şehirler, sadece endüstri de değil aynı zamanda preindüstriel²²⁴ ekonomi dünyasında da itici güç olmuştur²²⁵.

Şehirler, kır yaşamından tamamen ayrı olduğu için bütün durumlarda önemli bir tarihsel kategori olarak değerlendirilmiştir. Çünkü şehirler içerisinde buldukları medeniyetin küçük birer modelleridir. Bir toplumun şehir yapısını inceleyerek o toplumun ekonomik ve mimari yapısını, kültürel değerlerini açık bir şekilde ortaya koyabiliriz.

Akdeniz şehirleri ile ilgili yapılan çalışmalarda genellikle Akdeniz ve Avrupa şehirlerinin farklılıkları ile ilgili tartışmalar yer almıştır. Bu tartışmalar daha çok feodal denizindeki adalar ve özerk toplumları kapsayan şehirler etrafında dönmüştür²²⁶. Fakat bu tartışmaların dışında genel kanaat Akdeniz şehirlerinin boyut ve sayılarındaki artışın Ortaçağ'da Akdeniz'in İslâm egemenliği altında yaşadığı dönemlerde gerçekleşmesine rağmen bu şehirlerin önceki karakterlerini kaybetmediğidir.

Şimdi, asıl konumuz olan Goitein'in *A Mediterranean Society* adlı eserine göre şehirleri inceleyelim:

Ortaçağ İslâm şehirlerinin yapılarını ele alan Goitein, Geniza Belgelerindeki insanların büyük ve küçük şehirlerde yaşadıklarını, sadece az bir kesimin tarlalara, üzüm bağlarına ve şatolara sahip olduğunu belirterek bu dönemdeki toplumun kentsel nüfusun temsilcileri olduklarını ifade etmiştir.

Geniza dünyasında şehirler, doğuda Semerkant, Orta Asya, Endonezya ve Hindistan'ın liman şehirlerinden, batıda Sevilla, İspanya ve Fas'a, Güneyde Aden ve Arabistan'dan Kuzeyde İstanbul'a kadar uzanmıştır. Cenova, Pisa ve Venedik gibi Akdeniz'in kuzey kıyılarının deniz şehirleri 12.yy. boyunca Geniza halkı tarafından bilinmekle beraber, bu yerlere gidilmemiştir²²⁷. Yine Geniza Belgelerinde Irak

²²⁴ Preindutrial: Belirli sosyal özellikleri ve sanayi devriminden önceki yaygın siyasi ve kültürel örgütlenme biçimlerini ifade eder. Bkz. Wink, *Forum The Medieval*, s. 426

²²⁵ Wink, *a.g.m.*, s. 426

²²⁶ Wink, *a.g.m.*, s. 427

²²⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 1

özellikle İran'daki kasabaların adlarından türetilmiş aile isimleri yer almıştır. Geniza belgelerinde 11.yy'da Akdeniz alanında, Irak ve İran'dan gelen tüccarların faaliyetlerini ve bu tüccarlardan bazılarının buraya yerleştiklerini görmekteyiz.

Geniza Belgelerinde batıda Libya, Tunus, Sicilya ve İspanya'nın kıyı şehirleri ve doğuda Suriye ve Filistin şehirleri ile Mısır arasında sürekli olarak seyahatlerin olduğu belirtilmiştir²²⁸. Goitein, Akdeniz şehirlerinin diğer şehirler ile olan iletişiminden bahsettikten sonra bu bölümün konusu olan şehir hayatının, Mısır ve özellikle Geniza Belgelerinin bulunduğu, Mısır'ın eski İslâm başkenti olan Fustat'ın (Eski Kahire) temel alınarak hazırlandığını vurgulamıştır²²⁹.

Goitein, Geniza dünyasını kapsayan şehirleri bildirdikten sonra Ortaçağ İslâm dünyasının şehir yaşamı ile ilgili yapılan çalışmaları ele almıştır. Bölümün girişinde ele aldığımız eserler dışında Goitein, İslâm şehirleri ile ilgili olarak şu eserleri detaylı bir şekilde açıklamıştır: Bunlardan birincisi, İsviçreli Arapça Uzmanı Adam Mez'in 1912 yılında basılan "Muhammeden" isimli eseridir. Goitein'e göre Mez, eserinde İslâm şehrinin tek bir örneğini yansıtmak istememiştir. Burada kastedilen şehir, İslâmiyet'in doğduğu Mekke şehridir. Mez, İslâm şehirlerini anlatırken Arabistan, Helenistik Akdeniz, Mezopotamya ve İran gibi İslâm coğrafyasında yer alan bölgelerdeki şehirleri temel almıştır²³⁰.

Yine diğer önemli bir çalışma ise Alman coğrafyacı Evgen Wirth'in "*The Oriental City: A Survey Based on Recent Publications on Material Civilizations*"dır. Goitein, "Oriental" kelimesi ile Wirth'in Ortaçağ İslâm şehrini kastettiğini vurgulamıştır. Goitein'in ifadelerinden çıkardığımız sonuç şudur: Wirth ve Mez ibi oryantalistler İslâm şehirlerini eskiçağ Roma şehirlerinin bir devamı olarak görmüşler ve İslâm medeniyetinin bu şehirlere çok az katkıda bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumun delili olarak ise İslâm Fetihleri boyunca kiliselerin camiye dönüştürülmesi gibi uygulamaları göstermişlerdir. Yani konunun başında da ifade ettiğimiz gibi İslâm şehirleri ile ilgili genel kanaat bu şehirlerin İslâm yönetiminde genel karakterlerini kaybetmedikleri yönündedir.

²²⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 2

²²⁹ Goitein, *aynı yer*

²³⁰ Goitein, *aynı yer*

Bütün bu açıklamalardan sonra yukarıda belirtilen şarkiyatçıların İslâm hâkimiyetindeki şehirler ile ilgili tespitlerinin oldukça yanlış ve yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. İslâm fetihleri sırasında bazı kiliselerin camiye dönüştürüldüğü doğru olmakla beraber bu durum yeni camilerin ve mimari eserlerin yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim İslâm yönetimi altında bulunan şehirlerde imar faaliyetlerinin arttığı ve bu şehirlerin oldukça geliştiği herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

Goitein, İslâm şehirleri ile ilgili çalışmalardan bahsettikten sonra bu eserlerde halen tartışmalı konuların yer aldığını bu konular ile ilgili yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu da vurgulamıştır. Diğer şarkiyatçılardan farklı olarak İslâm şehirlerinin belediye organizasyonlarının bulunmamasından dolayı Ortaçağ Avrupa ve Yunan– Roma şehirlerinden farklı olduğunu belirtmiştir.²³¹ Goitein, Ortaçağ İslâm şehrini birine ait olan bir belediye mülkü değil insanların yaşadığı yer olarak tanımlamıştır.²³² Şehirlerde yerli halkın bulunmasına rağmen bu kişiler için yasal bir kelime olarak “vatandaş” tabiri kullanılmamıştır. Çünkü şehirlerde belirli kanunları olan bir belediye organizasyonu yer almamıştır.²³³ Goitein, İslâm fetihlerinden çok uzun zaman önce Yunan – Roma kurumlarının bozulduğunu geç Eskiçağ döneminde, klasik dönemden kalma bu tür ilkel kurumların gelişmiş şehirler için yetersiz kaldığını ve bu yüzden İslâm yönetiminin bu tür kurumları tamamen ortadan kaldırdığını belirtmiştir.²³⁴ İslâm idaresine giren bu şehirlerin yönetimi devlet tarafından atanan yöneticilere verilmiştir. Fakat Irak ve Suriye’de, şehir özerkliğinin ve şehirlerde yerel milis kuvvetlerin bulunduğu dair temel bilgiler Geniza Belgelerinde yer almıştır.

Erken Ortaçağ Akdeniz şehirlerinin toplumsal yapısı tüccarlardan, esnaf ve zanaatkârlardan ve ilmiye sınıfına mensup âlimlerden oluşmuştur. Goitein, özellikle ilmiye sınıfının şehir yaşamının önemli bir unsuru olduğunu, güçlü bir organizasyonlarının olmamasına rağmen devlet tarafından ekonomik anlamda garanti altına alındıklarını belirtmiştir.²³⁵ Bu konuda özellikle dikkat çeken husus ise

²³¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 3

²³² Goitein, *a.g.e.*, s. 5

²³³ Goitein, *aynı yer*

²³⁴ Goitein, *aynı yer*

²³⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 6

bahsedilen ilmiye sınıfına Müslüman din adamları ve âlimlerin yanı sıra Yahudi ve Hristiyan din adamlarının ve âlimlerin de dâhil olmasıdır.

Goitein, İslâm şehirlerinin yönetiminden ve bu şehirleri oluşturan sınıflardan bahsettikten sonra İslâm Devletlerinin kalbi olan başkentleri ve kıyı şehirlerini ele almıştır. Ortaçağlarda Akdeniz İslâm toplumunda kırsal kesimlerin şehir merkezlerinin dışında geliştiğini ve bunların gelişmesinin oldukça uzun ve aralıklı bir süreci kapsadığını belirttikten sonra Goitein, Arap Fetihlerinin sonucunda yeni fethedilen yerlerde yeni kültürün yerleşmesi için uzun bir zaman gerektiğini ifade etmiştir²³⁶. Ona göre, bu nedenden dolayı İslâm yönetimi, başkent olarak baskın olduğu yeri tercih etmiştir²³⁷.

İslâm devletlerine başkentlik yapan “Eski Kahire” olarak da adlandırılan Fustat, Geniza Belgelerinde Kahire’den ayrı olarak tanınmış ve Geniza Belgelerinde Fustat için “Mişr” yani Mısır terimi kullanılmıştır. Yine Geniza Belgelerinde Şam “Shâm” veya eski adı olan “Dimaşk”, Sicilya’nun başkenti Palermo, “Siqilliya” veya “Madinaty Siqilliya” ya da kısaca “Al-Madinat” gibi terimler ile ifade edilmişlerdir²³⁸.

Goitein, İslâm başkentlerinin, Geniza Belgelerinde hangi terimler ile ifade edildiğini açıkladıktan sonra Akdeniz’de Roma ve İslâm dönemlerindeki başkentleri karşılaştırmıştır. Şöyle ki; Roma dönemlerinde yönetimin başkentleri Roma’dan kolayca yönetilebilmesi için Mısır’ın İskenderiye ve Afrika’nın Kartaca gibi deniz kıyısı olan şehirlerine yerleştirilmiştir. İslâm yönetimi altında ise şehirler, başkent olarak seçilmiş veya kurulmuştur. İslâm yönetimi, başkentleri, Bizans ve Hristiyan donanmalardan gelebilecek ani saldırılardan korunmak için daha çok ülke içlerinde kurmuşlardır²³⁹. Ülkenin ana kıyıları olan, İskenderiye ve Tyre gibi kıyı şehirleri sınır kaleleri olarak işlev görmüştür. Özellikle İskenderiye, Geniza Belgelerinde kendi ismiyle değil “Al – Thaghi” yeni sınır kalesi olarak adlandırılmıştır²⁴⁰.

Daha sonra Akdeniz’in önemli bir kıyı şehri olan İskenderiye ile başkent Fustat’ı ticari faaliyetleri açısından karşılaştırmıştır. Düşünülenin aksine Akdeniz

²³⁶ Goitein, *aynı yer*

²³⁷ Goitein, *aynı yer*

²³⁸ Goitein, *aynı yer*

²³⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 7

²⁴⁰ Goitein, *aynı yer*

İslâm Devletlerinde ticaret merkezi İskenderiye değil Fustat'dır. Biz bu durumu Geniza Belgelerinde yer alan yüzlerce mektuptan öğrenmekteyiz. Fustat, bütün ticari malların toplandığı önemli bir ticaret merkeziydi. Öyle ki, denizaşırı yerlere gönderilen sevkiyatlar için bile gümrükler ilk önce Fustat'da ödenirdi²⁴¹. Başkent Fustat ayrıca kendi yerel endüstrisine de sahipti. Nitekim dünyaca ünlü hasırlar, Fustat'da üretilirdi²⁴².

Yine diğer İslâm şehirlerinin de ticari açıdan önemli birer merkez olduklarını görmekteyiz. Nitekim Ortaçağ – Hint İslâm şehirleri politik ve askeri gücün merkezi olmalarının yanı sıra önemli ticaret merkezleri de olmuşlardır²⁴³. Goitein, Akdeniz İslâm dünyasının iki önemli şehri olan Fustat ve İskenderiye'yi ticari açıdan mukayese ettikten sonra bu şehirlerin sosyal özelliklerini de karşılaştırmıştır.

İskenderiye ve Fustat şehirlerinin yabancılarla dolu olmasına rağmen bu kişiler birbirlerinden oldukça farklıdır. Özellikle Geniza Belgelerinde yer alan kişilerin ifadeleriyle Fustat'a giden yolcuların burada kaldıklarını fakat İskenderiye'ye gidenlerin ise geri döndüklerini anlamaktayız²⁴⁴. Goitein, bu durumun nedeni olarak halkın arasındaki çatışmaları göstermiştir²⁴⁵. İskenderiye'deki halkın çoğunluğu alt zümrelerden gelmiştir. Özellikle Geniza Belgelerinde yer alan mektuplarda İskenderiye'nin karışık bir şehir olmasından dolayı duyulan endişe ve şikâyetleri içeren ifadeler yer almıştır. Fustat'daki düzenin nedeni ise doğal olarak idarecilerin yer aldığı devlet merkezi olmasıdır.

Geniza Belgelerinde yer alan mektuplarda İskenderiyelilerin, Fustat'da rahat yaşayamadıklarını anlamaktayız. Mesela bu türden bir mektupta İskenderiyeli bir kadın Fustat'da bulunan kardeşinin buradan bir kız ile evlenmekten vazgeçtiğini öğrenince bu durum karşısındaki memnuniyetini dile getirmiştir²⁴⁶. Geniza Belgelerinde Kahire ve Fustat şehirlerinin ayrı olarak tabir edildiğini belirten Goitein, aslında bu iki şehrin birbirine sadece iki mil uzaklıkta olduğunu ifade etmiştir. Yine bu durumu Geniza Belgelerinde yer alan örnekler ile renklendirmiştir.

²⁴¹ Goitein, *aynı yer*

²⁴² Goitein, *aynı yer*

²⁴³ Wink, *a.g.e.*, s. 432

²⁴⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 8

²⁴⁵ Goitein, *aynı yer*

²⁴⁶ Goitein, *aynı yer*

Sonuç olarak bu bölümde Goitein'in vesilesiyle İslâm şehirlerini Geniza insanlarından öğrenmekteyiz. Nitekim bu zamana kadar İslâm şehirleri ile ilgili bilinmeyen veya yanlış yorumlanan meseleler, bu bölümde Geniza Belgeleri ışığında aydınlatılmıştır.

D. Züccaciye

Goitein, bu konuya öncelikli olarak yıkanmak için kullanılan eşyalardan söz ederek başlamıştır. Yahudi inancına göre temizliğin çok önemli olduğunu, uyandıktan sonra, yemekten önce ve sonra ve ibadetlerden önce günde üç defa temizlendiklerini belirtmiştir. Temizlik konusunda İslâmiyet ve Yahudiliği de kıyaslayan Goitein, İslâmiyet'in bu konuda daha hassas olduğunu da eklemiştir²⁴⁷.

Goitein'in bu tespiti oldukça doğrudur. Nitekim Yahudiler, ibadetlerinden önce günde üç defa temizlenirken Müslümanlar, abdest almak suretiyle günde beş defa temizlenmektedirler.

Ortaçağ'da Akdeniz insanının evlerinde musluk türünde bir malzemenin bulunmadığını bu yüzden el ve yüz yıkamak için leğen ve ibriğin kullanıldığını ifade eden Goitein, bu eşyaların yapıldığı malzemelerden ve fiyatlarından Geniza mektuplarından verdiği örnekler doğrultusunda bahsetmiştir. Geniza Belgelerinde her evde en az iki çift ve ibrik ve leğenin bulunduğu dair bilgiler yer almıştır.

Şimdi bu belgeler doğrultusunda Goitein'in Ortaçağ Akdeniz evlerinde yer alan ibrik ve leğenler ile ilgili verdiği bilgileri ele alalım:

Geniza Belgelerinde yer alan bir evlilik sözleşmesinde leğen ve ibrik beraber listelenmiştir. Mesela; 13.yy'a ait bir çeyiz listesinde "Şam leğeni ile onun ibriği" gibi bir ifade yer almakla beraber bu eşyalar 5 dinar olarak fiyatlandırılmıştır²⁴⁸

Hâlbuki aynı geline ait Fustat leğeni ve ibriğin sadece 2 dinar değerinde olduğunu görmekteyiz. Yine 1156 yılına ait başka bir dokümanda bir Endülüs leğenin büyük ibriği ile beraber 8 dinar değerinde olduğunu görmekteyiz²⁴⁹.

Buradan leğen ve ibrik fiyatlarının şehirlere göre değiştiğini anlamaktayız. Yine bu belgelerden birinde bir leğen ve ibriğinin, Musul'dan çok yetenekli bir döküm ustası tarafından yapıldığı belirtilmiştir²⁵⁰.

²⁴⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 138

²⁴⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 139

²⁴⁹ Goitein, *aynı yer*

İyi ailelere mensup gelinlerin iki leğen ve iki ibriğe sahip olduklarını çeyiz mehir listelerinden anlamaktayız. O dönemlerde insanlar, biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki tane leğen almayı tercih etmişlerdir. Çünkü bunlardan büyük olanını yemeğe gelen misafirler için küçük olanını ise kendileri için kullanmışlardır²⁵¹. Fakat 11.yy'da "Halifeninki gibi" olarak tabir edilen geniş leğenler moda olmuştur.

13.yy'da ise İslâm öncesi döneme ait antika leğenlere rağbet edilmiştir ki bu leğenler 12 dinar gibi çok pahalı bir değere sahiptir²⁵². Akdeniz insanının yüzünü ve vücudunun diğeri bölümlerini yıkamak için iki veya daha fazla yıkanma leğenine sahip olduğu Geniza Belgelerinde açıkça ifade edilmiştir. Yıkanma leğenleri Geniza Belgelerinde "Maqhsal" olarak tabir edilmiş ve daha çok bakırdan yapılmıştır.

Gümüştan yapılmış yıkanma leğenleri doğal olarak çok yaygın değildi. Bu tür eşyaları diğeri gümüş kaplar ile beraber Fustat'dan Hindistan'a ihraç edilen ürünler olarak envanter listelerinde ve bir dava kaydında yer almıştır²⁵³. Bu türden bir leğen muhtemelen bayram yemeklerinden önce el yıkamak amacıyla kullanılmıştır.

Ortaçağ Akdeniz dünyasında banyoya ait olan yerleşik arındırma eşyaları da evin envanter listelerinde yer almıştır. Bu tür eşyalar, Geniza Belgelerinde "Mathara" olarak adlandırmakla beraber bu eşyalar Fransız bidetine²⁵⁴. benzetilebilir²⁵⁵. Bu eşyayı Goitein ortası çukurlu bir levha olarak tanımlamış ve hala günümüzde Yakınoğru'da klozet yerine kullanıldığını belirtmiştir²⁵⁶ Goitein'in kastettiği doğu ülkeleri ile bizim ülkemizde de çok yaygın olarak kullanılan alaturka tuvaletlerdir. Geniza Belgelerinde yer alan bir dokümanda iki bakır kap ile beraber bu eşyada not edilmiş ve 10 dirhem olarak değerlendirilmiştir²⁵⁷.

Her Ortaçağ Akdeniz evinde yüz yıkamak ve temizlik yapmak amacıyla su kuyuları bulunmaktaydı. Kuyulardan suyu çıkarmak amacıyla kullanılan kovalar ve su tasları tıpkı ibrik ve leğenleri gibi çeyiz listelerinde beraber yer almıştır. Bu iki çift

²⁵⁰ Goitein, *aynı yer*

²⁵¹ Goitein, *aynı yer*

²⁵² Goitein, *aynı yer*

²⁵³ Goitein, *aynı yer*

²⁵⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 140

²⁵⁵ Goitein, *aynı yer*

²⁵⁶ Goitein, *aynı yer*

²⁵⁷ Goitein, *aynı yer*

eşyanın değeri 1 dinar olarak belirlenmiştir. Fakat bir dokümanda zengin bir dul kadının 15 dinar değerinde iki kova ve iki su tasına sahip olduğu belirtilmiştir²⁵⁸.

Geniza Belgelerinde su kovasının karşılığı “Salt” terimi olmakla beraber su kovaları büyük, küçük ve orta olmak üzere büyüklüklerine göre ayrılmıştır. Özellikle bu kovaların ayaklı olmalarına dikkat edilmiştir²⁵⁹.

Goitein, Geniza toplumunun haftada bir defa yıkandığını ve elbiselerini sabun ile yıkadıklarını ifade ettikten sonra kullanılan sabunların kokusu ve üretim yerleri hakkında da geniş bilgiler sunmuştur. Bu bilgilere göre Ortaçağ’da sabun, Tunus’tan Mısır’a ithal edilen önemli bir ithalat ürünü olmuştur. Öyle ki bazen devlet, kendi ihtiyaçları için bütün nakliyatlara el koymuştur²⁶⁰. Fakat evlerde sabun, elbiseleri yıkamak için kullanılmıştır. O dönemde sabunlar, Alkaloit bitkilerin küllerinin toz haline getirilmesiyle yapılmıştır. Bu yüzden bu sabunlar kimyevi özelliklerini ve kokularını kaybetmemeleri için kutularda saklanmıştır. Bu kutular daha çok pirinçten yapılmış ve yanlarında küçük kepçesi veya kaşığıyla beraber bir set olarak gelinlerin çeyizlerinde yer almıştır.

Ortaçağ Akdeniz insanının temizlik için kullandığı malzemelerden sonra Goitein Ortaçağ Akdeniz kadınının mutfak eşyalarına değinmiştir. O dönemde mutfakların çok büyük olmadığını, yemeklerin pazarlardan da alınabileceğine dair Geniza Belgelerinde çok çarpıcı ifadeler yer almıştır. Ancak Yahudilerin yemeklerini daha çok evlerinde yaptıklarını belirten Goitein, mutfak malzemelerinin kızların çeyizleri ile birlikte geldiğini de işaret etmiştir²⁶¹.

O dönemlerde içme sularının Nil Nehri’nden sağlandığını, suların kavanozların içinde muhafaza edildiğini ve bu kavanozların mutfağın yakınında bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonra ekmek ve su kadar önemli olan yağın o dönemde hem aydınlanma hem de yemek pişirmek amacıyla kullanıldığını ifade eden Goitein, farklı çeşitlerde yağların kullanıldığını da ilave etmiştir²⁶².

Goitein, bu bölümde son olarak Ortaçağ Akdeniz insanının sofrasına konuk olmuştur. Yani Goitein, bu insanların sofralarında kullandıkları eşyalardan ve günlük

²⁵⁸ Goitein, *aynı yer*

²⁵⁹ Goitein, *aynı yer*

²⁶⁰ Goitein, *aynı yer*

²⁶¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 142

²⁶² Goitein, *a.g.e.*, s. 144

yaşamlarındaki konforlarından bahsetmiştir. Ortaçağ Akdeniz insanı, yemeklerini bir taburenin üzerinde yer alan geniş sinileri üzerinde yemiştir. Bu sinilerden biri de “Ma’ida”dır. Bu siniler, Akdeniz’in kuzey kıyılarında bulunmayan çok iyi bir ağaçtan yapıldığı için bizim toplumumuzda çok sık kullanılmamıştır²⁶³. Yine diğer bir sini çeşidi ise “Şiniyya” olarak adlandırılan bakır veya pirinçten yapılmış yuvarlak sinilerdir. Bu siniler gelinlerin çeyizlerinde bakır eşyalar arasında yer almıştır. Gümüş şiniyya, 11.yy’da çok yaygın olmakla beraber 12.yy’da nadir olarak kullanılmıştır. Bu türden sinilerin bazıları oldukça pahalıdır. Geniza Belgelerinde 25, 30 ve 50 dinar fiyatında gümüş siniler yer almıştır. Buradan, o dönemlerde, bu kadar pahalı bir eşyayı alabilecek kadar hatırı sayılır sayıda zengin insanın olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Yukarıda saydığımız siniler dışında yemeklerin servis edildiği siniler de Geniza toplumu tarafından kullanılmıştır. Geniza Belgelerinde bazı servis sinileri “her biri farklı bir tabak için ayrılmış bölmeleri olan tahtadan yapılmış geniş sini” şeklinde tarif edilmiştir²⁶⁴. Diğer bir servis sinisi ise “Şadr” olarak adlandırılan zengin veya fakir herkesin evinde bulunan fiyatı 1 veya 2 dinar arasında değişen pirinçten veya bakırdan yapılmış sinilerdir²⁶⁵.

Goitein, Geniza insanının kullandığı tabak, kâse ve bıçakları da ele almıştır. Geniza Belgelerinde bu eşyalar ile ilgili kullanılan terimlerin çeşitliliklerinden bu eşyaların birden fazla çeşidi olduğunu anlamaktayız. Şimdi Goitein’in ele aldığı bu eşyalardan en belirgin olanlarını inceleyeceğiz.

Ortaçağ Akdeniz insanının sofrasında en yaygın yemek kabı, “Zabdiyya” olarak adlandırılan farklı boyutlarda olan ve çeşitli malzemelerden yapılmış ve çok amaçlı kullanılan derin kâselerdir. Geniza çeyiz listelerinden bu kâselerin daha çok gümüş ve porselenden yapıldığını anlamaktayız²⁶⁶. Gümüş yemek masalarının diğer vazgeçilmezlerinden biri olan bardak ve sürahiler; Ortaçağ Akdeniz insanı için de önemli sofraya eşyaları arasında yer almıştır. Geniza Belgelerinde özellikle çeyiz listelerinde bu türden sofraya eşyalarına çok sık rastlanmıştır. Geniza insanı farklı malzemelerden yapılmış çeşitli sürahiler kullanmıştır. Bunlardan birisi; “Marfa”dır.

²⁶³ Goitein, *a.g.e.*, s. 145

²⁶⁴ Goitein, *aynı yer*

²⁶⁵ Goitein, *aynı yer*

²⁶⁶ Goitein, *aynı yer*

Geniza çeyiz listelerinde en zengin gelinlerin bile gümüşten yapılmış sadece bir marfa'ya sahip olduklarını görüyoruz. Gümüş dışında pirinç veya bakırdan yapılan marfalar “Sharâbiyya” olarak adlandırmıştır. Bu sürahiler Geniza insanının sofralarında çok yaygın olarak kullanılmıştır. Sharâbiyya Geniza Belgelerinde 3 dinar olarak fiyatlandırılmıştır. Sürahi veya testilerin dışında; Ortaçağ Akdeniz insanının “Küz” adındaki topraktan yapılmış fincanları “quadah” denilen büyük bardakları “Sâghar” adındaki kupaları, sofralarında kullanmışlardır²⁶⁷. Yine diğer önemli sofraya eşyalarından olan kaşık ve çatal Geniza halkı tarafından kullanılmıştır. Goitein; etin mutfakta kesildiğini, tavuk ve diğer kümes hayvanlarının ise sofrada el ile parçalandığını belirttikten sonra Geniza Belgelerinde bıçakların gümüşten yapıldığını ve bir kılıfın içinde yer aldığını belirtmiştir²⁶⁸. Bıçaklar, ekmeği kesmek için kullanılmamıştır. Çünkü o dönemlerde ekmeği kesilmez, el ile bölünür veya yarılırdı.

Günümüzdeki insanlar gibi Ortaçağ Akdeniz insanı da konforunu sağlamak için çeşitli eşyalar kullanmıştır. Mesela, yemeklerden sonra evlerinde tütsü kullanmışlar, havayı temizlemek ve misafirleri rahatlatmak için ise gül suyu kullanmışlardır. Goitein, Ortaçağ Akdeniz insanının misafirlerine yemekten sonra gül suyu ikram ettiklerini ve bu gül suyunun şişesine “qumqum” denildiğini belirtmiştir. Goitein, “qum” kelimesinin Arapça’da “Kalk” anlamına geldiğini ve gül suyunun yemeklerden sonra misafirlere verildiğinden dolayı bu ismin “Parti bitti, haydi herkes evine” gibi esprili bir manâ taşıdığını da açıklamıştır²⁶⁹.

Goitein yemek sırasında sineklerin verdiği rahatsızlıklardan dolayı tahta, gümüş ya da demirden kulplu olan sinekliklerin kullanıldığını, bunlardan gümüş kulplu olanlarının 15 dinar değerinde olduğunu belirtmiştir²⁷⁰. Goitein özellikle E.W.Lane’in 1830 yıllarında Kâhire’de, orta sınıf ev halkının yemek masasını konu edinen tablosunda iki hizmetçinin yer aldığını bunlardan birinin servis yaparken diğerinin ise sinekleri kovaladığını belirttikten sonra bu tabloların Geniza dönemini yansıtmadığını söylemiştir. Çünkü Goitein, Yahudilerin ev halkı arasında erkek kölelerin yer almadığını ve kadın hizmetçilerin ise yemeğe gelen misafirlere hizmet

²⁶⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 148

²⁶⁸ Goitein, *aynı yer*

²⁶⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 149

²⁷⁰ Goitein, *aynı yer*

etmeyebildiklerini belirtmiştir²⁷¹. Goitein'in bu ifadeleri bizim kafamızdaki Ortaçağ anlayışını sarsacak cinstendir. Çünkü günümüz insanının kafasında Ortaçağ ile ilgili Goitein'in bahsettiği tablodaki gibi bir resim vardır. Fakat Goitein bu eserinde Geniza Belgeleri gibi gerçekçi kaynaklar ile Ortaçağ ile ilgili tabuları yıkmıştır.

Ortaçağ ile ilgili kafamızda çizilen diğer bir tablo ise zenci kölelerin efendilerini büyük yelpazeler ile serinletmesidir. Goitein bilinenin aksine o dönemlerde yelpazelerin çok büyük olmadığını ve gelinlerin çeyiz listelerinde yer aldığını belirtmiştir²⁷². Goitein'in "*Yelpaze Yapıcısı*" isminin bir Yahudi aile ismi olduğunu belirtmesi bizim Ortaçağ'da Yahudiler arasında yelpaze yapma mesleğinin yaygın olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlar.

Sonuç olarak bu bölümde dikkatimizi çeken en önemli husus; Geniza Belgelerinde yer alan evlilik sözleşmelerindeki Yahudi toplumunun kullandığı araç ve gereçlerin, kadının ekonomik durumu hakkında bize çok geniş bilgiler vermesidir.

Bu bakımdan sosyal tarih açısından Geniza Belgelerinin önemi bir kez daha görülmektedir.

E.Kılık – Kıyafet ve Mücevher

Kıyafet kelimesi, "birisinin peşinden gitme, çocuğun fiziksel özelliklerine bakarak nesebini tespit etme" anlamına gelmektedir. Bu tanıma göre giyim ve kuşam, hem insanın kişiliğini yansıtması hem de ait olduğu toplumu tanıtması bakımından önemli bir unsurdur.

Goitein'e göre insanların kıyafetleri, hangi dünyaya ait olup olmadığını, evlerinin büyüklüğü ise sosyo-ekonomik durumlarını en gerçekçi şekilde yansıtır. Goitein, bu anlayışının bir gereği olarak bu bölümde Ortaçağ Akdeniz insanının kılık-kıyafetlerini ele alarak dönemin sosyal yapısını gözler önüne sermiştir.

Ortaçağın genel yapısına baktığımızda din merkezli bir anlayışın var olduğunu görmekteyiz. Üç büyük dinin birbirleriyle olan ilişkileri ve mücadeleleri ile yaşayan Ortaçağ insanı da buna bağlı olarak kendini, mensup olduğu dine göre tanımlamıştır. Günümüzün millet anlayışı, o dönemin ümmet anlayışı ile

²⁷¹ Goitein, *aynı yer*

²⁷² Goitein, *aynı yer*

açıklanmıştır. Bu yüzden dönemin insanları, hayatlarını dinlere göre yönlendirirken doğal olarak da kıyafetlerini bu doğrultuda seçmişlerdir.

Geniza Belgelerindeki insanlar da Ortaçağ Akdeniz dünyasının en önemli temsilcileridir. Bıraktıkları belgeler sayesinde onların giyim – kuşamları ile ilgili çok geniş bilgiler elde etmekteyiz. Özellikle buldukları sosyal yapıyı, mesleklerini ve düşünce yapılarını, kıyafetlerine yansıtmışlardır.

Genel itibari ile İslâmiyetten sonra; Arabistan’daki kıyafet biçimine, örtünme hariç dokunulmamıştır. Hz. Muhammed elbiselerin güzel ve temiz olmasına önem vermiş, dikkat çekici elbiselerin insanı kibire sevk edebileceğinden dolayı bu tür giysilerden kaçınılması gerektiğini tavsiye etmiştir²⁷³.

Hz. Muhammed’in ölümünden sonra Arabistan dışına yapılan fetih hareketleriyle, İslâm toplumu farklı milletler ile karşılaşarak bu milletlerin kültürel yapısından etkilenmiştir²⁷⁴. Özellikle, bu etkileşimler, gösteriş arzusunu da beraberinde getirmiş ve bu gösteriş arzusu da İslâm toplumunun kıyafetlerine yansımıştır²⁷⁵.

Goitein, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İslâm dünyasında, İslâmiyet’in ilk yıllarında Müslümanların Hz. Muhammed’i örnek alarak sade bir şekilde giyindiğini belirtmiş, daha sonradan bu sadeliğin yerini zenginliğin getirdiği güç ile gösterişli kıyafetlerin aldığını eklemiştir²⁷⁶.

Goitein böyle lüks bir yaşamın, hayatın dünyevi zevklerinden uzaklaşılmasını emreden bir din ile çeliştiğini ifade ettikten sonra bu durumun İslâm hukukçuları tarafından şu şekilde açıklandığını belirtmiştir:

Eğer Allah, bir insana zenginlik vererek ona iyilik ihsan etmişse, o insan da bu iyiliklerin karşılığı olarak giyindiği kıyafetler ile Allah’a olan minnetini ifade etmiş olur. Bir nevi kendisine zenginlik bahşedilen kişi, giydiği kıyafetler ile bu zenginliğin, Allah tarafından verildiğini göstermektedir. Goitein’in bu tespitinden sonra İslâmiyet’de giyim ve mobilyada aşırılığın yani “İsrafın” günah olduğunu da eklemiştir²⁷⁷.

²⁷³ Arslantaş, *İslâm Toplumunda Yahudiler*, s. 201

²⁷⁴ Arslantaş, *aynı yer*

²⁷⁵ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 202

²⁷⁶ Goitein, *Daily life*, s. 151

²⁷⁷ Goitein, *aynı yer*

Goitein'in yukarıdaki tespiti, doğru olmakla beraber eksiktir. Çünkü İslâm inancında bir insan ayrıca Allah tarafından kendisine verilen nimetlerin şükrünü, bu nimetleri paylaşarak yani ihtiyaç sahiplerine vererek de yapabilir.

İslâm'ın kılık–kıyafete bakış açısını değerlendiren Goitein, Yahudilik inancında da elbise, mücevher ve mobilyada lüksün hoş karşılanmadığını belirttiikten sonra²⁷⁸, bu bölümde kıyafetlerin çeşitlerinden çok bu kıyafetlerin sosyo – ekonomik yönlerini ele almıştır. Yine bu bölümde Geniza Belgelerinin en önemli materyalleri olan evlilik kontratlarından da sık sık yararlanmıştır.

Goitein, Ortaçağ Akdeniz dünyasında kıyafetin ekonomik rolünü açıklamadan önce, kıyafetlerin ne şekilde saklandığını ve yıkandığını açıklamıştır. Ortaçağ Akdeniz insanı bizim yaptığımız gibi kıyafetlerini asmamış, onları sandıklarda muhafaza etmiştir²⁷⁹. Elbiseleri asmak için kullanılan askılar, o dönemlerde elbiseleri tütsülemek ve güzel kokmalarını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Fakat bu uygulama, daha çok zengin sınıfa mensup insanlar tarafından yapılmıştır. Orta sınıfa mensup insanlar ise kıyafetlerinin güzel kokması için elbiselerinin aralarına lavanta kesecikleri koymuşlardır²⁸⁰.

Kıyafetlerin yıkanma şekline gelince daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere kıyafetler profesyonel kişiler tarafından sabun ile yıkanmış ve kolalanmıştır²⁸¹. Goitein daha sonra kıyafetlerin ekonomik önemi üzerinde durmuştur. Yeni evlenen gelinlerin evlilik kontratlarında eşinin alması gerektiği kıyafetlerin yazılı olduğunu ve bu kıyafetlerin fiyatlarının kadınların ekonomik gücünü yansıttığını belirtmiştir²⁸². Çünkü kıyafetler o dönemde nakit paraya çevrilebilen bir üründür. Şöyle ki; salgın hastalıkların ve siyasi boşlukların olduğu dönemlerde insanlar kıyafetlerini satmak durumunda kalmışlardır²⁸³. Nitekim Geniza Belgelerinde bu konu ile ilgili olarak sayısız örnekler yer almaktadır.

Gelinlerin sandıkları pahalı kıyafetlerden oluşmuştur ve gelinlerin zamanla ihtiyaç duydukları kıyafetler ise özellikle bahar ve güz bayramlarında eşleri

²⁷⁸ Goitein, *aynı yer*

²⁷⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 183

²⁸⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 182.

²⁸¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 183

²⁸² Goitein, *a.g.e.*, s. 151

²⁸³ Goitein, *a.g.e.*, s. 185

tarafından karşılanmıştır²⁸⁴. Pahalı pelerinler, kaftanlar ve başörtüleri gibi giysiler, gelinlerin çeyizlerinde yer almıştır. Bu durum ise iyi aile gelinlerinin bile kıyafet sayılarının neden kısıtlı olduğunu açıklar.

Genelde bu pahalı kıyafetlerin özel durumlarda kullanıldığını belirten Goitein, Yahudilerin cenazelerinde kullanılması için sandıklarında muhakkak kefenlerini bulundurduklarını belirtmiştir²⁸⁵. Mesela, Wuhsha adındaki başarılı bir iş kadını, ölüm yatağında, peşin olarak bıraktığı 50 dinar ile kendi cenaze töreni için şu kıyafet listesini sipariş etmiştir²⁸⁶:

1 Dabigi(Kaftan)	6 dinar
1 Mula'a (Şal)	6 dinar
1 Tâli (Başörtüsü)	2 dinar
1 Takke	6 dinar
1 Dabigi (Eşarp)	2 dinar
1 Peçe	2 dinar
1 Tustari kisâ (pelerin ve tabut)	6 -7 dinar

Bu liste bize özellikle Ortaçağ Yahudi kadınının kıyafet çeşitleri ve fiyatları hakkında oldukça gerçekçi bilgiler sunmuştur. Goitein, İslâm toplumunda kıyafetlerin çok uluslu yapıya bağlı olarak kozmopolitik bir karakter taşıdığını ve kültürel açıdan Yahudilerin de Müslümanların kıyafetlerini giyebildiklerini de eklemiştir. Yine bu listeden İslâm toplumunda Yahudi kadınlarının da Müslüman hemcinsleri gibi başlarını örttüklerini ve peçe kullandıklarını anlamaktayız. Nitekim Goitein, kıyafetlerinden dolayı Yahudi ve Müslüman kadınların zaman zaman karıştırıldığını belirtmiştir ki bu durum her iki dine mensup kadınların da başı örtülü ve kapalı olduklarını ortaya koyar. Burada diğer dikkat çeken husus ise cenaze eşyaları arasında mücevherin yer almamasıdır.

Sonuç olarak kıyafetlerin ekonomik önemi, Akdeniz evinin bütçesinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Sıradan bir aile için standart fiyatı 1 veya 1,5 dinar olan bir kaftanı alabilmek oldukça zordur. Bu yüzden bazı aileler bu türden kıyafetleri

²⁸⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 188

²⁸⁵ Goitein, *aynı yer*

²⁸⁶ Goitein, *aynı yer*

alamamışlardır. Bu ihtiyaçları hayır kurumları tarafından karşılanmıştır²⁸⁷. Özellikle yeni bir kıyafete sahip olmanın getirdiği sevincin herkes ile paylaşılması için ihtiyacı olan ailelere bayramlarda hayır kurumları tarafından kıyafetler bağışlanmıştır²⁸⁸.

Goitein, genellikle uzak ülkelerden ithal edilen kıyafetlerin geldikleri ülkelerin isimleri ile anıldığını belirtmiştir. Mesela, Bağdat pelerini, sadece kumaşı ile değil aynı zamanda şekliyle İslâm dünyasında yaygın bir hale gelmiştir²⁸⁹. Yine Avrupa tarzı bornozlar ve kıyafetler de Geniza halkı tarafından kullanılmıştır. Hatta bu kıyafetler “Rümiyyas” olarak gelinlerin çeyizlerinde yer almıştır²⁹⁰.

Goitein, Geniza Mektuplarından örnekler vererek Yahudi toplumunda meslekler açısından kıyafetlerin ne şekilde tanımlandığını ve bu kıyafetlerin nasıl olduğunu anlatmıştır. Bunun dışında kıyafetlerin renkleri hakkında da önemli bilgiler veren Goitein, Geniza toplumunda en popüler rengin beyaz olduğunu belirttikten sonra Gayrimüslimlerin sokaklarda beyaz rengi giymeye cesaret edemediklerini, fakat 1172 yılına ait bir Yahudi doktorun yaşamını anlatan bir Geniza Belgesinde, bu doktorun beyaz türbana ve beyaz bir şala sahip olduğunu belirtmiştir²⁹¹.

Goitein, Geniza belgelerinden yola çıkarak Fatimi döneminde Gayrimüslimlerin kıyafetleri üzerinde devlet tarafından yapılan kısıtlamalar ile ilgili de bilgiler sunmuştur²⁹².

İslâm toplumunda artan zenginlik ve toplumsal refah zengin sınıfa mensup kadınların değerli taşlardan oluşan mücevherler ile süslenmelerine olanak sağlamıştır. Bu bölümde mücevher konusuna da değinen Goitein, öncelikli olarak altın, gümüş gibi değerli madenlerin fiyatını belirlemek için ağırlıklarını rakamsal verilerle sunmuştur²⁹³.

Örneğin; Geniza Belgelerinde yer alan bir orta sınıf Hint tüccarının Hindistan ve Yemen’de 25 sene kaldıktan sonra Mısır’a döndüğünde kızının çeyizindeki

²⁸⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 190

²⁸⁸ Goitein, *aynı yer*

²⁸⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 191

²⁹⁰ Goitein, *aynı yer*

²⁹¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 195 - 196

²⁹² Goitein, *a.g.e.*, s. 193

²⁹³ Goitein, *a.g.e.*, s. 203

mücevherlerinin yazılı olduğu liste, dönemin mücevher fiyatları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bu liste şu şekildedir²⁹⁴:

1 Süssüz Altın Hadida (Bilezik)	20 dinar
1 Çift Altın Hila (Küpe)	6 ¼ dinar
Süssüz Diğer Bir Çift Küpe	4 dinar
2 Çift Süssüz Amihbas (Tasma Kolye)	15 dinar
1 Süssüz Âzam (Uçlu Kolye)	7 ¼ dinar

Goitein bu bölümde mücevher konusunu şekilleri, metal ve süs eşyaları olarak üç başlıkta toplamıştır. Yahudilerin genel itibariyle altın işletmecisi olarak tanındığını dile getiren Goitein, eşyaların gümüşten yapıldığını²⁹⁵ ve günlük hayatta ziynet eşyasının yapıldığı malzemenin kadınların tercihine bırakıldığını belirtmiştir,

Özellikle erkeklerin eşlerine verdikleri süs eşyasının değerinin, eşinin getirdiği çeyize karşılık bir saygı unsuru olduğunu, bu yüzden Yahudi erkeklerin eşlerine altın süs eşyaları hediye ettiklerini yine Geniza Belgelerine dayandırarak ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra Geniza Belgelerinde yer alan iki kızı olan ve çocuk bekleyen bir annenin, doğum sırasında ölme ihtimaline karşılık yeni doğan çocuğunu korumak için ziynet eşyalarının ağırlıklarını ve fiyatlarını belirten bir vasiyetnamesi, o dönemdeki kadınların sahip oldukları ziynet eşyaları hakkında önemli bilgiler edinmemizi sağlamıştır²⁹⁶.

Goitein, o dönemlerde bronz ve pirincin günümüzdeki değerlerinden çok yüksek olduğunu ve çeyiz listelerinde “Bakır” başlığı altında bu malzemelerden eşyaların yer aldığını belirtmiştir²⁹⁷. İnci, altından sonra mücevher olarak en çok tercih edilen süs eşyası olmuştur. 11.yy’da çeyiz listelerinde görülen inci, 12.yy ve 13.yy başlarında yaygın hale gelmiştir. Teknik terim olarak “İncilerle Süslenmiş” cümlesinin Arapça karşılığı “Mukallal bi’l-lü’lü” veya basitçe “Mukallal”dır²⁹⁸.

Arapça’da mücevher veya değerli taş anlamını karşılayan kelimenin “Cevher” olduğunu ifade eden Goitein, bu kelimenin çeyiz listelerinde bir süs eşyası için

²⁹⁴ Goitein, *aynı yer*

²⁹⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 200

²⁹⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 200 - 203

²⁹⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 203

²⁹⁸ Goitein, *aynı yer*

kullanılmadığını daha çok iş kontratlarında geçtiğini belirtmiştir²⁹⁹. Yani cevher kelimesi daha çok süs eşyasına dönüşmemiş ham olan değerli taşlar için kullanılmıştır.

Sonuç olarak Goitein; mücevherlerin hangi malzemelerden yapıldıklarını ve farklı sınıflardaki gelinlerin be kadar mücevhere sahip olduklarını açıklayarak dönemin sosyal sınıfları arasındaki ekonomik farklılıkları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

F. Yiyecek ve İçecek

Hayatımızı idame ettirebilmemiz için birincil ihtiyacımız olan yiyecek ve içecekler, aynı zamanda sahip olduğumuz kültürün birer yansımasıdır. Her toplumun kendisine özgü bir yemek kültürü vardır. Toplumların yemek anlayışı onların yaşam tarzlarının, dini inanışlarının ve geleneklerinin bir sonucu olarak oluşmuştur. Bu önemli nedenlerden dolayı Goitein, Ortaçağ Akdeniz insanını yiyecek ve içecek kültürünü ele alarak dönemin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Bu bölümde öncelikli olarak yiyecek kültürünü ele alan Goitein, konuya Yahudilerin yemeğe olan düşkünlüğünden bahsederek başlamıştır.

Goitein, İslâm yönetimindeki Yahudi anlayışının dini kanunlara göre belirlendiğine dikkat çekmiştir³⁰⁰. Geniza belgelerinde yer alan insanların sürekli aç olduklarını dile getirdiklerine ve bunu duyurmaya çalıştıklarına dikkat çeken Goitein, bu durumu Yahudilerin yemeğe verdiği öneme bağlamıştır. Yahudilerin yemekleri için “Hristiyan yatağında yat, Yahudi yemeğinden ye!” gibi tabirlerin kullanıldığını hatırlatmıştır³⁰¹.

Goitein, Geniza belgelerinde tek başına Yahudi yemeklerinden bahsedilmediğini daha çok bunun hafta sonu, bayram düğün davetleri gibi durumlarda belirtildiğini, bu yüzden Geniza belgelerinde Yahudilerin kendilerine özgü yemekleri ile ilgili çok fazla bilginin olmadığını ifade etmiştir³⁰².

²⁹⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 206

³⁰⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 227

³⁰¹ Goitein, *aynı yer*

³⁰² Goitein, *aynı yer*

Goitein, Geniza belgelerinde yiyecekler ile ilgili yer alan bilgilerin mevcut İslâm edebi kaynaklarına göre daha gerçekçi olduğunu, İslâm kaynaklarının sadece yiyeceklerin miktarını içerdiğini belirtmiştir³⁰³.

Goitein, Geniza belgelerinin öneminden bahsettikten sonra, Ortaçağ Akdeniz dünyasında buğday ve ekmek üretiminden bahsetmiştir. Bilindiği üzere orta sınıfa mensup sıradan bir aile reisi, sürekli ailesinin beslenme ihtiyacını nasıl karşılayacağını düşünmektedir. Nitekim çağlar boyunca insanlığın en önemli besin kaynağı ekmek, buna bağlı olarak da buğday olmuştur. Geniza toplumunda da bu durum geçerlidir.

Ortaçağ Akdeniz toplumunda; buğday bölgesel değirmenlerde öğütülmüş, hamur, evlerde hazırlanmış ve fırıncılar tarafından pişirilmiştir³⁰⁴. Goitein'e göre ekmeğin bu şekilde üretilmesi günlük ekmek almaktan daha ucuzdur³⁰⁵. Diğer avantajlı durum ise bu uygulamanın ekmeklerin hijyenik ortamlarda üretilmesini sağlamasıdır.

Goitein, o dönemde standart buğday ölçüsünün "İrdabb" olduğunu tahminen bu ölçünün 90 litre ve 70 kg'a tekâmül ettiğini belirtmiştir. Ayrıca 12 adet irdabb'ın ortalama bir orta sınıf ailenin bir yıllık veya bir aylık (Bayramlar ve Oruç aylarında rakam değişmektedir) buğday ihtiyacını karşıladığını eklemiştir. Goitein, Fustat'daki Yahudi cemaatinin haftalık olarak fakir bir insana ağırlığı toplamda 1.750 grama tekâmül eden 4 somun ekmeği bağışladığını belirttikten sonra 1107 yılında 100 somun ekmeğin, yarım dinar olduğunu, yarım dinarın ise 20 dirheme karşılık geldiğini ve beş somun ekmeğin bir dirhem olduğunu belirtmiştir³⁰⁶. Bütün bu hesaplamalardan ekmeğin toptan alınmasının daha ucuza geldiğini anlamaktayız.

Ortaçağ Akdeniz dünyasında tahıl nakliyatı devlet kontrolünde yapılmıştır³⁰⁷. Bu durumun iki nedeni olabilir; birincisi devletin ödenen gümrük vergilerini temin etmek istemesidir. Diğeri ise kıtlık, savaş gibi olağanüstü durumlarda devletin, bu mallara el koymasındır. Bu yüzden böyle dönemlerde Geniza belgelerinde buğday

³⁰³ Goitein, *a.g.e.*, s. 234

³⁰⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 235

³⁰⁵ Goitein, *aynı yer*

³⁰⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 236 - 237

³⁰⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 247

nakliyatı ile ilgili olan dökümanlarda, buğday ve fiyatının İbranice olarak yazıldığını, bu kelimelerin bir şifre olarak kullanıldığını görmekteyiz³⁰⁸.

Buğdaydan sonra diğer önemli bir tahıl ürünü olan arpa; şehirli insanın sofrasında çok sık rastlanan bir yiyecek değildi. Geniza belgelerinde yansıtılan toplumun tam bir şehir toplumu olduğunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Bu yüzden arpa Geniza halkı tarafından çok sık kullanılmamıştır³⁰⁹. Nitekim Goitein'in neşrettiği bir Geniza belgesinde çeşitli nedenlerden dolayı devletten kaçan saygın bir tüccarın, kaçtığı süre boyunca, yabancıların evinde kendi elleriyle arpa yetiştirdiğine ve bu arpalardan ağırlığı sadece 50 dirhem olan mayasız ekmekler yemek zorunda kaldığına dair ifadeleri³¹⁰, arpanın o dönemlerde şehir halkı tarafından kullanılmadığının en güzel örneğidir.

Goitein, Geniza toplumunda buğday ve ekmek üretiminden, fiyatlarından bahsettikten sonra bu toplumun sofralarında yer alan sebze ve meyvelerden bahsetmiştir. Geniza toplumunda sebzeler, pazarlardan alınmış veya şehir dışında bir arkadaşın ya da akrabanın vesilesiyle getirilmiş veya gönderilmiştir³¹¹. Yine bu konuyla ilgili Goitein'in neşrettiği o dönemde çok ünlü bir Yahudi cemaati liderine gönderilen mektupta; mektubun sahibinin, bu lider tarafından ısmarlanan yer mantarlarına ilaveten hediye olarak göndermek istediklerinin beklenmeyen misafirler tarafından tüketildiğini ve bu yüzden duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir.³¹² Bu mektup hem şehirlerarasında sebze alışverişinin hem de bir Yahudi cemaati liderinin, Yahudi toplumunda çok saygın bir yeri olduğunu ispatlamıştır.

O dönemlerde Akdeniz insanının sofrasında sadece elma, acı portakal ve limon gibi yaygın olan meyvelerin olduğuna dair genel kanının aksine; Geniza belgeleri sayesinde Akdeniz insanının sofrasında çok çeşitli meyvelerin bulunduğunu görmekteyiz. Nitekim yine bir Geniza belgesinde yer alan hastalığından şikâyet eden bir kişinin, hasta olduğu için muzları, incirleri, üzümleri ve karpuzları yiyemediğini³¹³ ifade eden cümleleri bu durumun en canlı örneğidir.

³⁰⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 242

³⁰⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 243

³¹⁰ Goitein, *aynı yer*

³¹¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 245

³¹² Goitein, *aynı yer*

³¹³ Goitein, *a.g.e.*, s. 234

Goitein, o dönemlerde Mısır ve komşu ülkeler arasındaki karşılaştırmaların özellikle meyve üretiminin ihtiyacı karşılayıp karşılamadığı hususu üzerinde durduğunu belirttikten sonra, Geniza belgelerinde bu konu ile ilgili şaşırtıcı derecede bilgilerin olduğunu da eklemiştir³¹⁴. Goitein, Geniza belgelerinde bu içerik ile ilgili yer alan bilgileri A Mediterranean Society adlı eserinin birinci cildinde Temel Endüstriler başlığı altında toplamıştır. Özellikle bu konuyu irdelerken sadece Yahudi tüccarların faaliyetleriyle ilgilenmediğini ve Müslüman meslektaşlarının da en az onlar kadar faal olduklarını belirtmiştir³¹⁵.

O dönemlerde İslâm Devleti, Kahire Elma ve Hurma pazarlarından hatırı sayılır derecede gelir elde etmiştir. Öyle ki, yerel ve ithal meyvelerden elde edilen gelirler, mezbahanelerden elde edilen gelirlerden daha yüksek bir hale gelmiştir³¹⁶.

Özellikle; birçok meyve Akdeniz'in doğu kıyılarından ithal edilmiştir³¹⁷. Bu meyveler arasında kayısı, armut ve erik gibi çabuk çürüyen meyveler kurutulmak suretiyle nakledilmiş ve "Naqliyyin" denilen kurutulmuş meyve satıcılarının olduğu sokaklarda satılmışlardır³¹⁸.

Ceviz, fındık, badem, fıstık gibi kabuklu yemişler, Mısır'a doğu ve batıdan getirilmiş ve bu yemişler tatlı yapımında kullanılmıştır. Nitekim Geniza belgelerinde "Lawwâzin" adındaki bir tatlının Yahudi ve Müslüman ailelerin, aile ismi olarak geçmiştir³¹⁹. Yine badem, bal, susam yağından yapılan "Qatâ'if" adlı bir tatlının ismi de diğer bir aile ismi olarak Geniza belgelerinde yer almıştır³²⁰. Badem ayrıca sakız yapımında da kullanılmıştır³²¹.

Geniza belgelerinde, ev yapımı tatlıların yapımında kullanılmak üzere meyve ve şeker satan dükkânlarda yer almıştır. Özellikle bir envanter listesinde bu türden bir dükkanda çok miktarda şeker, fındık, nar taneleri, sumak, şam fıstığı ve iki türden kuru üzüm yer almıştır³²².

³¹⁴ Goitein, aynı yer

³¹⁵ Goitein, aynı yer

³¹⁶ Goitein, aynı yer

³¹⁷ Goitein, aynı yer

³¹⁸ Goitein, aynı yer

³¹⁹ Goitein, aynı yer

³²⁰ Goitein, aynı yer

³²¹ Goitein, aynı yer

³²² Goitein, aynı yer

Goitein, daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz Ortaçağ Yahudi dünyasının en önemli bilginlerinden Maimonides'e bir öğrencisinin, bir âlimin ekmekle beraber ne yapması gerektiğini sorması üzerine Maimonides'in birkaç çekirdeksiz üzüm ile karıştırılmış badem yemesini tavsiye ettiğini belirttikten sonra bu iki karışımın doktorlar tarafından da tavsiye edildiğini ve Yahudi folklöründe sağlıklı bir yaşam için ideal bir yiyecek olduğunu da eklemiştir³²³.

Ortaçağ Akdeniz toplumunda en önemli yiyeceklerin fındık, yağ, peynir ve bal olduğunu; bunların aynı zamanda ithalat ürünleri olduğunu da belirten Goitein, o dönemdeki yiyecek ve içeceklerin fiyatlarını da detaylı bir şekilde ortaya koymuştur.

Örneğin; bir libre ithal peynirin standart fiyatı 2,5 dirhem olarak belirlenmiştir³²⁴. Bir tavuğun fiyatıyla karşılaştırıldığında çok yüksek bir fiyat değildir. Geniza belgelerinde Mısır'da yerel peynirin üretildiğine ve Yahudi peynir üreticilerinin olduğuna dair ifadeler yer almıştır. Buna rağmen Avrupa peynirlerinin daha dayanıklı olmasından ve farklı bir tadın denenmek istenmesinden dolayı, daha çok tercih edilmiştir³²⁵. O dönemlerde peynir acil durumlarda örneğin yolculuklarda ya da etin bulunmadığı durumlarda önemli bir tüketim kaynağı olmuştur. Mesela bir Geniza belgesinde imtiyazlı dokuz mahkûma ekmekle beraber sabah ve akşam peynir verildiğini, diğer mahkûmların ise sadece ekmek bulabildiklerinde şanslı olduklarını içeren ifadeler yer almıştır³²⁶.

Goitein, Mısır'da en büyük yiyecek üretiminin şeker olduğunu, İran'dan buraya transfer edildiğini de belirterek, İslâm dönemlerinde şehir mutfağının karakterlerini ve özelliklerini ortaya koymuştur.

Bu bölümde dönemin içecek kültüründe bir başlık altında inceleyen Goitein, şarap üretiminden, üzüm yetiştiriciliğine, meyve ve sebzelerden yapılan içeceklerden, orta sınıfın tercih ettiği içeceklere kadar detaylı bir anlatım kullanmıştır.

³²³ Goitein, *a.g.e.*, s. 247

³²⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 253

³²⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 252

³²⁶ Goitein, *aynı yer*

Bilindiği üzere İslâm dininde şarap ve diğer alkolü içecekler yasaklanmıştır.³²⁷ Fakat Ortaçağ İslâm devleti, kozmopolit bir yapıya sahip olduğu için gayrimüslimlerin içki içmesinde herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir.³²⁸

Nitekim Goitein, Akdeniz bölgesinin eski ve hâkim geleneğinde şarabın tıpkı ekmek gibi temel besin olduğunu ve Ortaçağ döneminde de gayrimüslimler arasında bu geleneğin devam ettiğini belirtmiştir³²⁹.

Goitein, Geniza belgelerinde Ortaçağ Akdeniz bölgesinde şarabın açıkça satıldığına ve Fatımi Devletinin bu konuda bir denge oluşturduğuna dair bilgilerin olduğunu belirtmiştir³³⁰. Yine 1038 yılında Kahire’de ve 1156 yılında Fustat’da şarap satıcılarından oluşan bir sokağın olduğunu ifade eden Goitein, bunların Müslüman tarihçiler tarafından keydedilmediğini de eklemiştir³³¹.

Orta sınıf Yahudi ailelerinde, şarap, bayramlarda, düğün, nişan, sünnet gibi aile ve cemaat yemeklerinde oldukça tüketilen bir içecektir³³². Goitein, şarabın yemekten önce ve sonra, iyi dilekler sunulurken içildiğini ifade etmiştir³³³.

Şaraplar “Jarra” denilen Yunan amforalarına benzer iki kulplu kavanozlara konulmuştur³³⁴. Jarra’nın yerine genel bir terim olarak “Tawâwiyas” kelimesi de kullanılmıştır. On tawâwiyasın ortalama fiyatının 0,8 ve 0,88 dinar arasında olduğunu Geniza belgelerinde yer alan listelerden anlamaktayız³³⁵.

Müslümanların şarap yerine; sebze ve meyvelerden yaptıkları içecekleri içtikleri belirten Goitein, bunlardan nar, erik, elma ve gül suyunun daha çok tercih edildiğini ifade etmiştir³³⁶. Yine doktorlar tarafından “Tamar Hindi” adındaki bir içeceğin de tavsiye edildiğini eklemiştir³³⁷.

³²⁷ “Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah hem de insanları için (Bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür” Bkz. Bakara Suresi 2/19. Bu ayet içki ile ilgili olarak inen ikinci ayettir. Bu konuda nazil olan ilk ayet ise Nahl Suresinin 67. ayetidir. İçki daha sonra Nisa Suresi 43. ayet ve Maide Suresi 90.ayet ile tedrici olarak ve kesinlikle haram kılınmıştır. Bkz. D.İ.B. Kur’an-ı Kerim meali, D.İ.B. yay., Ankara, 2007, s. 38

³²⁸ Arslantaş, İslâm Dünyasında Yahudiler, s.216

³²⁹ Goitein, *Daily Life*, s. 254

³³⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 253

³³¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 254

³³² Goitein, *aynı yer*

³³³ Goitein, *a.g.e.*, s. 256

³³⁴ Goitein, *aynı yer*

³³⁵ Goitein, *aynı yer*

³³⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 261

³³⁷ Goitein, *aynı yer*

Goitein, akşam yemeklerinin dini bir törene döndüğüne de dikkat çekerek özel yemeklerde edilen uzun dualar boyunca şarap bardağının sağ elde havaya kaldırıldığını da eklemiştir³³⁸.

2. Sosyal Sınıflar

Büyük bir tarihi önemi olan sosyal gruplar, genel anlamda sosyal sınıf olarak da adlandırılmıştır. Ortaçağ İslâm toplumlarında insanların sınıflarını ifade etmek için tabaka kelimesi ile birlikte sınıf, mertebe, zümre ve derece kelimeleri de kullanılmıştır³³⁹.

Roma ve Ortaçağ Avrupasında sınıflaşma doğuştan kazanılmış bir statü olarak görüldüğü için Ortaçağ Avrupa hukukları insanların statüsüne göre hareket etmiştir. Oysaki İslam toplumlarında sınıflaşma sosyal açıdan meşguliyetlerin tabi bir hiyerarşisinden ileri gelmiştir.

İslâm dini göçebelik anlayışına sıcak bakmayan şehirleşmeye önem veren bir dindir. Bu yüzden İslâm toplumundaki sosyal sınıfları incelerken öncelikle şehir hayatını ve şehirlerdeki sosyal grupları temel almalıyız.

Özellikle bizim üzerinde durduğumuz Geniza döneminde (9 – 11.yy) İslâm şehirleri sosyal açıdan ana çizgileri oluşturacak şekilde gelişmişlerdi. Bu şehirlerde işbirliği ve yardımlaşma üzerine kurulmuş olan esnaf ve zanaatkârlar ile ortaya çıkmıştır. Esnaf ve meslek gruplarının ortaya çıkışı İslâm şehirlerinde sivil hayatın gelişmesine neden olmuştur. Bu meslek gruplarından bazıları mesleki açıdan ilerlemiş, bazıları da burada kendilerine bir yer bulamayarak daha alt grupları oluşturmuşlardır. İşte bu gruplar şehir hayatında rol oynamış, kasaba ve şehirlerdeki iç ve dış olaylara damgasını vurmuşlardır.

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı İslâm toplumundaki sosyal sınıfları inceleyen araştırmalar özellikle bu grupları ve aralarındaki ilişkileri ele almışlar ve şehir hayatındaki sosyal gruplara yoğunlaşmışlardır.

Goitein de eserinin bu bölümünde İslâm toplumunda şehir hayatında yer alan sosyal sınıfları ele almıştır. Şimdi Goitein'in İslâm toplumundaki sosyal sınıfları nasıl ele aldığını ve Geniza belgelerinde nasıl yararlandığını inceleyelim.

³³⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 248

³³⁹ Maxime Rodinson (1989), “İslâm Dünyasında İktisat Tarihi ve Sosyal Sınıfların Tarihi”, çeviren B. Yediylidiz, Ankara, *Belleten*, L III (207 – 208), s. 886 – 7

Goitein, bu bölümde öncelikle Ortaçağdaki Avrupa Yahudilerinin sosyal yapısına ait dökümanların neden Akdeniz toplumunu tam olarak yansıtamayacağını açıklamıştır. Ona göre, Avrupalı Yahudilerin, Avrupada kendilerine karşı sergilenen hoşgörüsüz tutumlardan nefret ettiklerini, bu yüzden kapalı bir toplum haline geldiklerini ifade ederken, Avrupalı Yahudilerin durumlarını İslâm yönetimindeki Hristiyanların durumuna benzetmiştir³⁴⁰. Oysaki aynı dönemlerde İslâm dünyasındaki Hristiyanlar ile Avrupadaki Yahudiler arasında kıyaslanamayacak derecede farklar bulunmaktadır.

Goitein, Güney Arabistan'daki Yemen Yahudilerinin temeli olan Geniza belgelerindeki Yahudi toplumunun Akdeniz toplumunu yansıttığını ifade ettikten sonra buradaki Yahudilerin ev yapılarından kıyafetlerine kadar Müslümanlardan ve komşularından farklı olduğunu, Akdeniz tarzını yansıttığını belirtmiştir.

Goitein, Geniza belgelerindeki mektuplar ve çeşitli vesikaların ışığında İslâm medeniyetinde yaşayan Yahudilerin sosyal sınıflarını meslek gruplarını ve geçim kaynaklarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Böylelikle üretici sınıfın yaşam biçimlerini ortaya koyarak dönemin ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Öncelikle üretime ve kazanca dayalı olan sosyal sınıfların Ortaçağlardaki İslâm yönetimindeki yer alan Yahudilerde nasıl tezahür ettiğini Geniza halkının dilinden anlatan Goitein; kuzeybatı Avrupadaki sosyal sınıf yapısını açıkladıktan sonra İslâm medeniyetindeki sosyal sınıf anlayışı ile mukayese etmiştir³⁴¹.

Avrupa'da birbirine sıkı bir şekilde kapalı olan sınıflar arasında yüksek derecede farklılıklar olduğunu belirttikten sonra, İslâm medeniyetindeki sosyal sınıfların durumunu ve birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamıştır ve genel anlamda İslâm medeniyetinde, Ortaçağ Akdeniz toplumunun sosyal yapısının kentsel olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra Geniza belgelerinde, sosyal sınıflardan ne şekilde bahsedildiğini yine Geniza mektuplarından örnekler vererek açıklamıştır.

Geniza belgelerinde dönemin sosyal yapısı ve sınıfları ile ilgili sayısız materyal bulunmaktadır. Genize belgelerine göre Akdeniz toplumunda zengin işadamları, yüksek sınıf zanaatkârlar, yüksek ve düşük olmak üzere 2'ye ayrılmış

³⁴⁰ Goitein, *Economic Foundation*, s. 70

³⁴¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 75

orta sınıf ve son olarak köylüler olmak üzere 5 sosyal sınıf bulunmaktadır. Geniza belgelerinde daha çok orta sınıfın durumu anlatılırken, üst sınıfın özel yaşamı ile çok fazla bilgi yoktur. Goitein bu durumu, üst sınıfın, Geniza belgelerinin bulunduğu Fustat'ta değil de Kahire'de yaşamalarına bağlamıştır³⁴².

Geniza belgelerindeki insanlar, sosyal eşitsizlikten şikâyet etmemişler ve bu durumun doğanın bir kanunu olduğunu kabul etmişlerdir. Goitein'e göre bu kişiler, Tanrı'ya hizmet etmenin mutluluğuyla, sosyal eşitsizliğin getirdiği sıkıntıların hafifletmişlerdir³⁴³. Görülüyor ki; Goitein, Geniza insanların yaşam tarzlarının yanı sıra bu insanların içerisinde buldukları ruh hallerini de ele almaya çalışmıştır.

Goitein, aynı zamanda Ortaçağ İslam dünyasında sosyal sınıflar arasındaki geçişlerin tam anlamıyla kapalı olmadığını belirtmiştir. Geniza belgelerindeki ifadelerden hareket eden Goitein, sosyal sınıflar arasındaki geçişlerin hem Ortaçağ feodalitesine hem de modern sosyal hareketliliğe yakın olduğunu belirtmiştir³⁴⁴.

Goitein, Genize belgelerinde yer alan ifadelerden hareket ederek çocukların genelde babalarının mesleklerini devam ettirdiklerini, başka mesleklere yönelenlerin ise ailelerinin mesleklerine yakın meslekleri tercih ettiklerini ve aile isimlerinin insanların mesleklerine göre adlandırıldığını belirtmiştir.

Özellikle Ortaçağ toplumlarında bir insanın toplum içerisindeki konumunu onun ailesi ve dindarlığı belirlemiştir. Nitekim tanınmış ailelerden gelen kişiler varlıklarını kaybetse bile, itibarlarını devam ettirmişlerdir. Yine dindarlığıyla tanınan insanlar toplum içerisinde saygın bir yer kazanmışlardır³⁴⁵.

Günümüz modern insanının bakış açısıyla bu durum anlaşılabilir fakat Ortaçağ'ın din merkezi yapısında; bu durum doğaldır.

Goitein, İslam toplumuyla ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır:

Toplumun en üst sınıfı “al – aliyya” olarak adlandırılan, üst düzey devlet memurları ve temsilcileri, ünlü doktorlar, büyük yargıçlar ve önemli işadamlarından oluşan zengin sınıftır. Daha önce de belirttiğimiz üzere Geniza belgelerinde bu sınıfın özel yaşamı ile ilgili çok fazla bilgi yer almamaktadır.

³⁴² Goitein, *a.g.e.*, s. 77

³⁴³ Goitein, *a.g.e.*, s. 76

³⁴⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 80

³⁴⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 77

İkinci grup ise şehir toplumunu oluşturan ve kendi aralarında gruplaşmış olan zanaatkârlardır. Bu grup özellikle Geniza belgelerinde çok detaylı bir şekilde yansıtılmıştır. Bu grup tezimizin diğer bölümlerinde Geniza belgeleri doğrultusunda ele alınacaktır³⁴⁶.

Goitein; Geniza toplumunu tarif ederken, bu toplumun tamamen topraktan kopuk olmadığını belirttikten sonra, üçüncü bir grup olarak tarım ile uğraşan kasaba ve köy halkını ele almıştır. Geniza belgelerinde sadece zenginlerin değil, orta gelirli kişilerin de kendilerine ait tarlalarının olduğunu ve bu kişilerin çoğunun tarlalarının yakınlarındaki küçük kasabalarda yaşadığını görmekteyiz³⁴⁷.

Doğal olarak; o dönemlerde yağ, peynir, şarap gibi ürünlere dayanan endüstriler, bu ürünlerin hammaddelerinin çok olduğu yerlerde kurulmuştur. Bu nedenle Ortaçağ kasabalısı, bu ürünlerin yetiştiği doğal çevre ile beraber üretiminde de yer almıştır³⁴⁸.

Diğer bir grup ise şehir medeniyetinin tamamen dışında kalan bedevi denilen göçebelere. Goitein bu konu ile ilgili olarak; İbn Haldun'un çöl toplumu olan bedeviler ile yerleşik nüfusun aralarındaki mücadelelerini içeren çalışmalar yaptığını da eklemiştir³⁴⁹.

Sonuç olarak, Goitein bu bölümde Ortaçağ'da sadece Yahudi dünyasının toplumsal yapısını değil, aynı zamanda İslam devletlerinin de sosyal yapısını izah etmiştir. Zaten o, Yahudi yaşam tarzını tek başına değil, içinde buldukları İslam felsefesinin yönetim anlayışıyla beraber irdemiştir.

Şimdi yukarıda genel hatlarıyla incelediğimiz İslam toplumundaki sosyal sınıfları genel hatlarıyla ele alalım;

³⁴⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 76

³⁴⁷ Goitein, *aynı yer*

³⁴⁸ Goitein, *aynı yer*

³⁴⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 77

A. Esnaf ve Zanaatkârlar

Geniza belgelerinde, günümüz anlamıyla fabrikalar; pek çok işçinin çalıştığı, birbiriyle alâkalı birçok malın üretildiği yerler olarak nadiren karşımıza çıkmaktadır.

O dönemde günümüz üretim biçiminin yerine, bir aileye veya en az beş kişiden oluşan ortaklığa dayanan küçük bir üretim sistemi benimsenmiştir³⁵⁰.

Toptan satışlarda büyük miktarlardaki eşyaların satışı yuvarlak rakamlarla yapılmış ve bu eşyalar tek bir atölye tarafından değil, pazarlarda çeşitli üreticilerden siparişlerle bulunup ortak olarak alınmıştır³⁵¹.

Bu dönemde Akdeniz dünyasında sadece 2 tane endüstri ürününün sanayi biçimi yürütülmüştür. Bunlardan biri olan şeker matpakları (pişirme yerleri) Mısır'ın başkentinde yetişmiş ve üretimi genel olarak Müslümanlar tarafından yapılmıştır³⁵².

Sıradan bir atölyenin açılması 10 dinardan daha aza mal olurken; şeker üretimini yapan fabrika türü yerlerin açılması bin dinarın üzerinde bir fiyata mal olmuştu ve bu yerler pek çok sayıda işçiye iş olanağı sağlamıştır. Özellikle Memlükler döneminde şekerin üretimi, sultanların tekelinde yapılmıştır³⁵³.

Üretimi yapılan diğer bir endüstri ürünü ise kâğıttır. Geniza belgelerinde yer alan bir dokümanda Mısır'a giden Abû Said adındaki bir yolcu kâğıt üretiminin Kahire'de değil Halifenin bulunduğu başkent Fustat'ta yapıldığını belirtmiştir³⁵⁴. Bu bilgiden o dönemde şeker gibi kâğıt imalatının da devlet tekelinde olduğunu anlamaktayız. Nitekim Goitein; o dönemde bu yüzden Yahudilerin kâğıt imal etmediğini belirtmiş³⁵⁵ ve Yahudilerin Mısır'da papirüs kullanımının çok yaygın olmasına rağmen parşömeni kullanmayı tercih ettiklerini eklemiştir. Nitekim Geniza öncesine ait papirüs üzerine yazılan İbranice dokümanlar yok denecek kadar azdır³⁵⁶.

Mısır kâğıdının, Tunus, Yemen ve Hindistan'a ayrıca İspanyol kâğıdının yüksek kalitesinden dolayı, özellikle kitapları kopyalamak maksadıyla, fazla miktarlarda Şam'dan Mısır'a ithal edildiğini öğrenmekteyiz³⁵⁷. Bu tür üretim yerlerinde çalışan işçilerin yaşamları ile ilgili Geniza dokümanlarında çok fazla bilgi

³⁵⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 80

³⁵¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 81

³⁵² Goitein, *aynı yer*

³⁵³ Goitein, *aynı yer*

³⁵⁴ Goitein, *aynı yer*

³⁵⁵ Arslantaş, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s. 238

³⁵⁶ Arslantaş, *aynı yer*

³⁵⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 81

yer almazken özellikle el işine dayanan imalatın mimarları olan esnaf ve zanaatkârların sosyal ve ekonomik pozisyonları ile ilgili çok geniş bilgiler yer almıştır.

Geniza belgelerine göre esnaf, kendi aralarında mesleklerine göre gruplaşmışlardır. Bu grubun üyeleri farklı inançlarda bile olsalar, birbirleriyle, coğrafik yoğunlaşma, karşılıklı finansal yardım ve resmî ortaklıklar gibi birçok nedenlerden dolayı iletişim halinde olmuşlardır³⁵⁸. Fakat esnafın işbirliği Avrupa'da geç orta çağlar boyunca ve İslam dünyasında ise 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan dönem boyunca gelişmiştir³⁵⁹. Arap edebi kaynaklarında bu konunun 11. yüzyıldaki gelişimi ile ilgili pek fazla bilgi yer almamıştır. Goitein'e göre Akdeniz İslam dünyasında özellikle Türklerin hâkimiyetinden sonraki dönemlerde esnaf arasındaki işbirliği gelişmiş ve İslam kaynaklarında özellikle bu dönemdeki esnaf teşkilatı ile ilgili bilgiler yer almıştır³⁶⁰. İşte 11. yüzyılda esnaf teşkilatı ile ilgili mevcut olan boşluk; Geniza belgelerinde yer alan gerçekçi ve canlı kanıtlar doğrultusunda dolmuştur.

Her mesleğin üyeleri belirli bölgelerde toplanmışlardır. Geniza belgelerine göre her mesleğin bulunduğu sokak veya pazarlar, o mesleğin adıyla anılmıştır.

Mesela; terziler, parfümcüler, tatlıcılar gibi sokak adlarını Geniza belgelerinde görmekteyiz³⁶¹.

Meslek gruplarında liderler bulunmakla beraber, bunlar liderlikten çok düzeni sağlayan denetleyiciler olarak görev yapmışlardır. Daha çok bu liderler güvenilir ve tanınmış kişiler arasından seçilmiştir³⁶².

Goitein, Yahudi esnaf teşkilatının İslam yönetiminde geliştiğini belirtmiş³⁶³ ve Geç Orta Çağlardaki İslam loncalarının ve Avrupa'daki Hıristiyan tezahürleri gibi mesleki görevlerinin yanı sıra dini bir karakter taşıdıklarını da eklemiştir³⁶⁴.

Esnaf işbirliğindeki malların üretimi ve satışı, bu dönemde Antik Roma'daki halinden biraz farklıdır. Mesela; iki esnafın yaptığı bir ortaklık sözleşmesinin

³⁵⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 83

³⁵⁹ Goitein, *aynı yer*

³⁶⁰ Goitein, *aynı yer*

³⁶¹ Goitein, *aynı yer*

³⁶² Goitein, *a.g.e.*, s. 84

³⁶³ Goitein, *aynı yer*

³⁶⁴ Goitein, *aynı yer*

sonunda, iki ortak kârlarını paylaşmayı kabul etmişlerdir³⁶⁵. Fakat iki dokumacının arasında yapılan başka bir ortaklık sözleşmesinde ise ileride birbirlerinin kazançları üzerinde hiçbir haklarının olmayacağına dair bir madde yer almıştır³⁶⁶. Görüldüğü üzere ortaklar arasındaki yapılan sözleşmelerde belirli bir kural olmamakla beraber sözleşmede bulunan maddeler kişilere göre değişmiştir.

Yine esnaflar ile ilgili olarak Geniza belgelerinde yer alan önemli bir husus ise; bazı esnafların hem satıcı, hem de üretici konumunda olmalarıdır. Mesela bir parfümcü; parfüm sattığı gibi aynı zamanda gül suyu da üretebilmektedir³⁶⁷.

Goitein, Ortaçağ Akdeniz dünyasında esnaf dayanışmalarından bahsettikten sonra esnafların sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili de çok önemli bilgiler vermiştir.

Özellikle onların kazançlarına kadar bilgiler sunması onun detaycı bir tarihçi olduğunun göstergesidir.

Ortaçağ İslam dünyasında çeşitli eşyaları boyamak için geliştirilen boyaların mükemmelliği, asırlarca niteliklerini koruyabilmelerinden anlaşılmaktadır³⁶⁸. Bu yüzden dokuma sanayisinin etkin bir kolu olan kumaş boyamacılığı oldukça kazançlı bir meslektir. Nitekim o dönemlerde bir kumaşı mora boyatma işlemi 50 dinar gibi oldukça pahalı bir fiyata sahiptir³⁶⁹. Bu durum, o dönem insanının kıyafetlerinde ve eşyalarında renkliliğe büyük önem verdiklerinin, diğer taraftan İslam dünyasında bu işin Yahudiler tarafından yapılması ise, o dönemde Yahudilerin ekonomik açıdan oldukça güçlü bir konuma sahip olduklarının bir kanıtıdır.

Geniza belgelerinde yer alan bir dokümana göre 1757 yılına ait bir ipek dokuma atölyesinde 32 tane araç-gereç bulunmaktadır. Bu eşyalardan bazıları 4 tane dokuma tezgâhından, 2 tane ipek dokuma tezgâhından ve biri ipleri preslemek, diğeri ise türbanları ütölemek için kullanılan iki tane ütüden oluşmaktadır³⁷⁰. Bu veriler ise Ortaçağ İslam dünyasında, dönemine kıyasla çok ileri bir dokuma sanayisine sahip olduğunu gösterir.

³⁶⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 85

³⁶⁶ Goitein, *aynı yer*

³⁶⁷ Goitein, *aynı yer*

³⁶⁸ Arslantaş, *İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler*, s. 227

³⁶⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 86

³⁷⁰ Goitein, *aynı yer*

Goitein; yabancıların ve engellilerin dışında esnafların işsiz kalma sıkıntısı ile pek karşılaşmadıklarını vurgulamıştır. Geniza belgelerinde yer alan yardım isteklerinin arasında, esnafra ait istekler bulunmamaktadır³⁷¹.

Bunun yanı sıra her zaman kayda değer bir çalışan bulmak da kolay olmamıştır. Nitekim yine Geniza belgelerinde yer alan bir mektupta 4 tane işverenin keten yapımıyla uğraşan çalışanları bulmak için birbirleriyle rekabet ettiklerini, yine başka bir mektupta bir bina onarımında 24 gün boyunca sadece yedi tane duvar ustasının çalıştığını görmekteyiz³⁷².

Goitein'in üzerinde durduğu diğer bir önemli konu ise, esnaflar arasındaki işbirliğidir. Geniza belgelerinde sanayi işbirliğinin, ortaklığa dayandığını ifade eden Goitein, iki ya da daha fazla esnafın arkadaşlarıyla ortaklıklar kurduğunu ya da dışarıdan birisinin onu maddi olarak desteklediğini belirtmiştir.

Pek çok durumda ortakların katılımı, yapılan yatırıma göre veya ortaklar tarafından sarf edilen iş gücüne göre farklılık göstermiştir³⁷³. Mesela; iki ortak arasında yapılan bir anlaşmaya göre, sermaye koyan ortağa 20 dinar ödenirken, diğer ortağa ise hiçbir sermaye koymamasına rağmen 10 dinar ödenmiştir³⁷⁴. Diğer bir kontrata göre sadece hammadde katkısı sağlayan bir ortağa 6 dinar ödenmiştir³⁷⁵.

Geniza belgelerinde esnafların ortaklığıyla ilgili yer alan diğer dikkat çekici bir husus ise, iki farklı şehirde bulunan esnafların yaptığı güvene dayanan ortaklıktır. Yaşam boyu süren bu ortaklıklar, aile bağlarından bile daha güçlüdür. Örneğin; Kudüs'e hacca gitmek üzere yola çıkan bir kimse, ailesini ortağına emanet etmiştir³⁷⁶.

Goitein, esnafların kazançlarını, vasıflı işçilerin kazançlarıyla karşılaştırarak bulabileceğimizi belirtmiştir. Mesela; Geniza dokümanlarında 11. ve 12. yüzyıllarda bir ustanın günde 6 dirhem kazanırken, vasıfsız olanların 2 veya 2,5 dirhem kazandıkları belirtilmiştir³⁷⁷.

³⁷¹ Goitein, *aynı yer*

³⁷² Goitein, *aynı yer*

³⁷³ Goitein, *a.g.e.*, s. 87

³⁷⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 88

³⁷⁵ Goitein, *aynı yer*

³⁷⁶ Goitein, *aynı yer*

³⁷⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 89

Geniza belgelerinde esnaflara yapılan ödemeler nadiren yer almasına rağmen, bu bilgiler esnafların ekonomik durumu ile ilgili çarpıcı şu örnekleri sunmuştur:

Geniza belgelerinde yer alan bir mektupta, bir ipek dokumacısının 10 dirhem kazandığını, 1120 yıllarına ait bir mektupta ise başka bir ipek dokumacısının 9,5 dirhem kazandığını öğrenmekteyiz³⁷⁸. Yine başka bir belgede 1190 senesinde bir sarrafa 31 karatlık bir mücevher için 100 dirhem verildiğini görmekteyiz³⁷⁹.

Goitein, sarrafların, mücevher ustalarından daha fazla kazandığını da eklemiştir. Goitein, Geniza belgelerinde marangozluk yapan Yahudilerden de bahsedildiğini belirtmiştir. Nitekim Geniza belgelerinde marangozların gündelik ile çalıştıklarına ve asgari olarak 3/8 dirhem kazandıklarına dair bilgiler yer almıştır³⁸⁰. Kapı ve merdiven yapımından 1 dirhem kazandıklarını ve usta marangozların günlük 4 dirhem aldıklarını³⁸¹ yine Genize belgelerinden öğrenmekteyiz.

Goitein, zanaatkârların toplumun alt sınıfında yer almalarına rağmen becerikli ve başarılı bir ustanın, toplum tarafından saygı gördüğünü ve bu kişilere “Ağabey” diye hitap edildiğini belirtmiştir³⁸².

Goitein’in üzerinde durduğu diğer bir konu ise; Ortaçağ Akdeniz dünyasında elişü üzerine dayalı mesleklerin hor görülmediğidir. Nitekim Geniza belgelerinde yer alan mektuplarda bazı tüccarların işleri durgun olduğu dönemlerde terzilerin yanında çalışmaktan çekinmediklerini görmekteyiz³⁸³. Goitein, bu durumu Yahudi inancında hiçbir işin küçük görülmemesine bağlamıştır³⁸⁴. Görülüyor ki genel anlamda ustalar yetenekleri, güvenilirlikleri ve mütevazı yaşamları ile toplum tarafından kabul görmüş insanlardır.

Goitein, İslam hukukçularına göre bazı meslek sahiplerinin iyi bir aileden kız almak veya şahitlik yapmak için yeterli olmadıklarını, özellikle hamam tellaklığı ve sokak süpürücülüğü gibi mesleklerin dışlandığını belirtmiştir. Yahudilerin bu tür meslekleri yapmadıklarını da ekleyen Goitein, eğer Fustat halkı içinden bu meslekle uğraşanlar olsaydı, isimlerinin mutlaka Geniza belgelerinde yer alacağını

³⁷⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 90

³⁷⁹ Goitein, *aynı yer*

³⁸⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 91

³⁸¹ Goitein, *aynı yer*

³⁸² Goitein, *aynı yer*

³⁸³ Goitein, *aynı yer*

³⁸⁴ Goitein, *aynı yer*

belirtmiştir³⁸⁵. Mesleklerin dışlanması, İslam dininin getirdiği bir özellik değildir. Bu durum; o dönemde yaşayan toplumun değer yargıları ile ilgilidir. Bu yüzden İslam dini ile kesinlikle bağdaştırılmaz.

Goitein, bazı durumlarda, bir işçinin aynı zamanda bilimle de uğraştığına dair belgelerin yer aldığını belirtmiştir³⁸⁶. Mesela; o dönemde Bağdad'ta Yahudi akademisinin başındaki bir Gaon'un aynı zamanda bir dokumacı olduğu görülmektedir. Fakat Goitein bu durumun Geniza belgelerinde, Yemen Yahudi cemaatlerindeki kadar yaygın olmadığını da eklemiştir. Goitein, sadece Yahudi gümüşçüler ve dokumacıların değil aynı zamanda çiftçiler içerisinde de, âlim olarak adlandırılan kişilerin olduğunu belirttikten sonra; 1930 yıllarında, tüm dini konularda hatta gizemli doktrinler de dâhil olmak üzere, bir çiftçinin kendisine bilgiler vermesinden dolayı duyduğu şaşkınlığı ifade etmiştir³⁸⁷. Fakat Geniza dönemi boyunca bu durum farklıdır. Çünkü tahsil, yalnızca orta sınıfa ait bir özelliktir.

B. İşçiler

Günümüzde de sosyal sınıfın en muzdarip kesimi olan işçileri, Goitein, bu bölümde, Geniza belgelerinin ışığında detaylı bir şekilde anlatmıştır.

Goitein, sahip olduğu her şeyi elem bir gemi kazasında kaybeden ve Mısır'a geldikten sonra başkalarının hizmetinde çalışmak zorunda kalan Tunuslu bir tüccarın mektubundan, içinde bulunduğu sıkıntıyı yansıtan bir cümle ile konuya başlamıştır.

Şanssız tüccar; “ekmeğimi başkalarına hizmet ederek kazanıyorum. Benim ve çocuklarımın düşüşü yüzünden günün her dakikası, ölümü yudumluyorum”³⁸⁸ demiştir. Bu cümle ücret karşılığında çalışan kişilerin o dönemdeki sıkıntılarını çok iyi bir şekilde yansıtmıştır.

Goitein, öncelikle bu sınıfın Geniza belgelerinde hangi terimler ile adlandırıldığını açıklamıştır. Bu da onun Geniza belgelerinde kullanılan dile ne kadar vakıf olduğunun bir göstergesidir. Endüstri ve ticarete, başkalarına hizmet edenler için (köle veya özgür fark etmez) ghulām “genç adam” ve şābi “çocuk” tabirlerinin

³⁸⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 92

³⁸⁶ Goitein, *aynı yer*

³⁸⁷ Goitein, *aynı yer*

³⁸⁸ Goitein, *aynı yer*

kullanıldığını belirtmiştir³⁸⁹. Bunun nedeni olarak ise bu kişilerin bir mesleği öğrenmeye yeni başladıklarını göstermiştir. Fakat daha çok bir işçi olarak çalışan kişilerin, köleden farklı bir şekilde “ajır” yani kiralık kişi olarak tabir edildiğini, kalfaya ise “sanî” denildiğini belirtmektedir³⁹⁰. Bu kelimeler, ipek dokumacıları, cam üreticileri için kullanıldığı gibi gelinlikçiler içinde kullanılmıştır³⁹¹.

Goitein, bu kişiler için kullanılan terimleri açıkladıktan sonra, bunların kazandıkları günlük yevmiyeleri yine Geniza belgelerindeki örnekler doğrultusunda açıklamıştır. Bu örnekler, ücretli çalışan bir kişinin yaptığı mesleğe göre günlük yevmiyesinin 1 ile 7 dirhem arasında değiştiğini gösterir.

İşçileri, daha az beceri gerektiren işler ile uğraşmışlardır. Başkalarının yanlarında yardımcı olarak çalışan işçiler, daha çok getir-götür işlerinde çalışmışlardır. Mesela bunlardan en yaygını duvarcıların malzemelerini taşıyan “ragğasler”dir. Bu terim marangozlar gibi diğer esnafların yanlarında çalışan yardımcılar için de kullanılmıştır³⁹².

Ev işleri ise genelde kadın köleler tarafından yapılmaktaydı. Fakat Geniza belgelerinde nadir de olsa evlerde hizmetçilerin olduğuna dair bilgiler yer almıştır. Sinagogların temizlikçilerine “khādīm” denilmiştir. Fakat bu kelime bazen halifelerin köleleri için de kullanılmıştır ki bu köleler ayrıcalıklı bir pozisyona sahiptirler³⁹³.

Geniza belgelerinde, işçilerin iş koşulları ve ücretleri yer almakla beraber bu bilgilere doğrudan ulaşamamaktayız. Fakat 1057 yılının baharında Eski Kahire’de yazılmış bir iş sözleşmesi bütün içeriğiyle elde edilmiş ve Goitein tarafından nesredilmiştir.

Bu iş sözleşmesi cam üreticisi iki iş ortağı ve bir işçi arasında yapılmıştır. Bu sözleşmeye göre işçi, işverenlerin eritme fırınında bir yıl boyunca dürüst ve sadık bir şekilde çalışacağına söz vermiştir. Bu hizmetinin karşılığı ise 1 dirhem değerinde öğle yemeği ile beraber günlük 5 dirhem olmuştur ve sözleşme süresince başkası için çalışmayacağına söz veren işçi³⁹⁴, eğer bu maddeleri ihlal ederse, halk sandığına

³⁸⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 93

³⁹⁰ Goitein, *aynı yer*

³⁹¹ Goitein, *aynı yer*

³⁹² Goitein, *a.g.e.*, s. 94

³⁹³ Goitein, *aynı yer*

³⁹⁴ Goitein, *aynı yer*

5 dirhem ödemeyi kabul etmiştir.³⁹⁵ Fakat bu sözleşmede dikkat çeken husus, işçinin ücreti ödenmediği takdirde işverenlerin ne ceza alacağına dair bir maddenin yer almamasıdır. 1127 yılının Haziran ayına ait bir işçi ve işvereni arasında yapılan başka bir iş sözleşmesinde ise, işverenin, işçiyi parası ödenmeden önce işten çıkarması durumunda, işçinin ücretinin artırılacağına dair bir madde yer almaktadır³⁹⁶. Bu iki iş sözleşmesinden işçinin hakkını korumaya yönelik maddelerin sözleşmelerde yer almasının, işverenlerin isteğine bağlı olduğunu anlıyoruz. Her iki sözleşme de, Ortaçağ Akdeniz toplumunda işçinin sosyo-ekonomik konumunu en güzel şekilde yansıtmıştır. Ortaçağ Akdeniz işçisinin konumu; önümüzdeki işçilerin konumuna benzemekle beraber; işçilerin bir takım ekonomik haklara sahip olduklarını anlamaktayız. Yine Geniza mektuplarında bazı işçilerin, en çok ihtiyaç duyulan zamanda işlerini terk ettiklerine dair şikâyetler de yer almıştır³⁹⁷.

İslam ve Yahudi hukukuna göre “kira” anlayışı, bir şeyin kullanılması veya bir kişinin başka birine hizmet etmesi karşılığında ödenen ücret anlamına gelmiştir.

Eğer ödeme bir kişiye hizmeti karşılığında verilirse günlük, bir evin kirası olarak verilirse aylık olarak belirlenmiştir³⁹⁸.

Bu konu ile ilgili diğer önemli bir husus ise; eşinden boşanmış bir adamın, küçük çocuklarına bakması için eski eşine aylık olarak kira vermesidir³⁹⁹. Bu durum günümüzdeki boşanmış ailelerde erkeğin, eski eşine çocuklarının bakımı için verdiği tazminata benzemektedir.

Ortaçağ Akdeniz toplumunda, bazı işverenlerin işçilerinin vergilerini ödediklerine dair bilgiler de bulunmaktadır. Geniza mektuplarında yer alan ifadelerden bir işverenin, işçisinin 12 günlük çalışma ücretine tekâmül eden vergisini ödediğini⁴⁰⁰ anlamaktayız ki bu meblağ oldukça fazladır.

Goitein, işçilerin ekonomik ve sosyal haklarından bahsettikten sonra çalışma saatleri hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Geniza belgelerindeki mektuplardan, bir işçinin, yazın 7 saat, kışın ise 6 saatten az çalıştığını anlamaktayız⁴⁰¹.

³⁹⁵ Goitein, *aynı yer*

³⁹⁶ Goitein, *aynı yer*

³⁹⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 97

³⁹⁸ Goitein, *aynı yer*

³⁹⁹ Goitein, *aynı yer*

⁴⁰⁰ Goitein, *aynı yer*

⁴⁰¹ Goitein, *aynı yer*

Bu koşullar o döneme göre oldukça insanî görünmektedir. Fakat Goitein, bu koşulların işverenlerin karakterlerine ve anlayişlarına göre değişebildiğini vurguladıktan sonra bir göz doktorunun yanında çalışan bir işçinin, işverenin ona ibadet yapması için bile zaman tanımadığına dair Őikâyetlerini dile getirdiği bir Geniza mektubunu örnek vermiřtir⁴⁰².

Goitein, günlük işçilerin yanı sıra, mevsimlik işçilerin durumları ile ilgili de bilgiler vermiştir. Mevsimlik işçilerin işverenleri ile beraber yaşadıklarını ve bir ayda yarım dinar peşin aldıklarını belirten Goitein, mevsimlik işçilerin kıyafetlerinin, işverenler tarafından karşılandığını da eklemiřtir⁴⁰³.

Goitein, önemli bir husus olan ocuk işçiler ile ilgili Geniza belgelerinde hemen hemen hiçbir bilginin yer almadığını ancak öksüz ve fakir çocukların eğitimi ile ilgili dokümanların Geniza belgelerinde yer aldığını belirtmiştir. Yine Geniza belgelerinde zor durumda olan babaların erkek çocuklarını, işçi olarak kiraladıklarını, ancak bu mektupların daha çok halkın zor durumlarda olduğu savaş zamanlarında yazıldığına dikkat ekmiřtir⁴⁰⁴.

Sonuç olarak Goitein, Geniza belgelerinde hizmetin, emeğin en yaygın Şekli olarak yansıtılmadığını, işbirliğinin büyük lude ortaklık içerisinde yar aldığını belirtmiřtir⁴⁰⁵.

C. Köle ve Köle Kızlar

İslam dininde; köleler satıldığı için bir eşya olarak kabul edilmesine rağmen inanç, ibadet ve diğer muameleler bakımından bir insan statüsüne sahiptir⁴⁰⁶. İslamiyet'in kölelere olan bu yaklaşımından dolayı, İslam lkelerinde kölelik daha çok ailevi idi. Kölelerin ev ve aile yaşamı içinde bir yerleri vardı⁴⁰⁷.

İslam devletlerinde köleler, daha çok ev işlerinde ve askerlikte kullanılmışlardır. Evlerde, saraylarda, camilerde çoğunlukla siyahî köleler hizmet etmiştir. İslam dünyasında ekonomi, Helen-Roma dünyasındaki gibi köleliğe dayalı

⁴⁰² Goitein, *aynı yer*

⁴⁰³ Goitein, *a.g.e.*, s. 98

⁴⁰⁴ Goitein, *aynı yer*

⁴⁰⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 99

⁴⁰⁶ "Sahip olduğunuz kölelere, iyilikte bulunun", bkz. En-Nisa 4/36. Buradan anlıyoruz ki; İslamiyet'e göre köle, Allah'ın bir kuludur. Bu yüzden onlara, insanca muamele edilmesi buyrulmuştur.

⁴⁰⁷ Lewis, *Orta Doğu*, s. 243

değildi. Çünkü tarım büyük oranda özgür ya da yarı özgür köylüler, sanayi ise özgür zanaatkârlar tarafından yapılmıştır⁴⁰⁸.

Yahudilikte ise; şarap için üzüm toplamak ya da evdeki yemeklerin dini kurallara uygun yapılması gibi, bazı dini gayelerle Yahudi köle ya da cariye edinilmesi ve bu kölelerin Yahudiliğe girmesine büyük önem verilmiştir⁴⁰⁹.

Yine ev işlerinde kullanılan köleler, Yahudi ailelerinde de bir aile üyesi olarak görülmüş, hatta evde bir erkek evladın olmaması durumunda köleler, evin oğlu olarak kabul edilmişlerdir⁴¹⁰. Yine Yahudi inancında, kölelere iyi muamele edilmesi, Tanrı'nın bir emri olarak kabul edilmiştir. Nitekim Goitein'in nesrettiği bir Geniza belgesinde, ünlü Yahudi âlim Maimonides, kölelere karşı merhametli olunmasını, onlara eziyet edilmemesini, onların değil dayakla, sözle dahi incitilmemesini tavsiye etmiştir⁴¹¹.

Görüldüğü üzere Yahudi ve İslam inançlarında kölelere gösterilen muamele ve kölelerin kullanım şekilleri birbirine çok benzemektedir. Fakat bu iki inancın, kölelik hususunda farklı yönleri de bulunmaktadır. İşte bu farklılıkları ve benzerlikleri, daha iyi ortaya koyabilmek için Goitein, Ortaçağ Akdeniz dünyasında müşterek bir hayatı paylaşan bu iki dinin insanların yazdığı Geniza belgelerinden yararlanarak, kölelerin sosyo-ekonomik özelliklerini ele almıştır.

Goitein, bu bölümde öncelikle Geniza dönemindeki kölelerin sosyal ve ekonomik pozisyonlarını anlayabilmek için bu dönemdeki köleleri, erken dönemlerdeki kölelerin durumlarıyla kıyaslamıştır. Goitein, erken dönemlerde, köle ihtiyacının savaşlarda ele geçirilen esirlerden karşılandığını, 11. ve 13. yüzyıl arasında Akdeniz dünyasında bu durumun farklı olduğunu belirtmiştir. Orduda yer alan köleler dışında kölelerin, toplumun nüfusunda az bir yeri işgal ettiğini belirterek bu durumu; Roma'daki tezahürü ile mukayese etmiştir. Daha sonra köle teriminin Geniza belgelerinde ne şekilde kullanıldığını açıklayarak; köleler için kullanılan bazı tabirlerin özgürler için de kullanıldığını belirtmiştir⁴¹².

⁴⁰⁸ Lewis, *Orta Doğu*, s. 243

⁴⁰⁹ Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 339

⁴¹⁰ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 340

⁴¹¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 142

⁴¹² Goitein, *a.g.e.*, s. 130

Goitein, erkek kölelerin, kadın kölelerden farklı bir statüye sahip olduklarını, İslam dönemlerinde Orta Doğu'nun köleler tarafından yönetilmesinin alışık bir durum olduğunu, özellikle Eyyubi ve Fatimiler döneminde Avrupalı ve Türk kölelerin yüksek mevkilere geldiğini belirtmiştir⁴¹³. Daha sonra bölümün asıl konusu olan kölelerin Geniza dönemlerindeki sosyal pozisyonlarını geniş bir şekilde anlatmıştır.

Erkek kölelerin sahiplerinin yanında seyahatlere katıldıklarını ve sahiplerinin işlerini yürüttüklerini, bu açıdan sahiplerin kölelerine karşı güvenlerinin tam olduğunu anlamaktayız. Yine Geniza kayıtlarına göre, iş temsilciliği yapan köleler, saygın bir konuma sahiptir. Hatta evin diğer üyeleri gibi selamlanır ve onurlandırıcı kelimelerle hitap edilirdi⁴¹⁴. Yine erkek kölelerin elde ettiği kazançlar heyecanlı bir şekilde tebrik edilirdi⁴¹⁵.

Kadın kölelerin ise genellikle evlerde, ev işlerinden ve çocukların bakımından sorumlu olduklarını görmekteyiz. Goitein, köle kadınların pozisyonunun Hıristiyan, Yahudi dünyası ile İslam dünyasında farklı olduğunu belirtmiştir. Müslümanların beğendikleri cariye ile beraber olabileceklerini,⁴¹⁶ Yahudilerde ise bunun büyük bir günah olduğunu belirtmiştir⁴¹⁷.

Bu durumu Al Yeberti adındaki büyük bir Müslüman tarihçinin annesinin, babası için kendi parasıyla güzel bir köle kız aldığını nakletmesi ile kanıtlamaya çalışmıştır. O, yine de bu durumun dönemin sosyal şartlarına göre değerlendirmek gerektiğini ve yargılanacak bir durum olmadığını ifade etmiştir. Goitein bu ifadesi ile iki dinin cariyelere bakış açısının farklı olduğunu ortaya koymuştur. Goitein'in tespiti doğru bir tespittir. Nitekim Yahudilik inancında cariyelerle geliş güzel cinsel ilişki yasaklanmıştır. Yahudi inancında cariyeler ile ancak azat edilip nikâhlandıktan sonra cinsel ilişkiye girilebilir⁴¹⁸.

⁴¹³ Goitein, *a.g.e.*, s. 132

⁴¹⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 142

⁴¹⁵ Goitein, *aynı yer*

⁴¹⁶ "Hür bir erkek kendi cariyesi ile nikâh olmadan cinsel hayat yaşayabilir, ayrıca onunla evlenebilir. Bkz. El-Bakara 2/221

⁴¹⁷ Din adamlarının karşı çıkmasına rağmen, Yahudi erkeklerin cariyeleriyle yaptığı kaçamaklar, idareye gelen ihbar/şikâyet mektuplarından anlaşılmaktadır. Bkz. Aslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 345

⁴¹⁸ Aslantaş, *a.g.e.*, s. 343

Köleler ve sahibeleri arasındaki aile bağı özellikle kadın köleler için daha belirgin olmuştur. Mesela, kadın köleler, kaldıkları ailelerin isimleriyle anılmıştır⁴¹⁹.

Yine bir Geniza mektubunda evin hanımı, yurt dışındaki eşine gelirken hizmetçisine de hediye getirmesini hatırlatmıştır. Diğer bir Geniza belgesinden evin erkeğinin, uzun seyahatlere çıkmadan önce eşine ve kızıyla beraber hizmetçisine de para bıraktığını anlamaktayız⁴²⁰. Geniza belgelerinde, evin hizmetçisinin ölmesinden dolayı duyulan üzüntüyü ifade eden şiirlerde yer almıştır. Özellikle bu şiirlerde hizmetçinin ölümü, adeta yakın bir akrabanın ölümü gibi yansıtılmıştır⁴²¹.

1060 yılına ait bir Geniza belgesinde; Mısır'da El-Mahalla şehrinin çeteler tarafından yağmalandığını ve kölelerin esir alındığını okumaktayız. Nitekim esir olarak alınan bu köleler, sahipleri tarafından fidye karşılığında kurtarılmıştır⁴²².

Goitein, bu durumun Yahudi kanunlarına uygun olduğunu, fidye ile bir köleyi kurtarmanın, özgür bir insanı kurtarmak kadar önemli bir dini görev olduğunu vurgulamıştır.

Köle ve köle kızların sosyal durumlarından bahseden Goitein köleliğin ekonomik boyutunu da ele almıştır. Geniza belgelerinden örnekler ile köle fiyatları ile ilgili çok detaylı bilgiler sunmuştur.

Goitein, öncelikle, köleler için yapılan ödemelerin peşin yapılmak zorunda olduğunu, taksitle yapılması durumunda ise; ücret tamamlanana kadar kölenin satıcının emrinde kaldığını ifade etmiştir⁴²³. Bu durumun nedenini açıklarken Geniza belgelerinde yer alan bir dava kaydını örnek göstermiştir. Bu dava kaydına göre kölesini taksitle satan bir kişi, aylık ödemeyi almak için, borçlunun dükkânına gittiğinde, dükkânı terkedilmiş bir halde bulmuştur⁴²⁴. Bu tür olayların yaşanmaması için ödemelerin peşin olarak yapılmasına karar verilmiştir.

Çocukları olan köle kadınlar, çocukları ile beraber, ortalama 20 dinara satılırken, bir erkek çocuk ise 12 dinara satılmaktadır⁴²⁵. Yine başka bir belgeye göre

⁴¹⁹ Goitein, *A Mediterranean Cilt I*, s. 143

⁴²⁰ Goitein, *aynı yer*

⁴²¹ Goitein, *aynı yer*

⁴²² Goitein, *a.g.e.*, s. 145

⁴²³ Goitein, *a.g.e.*, s. 140

⁴²⁴ Goitein, *aynı yer*

⁴²⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 141

bir erkek köle 11 dinara satılmıştır⁴²⁶. Köleler satıldığı gibi vasiyetnamelerde, miras olarak da bırakılabiliyordu. Nitekim bir Geniza belgesinde, anneleri tarafından iki kız kardeşe miras bırakılan bir kölenin kullanımı kız kardeşler arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Bu anlaşmazlığı çözmek için kölenin bir ay bir kız kardeşe, bir ay diğerine verilmesine karar verilmiştir⁴²⁷.

Geniza belgelerinde efendisine hakaret eden kölelerin kırbaçlanarak cezalandırıldığına dair bilgiler de yer almıştır. Fakat bu durum dönemin koşulları göz önüne alındığında gayet normaldir. Çünkü o dönemlerde vezirler bile halkın küçümsenmesine maruz kalmışlardır.

Goitein'in kölelik ile ilgili ele aldığı diğer bir konu ise kölelerin azad edilmesidir. Goitein, Yahudi inancına göre köleler için özgürlüğün, yeni bir ismi benimsemek, Yahudi dininden biriyle evlenmek ve genel olarak özgür insan ne yapıyorsa onu yapmak olduğunu belirtmiştir⁴²⁸. İşte bir kölenin bütün bunlara sahip olabilmesi için sahibi tarafından azad edilmesi gerekmektedir. Kölelerin azad işleminin, kişilerin hür iradesiyle ve şahitler huzurunda yapılması gerekmektedir.

Yazılı belge bırakılmasa da, şahitler huzurunda yapılan azad işlemleri de kabul edilmiştir⁴²⁹. Goitein, dindarlığın ve minnettarlığın bir göstergesi olarak kölelerin azad edilmesine genelde sahiplerinin ölüm döşeklerinde karar verdiklerini belirtmiştir⁴³⁰.

Nitekim 1230 yılının sonbaharına ait bir vasiyetnamede; ölüm döşeginde olan bir kadın "Hizmetçim hastalığım boyunca bana baktı, şimdi lütfen bunu aklında tut, bu hizmetçi satılmamalı ve alınmamalı, metres olarak verilmemeli, gerçek olan ölüm geldi ve değersiz şeyler gitti. Ben şimdi ölüyorum ve Tanrı'nın rahmetindeyim"⁴³¹ demiştir. Kadının bu ifadelerinde kölenin azad edilmesi açıkça belirtilmemiştir. Goitein, bu türden belgelerin genelinde kölelerin açıkça azad edilmediklerini ama ifadelerdeki imalarda bunun kastedildiğini belirtmiştir. Fakat kölenin azad edilmesine varislerin karar verdiğini de eklemiştir.

⁴²⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 141

⁴²⁷ Goitein, *aynı yer*

⁴²⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 144-145

⁴²⁹ Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 345

⁴³⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 144

⁴³¹ Goitein, *aynı yer*

Yahudi hukukuna göre; Filistin'e kaçan bir köle hür olur; efendisi tarafından ciddi bir şekilde yaralanan kölenin ona olan bağılılığı sona ererdi⁴³². Bu gibi durumların dışında sahibelerin isteği doğrultusunda da köleler, hayatları boyunca serbest bırakılabilirlerdi. Bu özgürleşme belgelerle korunur ve önceki sahipleri hayatta ise azad edilmiş kölelere referans olurlardı⁴³³. Mesela; azad edilmiş kadın ve erkeğe ait evlilik sözleşmelerinde; bu yeni çiftler genellikle ilk sahiplerinin adlarıyla anılmışlar ve gelinin, çeyiz listesinde yer alan değerli takılar, kıyafetler ve yataklar ilk sahipleri tarafından karşılanmıştır⁴³⁴. Diğer taraftan, azadlı kölelerin evlilik sözleşmelerindeki bütün koşullar, özgür insanlarınkiyle aynı olmakla beraber, azad edilen köle kızın çeyizi, özgür bir kızın çeyizinden bile fazla olmuştur⁴³⁵.

Arapçada azatlı köleye "Mawlā" denildiğini belirten Goitein, Yahudi inancı ile İslam inancı arasında azadlı köle hususunda büyük farklar olduğunu vurgulamıştır. Bu farklılığın nedeni olarak ise; İslam yasalarına göre ilk sahibe ile onun kölesi arasında yapılan sözleşmeyi göstermiştir⁴³⁶.

Sonuç olarak Goitein, bu bölümde mukayeseli tarih anlayışını kullanarak dönemin çeşitli kölelik anlayışını ve kölelerin sosyal pozisyonlarını açıklamıştır. Genel anlamda Ortaçağ İslam toplumunda kölelerin, Avrupa'daki çağdaşlarına göre çok daha iyi bir konuma sahiptirler. Nitekim gerek İslam dini; gerekse Yahudi dini köleleri, sadece çalışan bir obje olarak değil öncelikle bir insan olarak kabul etmişlerdir. Bu iki dinin mensuplarından oluşan Akdeniz toplumu, kölelerini ağır işlerde çalıştırmamış, onlara evlerini ve işlerini emanet ederek, ailenin bir üyesi gibi hissetmelerini sağlamıştır. Goitein'in Geniza belgelerinin canlılığında sunduğu bu bilgiler, Ortaçağ'daki kölelik anlayışını tamamen değiştirmişti.

D. İnançlar Arası İlişkiler

Goitein, bu bölümde dinlerin çağı olan Ortaçağ'da üç büyük dinin birbirleriyle olan ilişkilerinden bahsetmiştir.

Ortaçağ'daki dinler arası ilişkileri günümüzdeki şekliyle mukayese edemeyiz. Ortaçağ toplumunun dini karakteri nedeniyle dini azınlıklar, devlet içerisinde bir

⁴³² Goitein, *a.g.e.*, s. 144

⁴³³ Goitein, *a.g.e.*, s. 145

⁴³⁴ Goitein, *aynı yer*

⁴³⁵ Goitein, *aynı yer*

⁴³⁶ Goitein, *aynı yer*

millet olmuşlardır. Diğer dinlerin mensupları, düşman olarak görülmesi de kesinlikle yabancı olarak görülmüşlerdi. Her din kendi doktrinlerini, gerçek hakikat olarak görmüş, onun dışındaki dinleri ise, bu hakikate bir meydan okuma hatta bir tehdit unsuru olarak görülmüştür.

Goitein, Ortaçağ'ın dinsel karakterinde dinler arası ayrımcılığın ve grup bilincinin olmasının doğal bir durum olduğunu belirttikten sonra, İslam yönetimindeki Yahudi ve Hıristiyanların, Müslümanlara karşı zaman zaman ayrımcı olduğunu ifade etmiştir⁴³⁷. Özellikle onun şu cümlesi, Ortaçağ'ın karakteristik yapısını oldukça güzel ifade etmektedir: “Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi toplulukları, kendi içlerinde her biri, bir millet kurdular “Umma” (Ümmet). Fakat her toplum genelde aynı toprağı paylaştı.”⁴³⁸ Goitein, bu iki durumun da Genizea belgelerindeki sayısız metinde yer aldığını belirttikten sonra, bu metinlerde yer alan bir takım ifadeleri kullanmıştır. “O, bir Hıristiyan, ben bir Yahudiyim. O benim dostum olamaz”⁴³⁹ “Tevrat der ki; Asla Yahudi olmayana güvenme”⁴⁴⁰ gibi ifadeleri diğer dinlerin birbirleri için de kullandıklarını, Geniza belgelerinde görmekteyiz.

E) Hukuk ve Güvenlik Güçleri

Goitein, öncelikle Yahudi hukuk ile İslam hukukunu mukayese etmiştir. Ona göre İslam ve Yahudi hukukları karşılıklı ilişkiler içerisinde gelişmiş olsa da birbirinden farklıdır⁴⁴¹. Daha sonra İslam hukuku ile ilgili Geniza belgelerinde yer alan bilgilerden bahsetmiştir.

Geniza belgelerinde, İslam yargı anlayışının en çok değinilen özelliği, onun merkeziyetçi olmasıdır⁴⁴². Alt mahkemeler, merkezin fikrini almadan davalar hakkında kararlar veremezlerdi.

Goitein'e göre; Geniza belgelerinde, İslam yargı sistemi ile ilgili olarak değinilen bir husus ise, yargı sisteminde görevlilerin rüşvet alması veya bunu ima etmesidir. Özellikle bu konu ile ilgili sayısız Geniza belgesinin olduğunu belirten

⁴³⁷ Goitein, *A Mediterranean, cilt I*, s. 273

⁴³⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 273

⁴³⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 274

⁴⁴⁰ Goitein, *aynı yer*

⁴⁴¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 145

⁴⁴² Goitein, *a.g.e.*, s. 364

Goitein, yerel yargıçların 10 dirhem karşılığında insanların işlerini hallettiğinin herkes tarafından bilindiğini vurgulamıştır⁴⁴³.

Yine Geniza belgelerinde, İskenderiye gibi büyük şehirlerdeki kadınların sosyal konumu ve yetkileri ile ilgili çok geniş bilgilerin yer aldığına da dikkat çeken Goitein, bu bilgilerin doğrultusunda, kadınların siyahî köleler tarafından korunduğunu ifade etmiştir⁴⁴⁴.

Geniza belgelerinde kadınlar iki farklı görevlerde görülmüştür. Bunlardan birincisi en düşük olarak noterlik görevi, ikincisi ise gayri Müslimlerden alınan vergilerin belirlenmesi görevidir.

Görüldüğü üzere Geniza belgelerinden sadece Yahudilerin toplum yapısını değil, aynı zamanda da İslam devletinin önemli kurumlarının da işleyişi hakkında bilgi sahibi olmaktadır.

Goitein, bu bölümde Geniza belgeleri doğrultusunda İslam yönetimindeki güvenlik güçlerinden de bahsetmiştir. Öncelikle bunların başındaki kişiye “Wâli” (Vali) denildiğini belirtmiştir. Valilerin büyük şehirlerde bulunduğu gibi kasabalar ve hatta küçük köylerde de bulunduğunu, valinin aynı zamanda sivil yönetimin başı olduğunu vurgulamıştır⁴⁴⁵.

Diğer önemli bir devlet görevlisinin muhtasıplar olduğunu, bu görevlilerin pazarların denetimini yaptıklarını, ticari faaliyetlerin dinî konulara uyup uymadığını kontrol ettiklerini, yeri geldiğinde bedeni cezalar bile uyguladıklarını belirtmiştir. Öyle ki bir Geniza belgesinde yer alan “Şehirdeki herkes bize muhtasıp gibi davrandı, kötü muamelede bulundu”⁴⁴⁶ gibi bir ifadenin yer alması muhtasıpların yetkilerinin çok geniş olduğunu göstermektedir.

Goitein, bu dönemde gizli polisin ve onların ajanlarının İskenderiye’de bulunduğunu, bu kişilerin üniforma giymediğini, yani bu kişilerin, günümüzdeki sivil polislerin, Ortaçağ’daki bir tezahürü olduğunu ifade etmiştir⁴⁴⁷.

Son olarak Goitein, bu dönemdeki hapis cezaları ve medeni cezalardan yine Geniza belgelerinin ışığında bahsetmiştir. Hapis cezasına çarptırılan bir kişinin, bu

⁴⁴³ Goitein, *a.g.e.*, s. 365

⁴⁴⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 367

⁴⁴⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 368

⁴⁴⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 369

⁴⁴⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 371

cezadan kurtulabilmek için belirli miktarda vergi vermesi gerektiğini, bu durumu yansıtan pek çok Geniza mektubunun olduğunu ifade etmiştir. Hapis cezalarının yanı sıra, suçlulara uygulanan cezalardan da bahseden Goitein, İslamî mahkemelerin, suçluların yakınlarının, onları ziyaret etmelerine izin verdiğini de eklemiştir⁴⁴⁸.

F) Gayri Müslim Devlet Görevlileri

Fatımi döneminin genel anlamda azınlıkların devlet yönetimindeki altın çağı olduğunu ifade eden Goitein, bu duruma Geniza belgelerinde yer alan Mısırlı bir şairin şiirinde yer alan şu dizeleri: “Mısırlılar! Size Yahudi olmanızı tavsiye ediyorum. Bizim çağımızın Yahudileri, hedeflerini elde etti. Onur, onların zenginlik de... Danışmanlar, krallar onların arasından seçildi.”⁴⁴⁹ Örnek göstermiştir. Fakat bu durumun Müslümanlar tarafından hoş karşılanmadığını Geniza mektuplarından öğrenmekteyiz.

Goitein’in bu bölümde değindiği diğer bir husus ise; Gayri Müslimlerden alınan haraç vergisidir. Goitein, bu verginin Gayri Müslimlerden alınmasının ayrımcılığın bir gereği ve dini kuralların uygulanması bakımından doğal bir durum olduğunu ifade ettikten sonra, bu vergilerin miktarlarının belirlenirken zar zor geçinen fakir kişilerin durumunun dikkate alınmadığını belirtmiştir⁴⁵⁰. Özellikle Geniza belgelerinde bu vergiyi vermekte zorluk çeken kişilerin sıkıntılarının yansıtıldığını ilave ederek bu mektuplardan örnekler vermiştir.

3. İKTİSADİ HAYAT

A. Tarım

Yüksek Ortaçağlarda Akdeniz dünyasının ekonomisi büyük oranda ticarete dayanmasına rağmen Akdeniz’in bereketli toprakları tarımın da gelişmesine olanak sağlamıştır.

Goitein, öncelikle tarımın üreticileri olan köylüler ve onların yaşadıkları köylerin yapısından bahsetmiştir. Geniza belgelerinden öğrenebildiğimiz kadarıyla Akdeniz köyü tamamıyla Orta ve Batı Avrupa’daki köylerden farklıdır. Avrupa’daki köylerin lordları, politik yetkilerine ilaveten köylerinde, ekonomik kontrol ile beraber

⁴⁴⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 373

⁴⁴⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 374

⁴⁵⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 379

çok fazla imtiyaza sahiptirler. Fakat Doğu Akdeniz devletlerinde bütün ekonomik ve politik denetim ve yetkiler devlete aittir. Goitein, bu durumu, Geniza belgelerinde yer alan mektuplarla örneklendirmiştir⁴⁵¹.

Geniza belgelerinde köy kelimesinin karşılığı “day’a”dır. Bu kelime, bir tarla anlamına geldiği gibi aynı zamanda, tek bir beye ait olan köy anlamına da gelmiştir⁴⁵². Yukarıda belirttiğimiz üzere; Goitein, Akdeniz köyü ile Avrupa köyü arasında çok fazla farkın olduğunu belirtmiştir. Fakat Goitein, Day’a’nın yani Akdeniz toprak sisteminin köylülerini toprağa esir edilerek çalıştırılması bakımından Avrupa tımarına benzediğini fakat toprağın kontrolünün Avrupa’da lordların yerine devlete ait olduğunu belirtmiştir⁴⁵³.

Bu bilgilerden sonra Goitein, Akdeniz’de yetiştirilen tarım ürünlerini, kullanım amaçlarını ve ticari fonksiyonlarını Geniza mektuplarından örnekler vererek izah etmiştir⁴⁵⁴.

Ayrıca şehir dışındaki mektuplardan, bitkilerin durumu, fiyatları, hayvan hastalıkları, ürünlerin şehirlere nakliyatı ve aynı zamanda birçok ikincil tarım ürünü ile ilgili bilgi sahibi olmaktayız⁴⁵⁵.

Tahıl ürünlerinden en önemlisi olan buğdayın Akdeniz’de yetiştirilmesi, fiyatı gibi konular, eserin II. Cildinde detaylı olarak anlatılmıştır. Bu yüzden Goitein, bu konuya arpa ile başlamıştır. Geniza belgelerinden, arpanın, ekmek yapımında kullanılmadığını daha çok hayvan yemi ve çeşitli biralarda üretiminde kullanıldığını anlamaktayız⁴⁵⁶.

Goitein, pirinç üretiminin Yakın Doğu’da önemli bir yer tuttuğunu belirttikten sonra, Geniza belgelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda pirincin Akdeniz dünyasındaki üretimini ve ticaretini ele almıştır. Geniza belgelerinde Fustat’ta pirinç satışının “Pirinç evi” adındaki dükkânlarda yapıldığını, tek bir pirinç tüccarı ile ilgili bilginin bu belgelerde bulunmadığını ifade etmiştir⁴⁵⁷.

⁴⁵¹ Goitein, *A. Mediterranean, cilt I*, s. 115

⁴⁵² Goitein, *a.g.e.*, s. 117

⁴⁵³ Goitein, *aynı yer*

⁴⁵⁴ Goitein, *aynı yer*

⁴⁵⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 118

⁴⁵⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 119

⁴⁵⁷ Goitein, *aynı yer*

Goitein, temel besin kaynaklarını anlattıktan sonra, Mısır'ın meyve ve sebzeleri ile ünlü olduğunu ve Yahudilerin bu türden yiyecekleri tüketmeyi tercih ettiklerini belirtmiştir. Geniza dönemlerinde manavlar ve sebze bahçelerinin olduğunu Geniza mektuplarından anlamaktayız. Mesela; 1103 tarihinin Haziran ayına ait Arapça yazılmış bir dokümanda, iki Hıristiyan'ı İskenderiye'de bir Müslüman'dan, şehrin içerisinde iki üzüm bağı ve sulama kanalı ile sınırlanmış bir sebze bahçesini kiralamıştır. Kiracılar bu bahçede sadece sebze ve yeşillik yetiştireceklerine ve bir yılda 6 dinar kira ödeyeceklerine söz vermişlerdir⁴⁵⁸. Bu belgeden, tarım ile ilgili bir sözleşmenin şartlarının, ticari sözleşmelere benzediğini anlamaktayız. Diğer taraftan farklı dinlerdeki kişilerin birbirlerine mülklerini kiraladıklarını anlamaktayız.

Ortaçağ Akdeniz toplumunun meyve bahçelerinde, sadece meyve ağaçları yer almamış, aynı zamanda konukların memnuniyetini sağlamak için, gölgelerinden yararlanmak amacıyla selvi, kavak ve söğüt gibi ağaçlar da ekilmiştir⁴⁵⁹.

Geniza belgelerinden Mısır'ın en önemli yerel meyvesi olan hurmanın ticaretinin toptan yapıldığını öğrenmekteyiz. Yine 1143 yılına ait başka bir Geniza belgesinden bugün Mısır pazarında otuz iki çeşidi olan hurmanın, o dönemlerde Yakup (Jacob) adında sadece bir çeşidinin bilindiğini anlamaktayız. Geniza belgelerinden Mısır'da incir ağacının da çok yaygın olmasına rağmen, Lübnan, Suriye ve Tunus'tan incir ithalatının yapıldığını öğrenmekteyiz⁴⁶⁰.

Goitein, Avrupa'da ve ABD'de sadece bu yüzyıl boyunca tanınan muzun, Kudüs ve Fustat'ta 900 yıl önce bilindiğini, muz yetiştiriciliğinin hem bir meslek hem de aile ismi olarak kullanıldığını da belirtmiştir⁴⁶¹.

Goitein, turunçgil yetiştiriciliğinin kısıtlı alanlarda yapılmasına rağmen, dönemin Akdeniz tarımının en kârlı alanlarından biri olduğunu belirtmiştir⁴⁶².

Mesela; limon suyunun ticareti çok geniş alanlarda yapılmıştır⁴⁶³. Diğer taraftan, Geniza belgelerinde turunçgillerin ilaç yapımında da kullanıldığını öğrenmekteyiz. Maimonidas ile çağdaş olan diğer ünlü bir Yahudi Doktor İbn

⁴⁵⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 119

⁴⁵⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 122

⁴⁶⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 120-121

⁴⁶¹ Goitein, *aynı yer*

⁴⁶² Goitein, *aynı yer*

⁴⁶³ Goitein, *aynı yer*

Jumay'ın yazdıklarından turunçgilin farklı aşılama türlerinin tekniklerini o dönemdeki insanlar tarafından kullanıldığını öğrenmekteyiz⁴⁶⁴.

Ortaçağ Akdeniz dünyasında yağ üretimi, zeytin ağaçları ve diğer başka bitkilerden elde edilmiştir⁴⁶⁵. Yağı elde edilen bitkiler, zeytin ağaçları dışında, keten ve susamdır. Geniza belgelerinde susam yağı imal eden Yahudilerden “şiraci”, zeytinyağı imal edenlerden de “zeyyat” şeklinde bahsedilmiştir⁴⁶⁶. Ancak dokümanlarda bunlardan bazen üreten bazen de bu işin ticaretini yapan kimseler olarak bahsedilmiştir⁴⁶⁷. Yine keten yetiştiriciliğinin çok fazla olmasından dolayı keten tohumunun yağı, özellikle aydınlatma eşyalarında kullanılmıştır⁴⁶⁸.

Goitein, tarımın bir kolu olan hayvancılığın da Akdeniz dünyasında önemli bir yere sahip olduğunu ve özellikle peynir yapımı ile ilgili bilgilerin Geniza belgelerinde çok geniş yer tuttuğunu belirtmiştir⁴⁶⁹.

Bunun yanı sıra, bir Müslüman coğrafyacıya göre Aşağı Mısır'da Damietta'nın yakınında bir bölgede dünyanın en iyi koyununun yetiştirildiğini de eklemiştir⁴⁷⁰.

Ortaçağ'da bal ve bal mumuna gösterilen talep, günümüzdekine göre daha fazla olmuştur. Bu iki ürünün ticareti Geniza belgelerinde belirgin bir şekilde yer almıştır. Özellikle arıcılıkla uğraşan kişilerin, elde ettikleri ürünü, sattıklarını yine Geniza belgelerinden öğrenmekteyiz. Bu konu ile ilgili bir Geniza belgesinde arıcılıkla uğraşan bir adamın, 300 tane zarar görmemiş arı kovanına ve 1000 libre bala sahip olduğu yer almıştır⁴⁷¹. Ayrıca Geniza belgelerinden şeker kamışından kalitesiz bir bal çeşidinin de yapıldığını öğrenmekteyiz⁴⁷².

Mısır halkı kendi balını üretmiştir. Hatta 1244 yılına ait bir Geniza belgesinde, bal anlamına gelen “Benhā” adında bir köyden bahsedilmiştir. Yine başka bir belgede farklı bir kasabadan, başkente iki büyük kapta bal peteği

⁴⁶⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 122

⁴⁶⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 120

⁴⁶⁶ Arslantaş, *İktisadi Hayatta Yahudiler*, s. 89

⁴⁶⁷ Arslantaş, *a.g.e.*, s.89

⁴⁶⁸ Goitein, *A. Mediterranean, Cilt I*, s.120

⁴⁶⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 124

⁴⁷⁰ Goitein, *aynı yer*

⁴⁷¹ Goitein, *aynı yer*

⁴⁷² Goitein, *aynı yer*

gönderildiği belirtilmiştir⁴⁷³. Ayrıca sadece Filistin'den değil aynı zamanda Tunus'tan bal ithalatı yapılmıştır⁴⁷⁴.

Bal ve balmumu gibi imalatlar aynı yollardan yani Müslüman Batı ve Suriye-Filistin kıyılarından İskenderiye'ye ve Fustat'a ulaşmıştır. Hayvancılığın diğer bir kolu olan balıkçılık da Ortaçağ Akdeniz toplumunda önemli bir yere sahiptir. Nitekim Goitein, Tevrat'ta yer alan ifadelerin Nil ülkesinde balık çeşidinin fazla olduğuna işaret ettiğini belirttikten sonra, Eskiçağ İsrail halkının balık yemeyi tercih ettiğini de eklemiştir⁴⁷⁵. Kahire'ye gelen İspanyol bir yolcunun burada tuzlanmış balığın, tüketilen en yaygın erzak olduğunu belirtmesi⁴⁷⁶ bu dönemde balığın tercih edilen önemli bir besin kaynağı olduğunu gösterir. Geniza mektuplarından İskenderiye'den Fustat'a bir kavanoz kıyılmış balığın ve yine Fustat'a çok uzak bir şehirden tuzlanmış Tuna balığının hediye olarak gönderildiğini öğrenmekteyiz⁴⁷⁷.

Goitein, Geniza belgelerinde balıkçıların ve balık satıcılarının aile isimlerinin mesleklerine uygun olarak yer aldığını belirtmiştir⁴⁷⁸. Mesela; Tuna balığı satan bir kişinin aile isminin "Tunnī" olduğunu Geniza belgelerinde görmekteyiz⁴⁷⁹. İstiridyeye gibi kabuklu deniz ürünleriyle ilgilenen balıkçıların toplumun en alt tabakasında yer aldığını ve İskenderiye'de toplum huzurunu bozan kişiler olarak tanındığını belirten Goitein, bir Geniza mektubunda İskenderiyeli bu türden balıkçıların meyhanelerde bira içtiklerinden dolayı kınandıklarını da eklemiştir⁴⁸⁰.

B. Temel Endüstriler

Goitein, Geniza belgelerinde Ortaçağ Akdeniz dünyasında zanaatlar ile ilgili sayısız bilginin olduğunu belirtmiştir⁴⁸¹. Goitein, Geniza belgelerinde sadece el işleriyle ilgili 265 tane terimin bulunduğunu, 90 çeşit insanın ticaret veya finansal

⁴⁷³ Goitein, *a.g.e.*, s. 125

⁴⁷⁴ Goitein, *aynı yer*

⁴⁷⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 126

⁴⁷⁶ Goitein, *aynı yer*

⁴⁷⁷ Goitein, *aynı yer*

⁴⁷⁸ Goitein, *aynı yer*

⁴⁷⁹ Goitein, *aynı yer*

⁴⁸⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 127

⁴⁸¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 99

işlerle uğraştığını, yaklaşık aynı rakamda memurlar, din görevlileri ve eğitimcilerin yer aldığını belirtmiştir⁴⁸².

Goitein, sadece tekstil, boyama, cam gibi büyük endüstri alanlarının değil, aynacılık, ipçilik, koburculuk, tarakçılık, sürmecilik gibi büyük endüstrilerin yan branşlarında Geniza belgelerinde yer aldığını belirtmiştir⁴⁸³.

Ortaçağ Akdeniz dünyasında belirli endüstri alanları, belirli etnik ve dini gruplar tarafından yapılmıştır⁴⁸⁴. Bu endüstri alanları, belirli aileler tarafından yürütülmüştür. Goitein, 1924 yılında, Şam'da büyük bir fabrikayı ziyareti sırasında, Hıristiyanların doğramacılık, Ermenilerin inci işçiliği, Yahudilerin ise bakırcılık veya gümüşçülük yaptığını görmüş ve bu tür dine dayalı mesleki bölünmelerin Geniza toplumunda da mevcut olduğunu belirtmiştir⁴⁸⁵. Görülüyor ki etnik mesleki bölümler, her dönemde görülen bir olgudur.

Goitein, tarihten günümüze kadar Yahudilerin tekstil, cam, ipek dokumacılığı gibi sanayi kollarıyla beraber gümüş işlemeciliğinde yoğunlaştıklarını belirtmiştir⁴⁸⁶. Fakat etnik ve dini meslek gruplar, birbirlerine çok sıkı bir şekilde kapalı değillerdir.

Örneğin; Müslümanlar da Yahudi meslektaşları gibi cam işletmeciliği veya ipek dokumacılığı yapmışlardır⁴⁸⁷. Buradan çıkaracağımız en önemli sonuç; Ortaçağ Akdeniz dünyasında Yahudilerin yaşamın her alanında yer aldıklarıdır.

Goitein, endüstri kollarının, Geniza belgelerinde ne şekilde yer aldığını açıkladıktan sonra, bu bölümde Ortaçağ Akdeniz dünyasındaki başlıca endüstri kollarını ele almıştır:

Tekstil: Günümüzde, ekonominin temeli nasıl modern sanayiye dayanıyorsa, o dönemde Akdeniz dünyasının ekonomisi tekstil sanayisine dayanmaktaydı. Goitein'e göre bu sektörün gelişme nedeni, çalışan nüfusun büyük ölçüde bu endüstrinin kollarına dağılmasıdır. Goitein, bu kanıya; Geniza belgelerinde yer alan iş mektuplarından vardığını ifade etmiştir. Geniza belgelerine göre, bu alanda üretilen kıyafetler ailelerden çocuklarına kalan veya zor durumlarda nakite dönüştürülebilen bir yatırım olmuştur. Bu alana, kıyafet üretiminin yanı sıra, o

⁴⁸² Goitein, *aynı yer*

⁴⁸³ Goitein, *aynı yer*

⁴⁸⁴ Goitein, *aynı yer*

⁴⁸⁵ Goitein, *aynı yer*

⁴⁸⁶ Goitein, *aynı yer*

⁴⁸⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 101

dönem insanının vazgeçilmez eşyaları olan halıların, minderlerin, perdelik kumaşların üretimleri de dâhil olmuştur⁴⁸⁸. Görüldüğü üzere Ortaçağ Akdeniz sanayisinde; tekstilin gelişmesinin nedeni, Akdeniz toplumunun kılık-kıyafete ve ev eşyalarına gösterdiği ihtimam olarak gösterilebilir. Özellikle İslam dünyasında giyim-kuşam konusundaki anlayış ve alışkanlık değişimi, dokuma sanayisinin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır⁴⁸⁹.

Geniza dokümanlarında dokuma endüstrisi ile ilgili belgelerde; genel terimler olan eğirmeci ve dokumacı gibi kelimelerin çok sık kullanılmadığını görmekteyiz.

Genelde bu işle uğraşan kişiler, bu alanda uzmanlaştıkları dalın adıyla anılmışlardır⁴⁹⁰.

Ortaçağ Akdeniz dünyasında, dokumacılık endüstrisinin en gelişmiş dalı ipek dokumacılığıdır. Bunda, zenginler ve bürokratların gösterişli yaşama arzusu ile İran saray yaşantısına olan özenti de etkili olmuştur⁴⁹¹.

İpek, o dönemdeki insanlar için güç, güzellik ve dayanıklılığın sembolü olmuştur. Nitekim ipek bütün Akdeniz’de, hatta iklim koşullarının elverişli olmadığı Mısır gibi ülkelerde bile üretilmiştir. Goitein, o dönemde ipeğin sadece Fustat ve İskenderiye’de değil aynı zamanda küçük kasabalarda da dokunduğunu ve boyandığını belirtmiş ve kadınların da ipek dokumacılığı ve boyamacılığı yaptıklarını da eklemiştir⁴⁹².

Goitein, ipek üretiminde lider ülkenin İspanya olduğunu, bu durumun nedenlerinden birinin erken İslam dönemlerinde İspanya’da, Lübnan ve Suriye’den ipek böcekçiliği ile uğraşan kişiler tarafından koloniler kurulması olarak göstermiştir⁴⁹³. Daha sonra Tunus’un da önemli bir ipek ithalatçısı olduğunu ve Bizans Sırmalı ipeği’nin de çok büyük talep gördüğünü özellikle döşemelerde kullanıldığını belirtmiştir⁴⁹⁴.

Goitein, Ortaçağ Akdeniz dünyasında keten yetiştiriciliğinin ipekten bile daha fazla olduğunu belirtmiştir. Nitekim Mısır’da İlkçağlardan beri ekilmeye başlanan

⁴⁸⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 101

⁴⁸⁹ Arslantaş, *İktisadi Hayatta Yahudiler*, s. 205

⁴⁹⁰ Goitein, *A. Mediterranean, Cilt I*, s. 101

⁴⁹¹ Arslantaş, *İktisadi Hayatta Yahudiler*, s. 212

⁴⁹² Goitein, *a.g.e.*, s. 102

⁴⁹³ Goitein, *aynı yer*

⁴⁹⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 103

keten, hem tohumu, hem yağı, hem de ekmeği ile en tercih edilen bitkilerden biri olmuştur⁴⁹⁵. Goitein, Geniza belgelerinde ketenin 22 çeşidinin yer aldığı vurguladıktan sonra bu çeşitler ile ilgili bilgilerin endüstride değil daha çok ticari alanlarda görüldüğünü eklemiştir⁴⁹⁶. Diğer bir dokuma bitkisi olan pamuk ise Mısır'a, Suriye ve Sicilya'dan ithal edilmiştir. Geniza belgelerinde pamuk daha çok ticari bir ürün olarak geçmiştir⁴⁹⁷.

Yine diğer bir dokuma ürünü olan yün ile ilgili olarak Geniza belgelerinden Mısır'ın yün ithalatında ve ihracatında önemli bir yere sahip olduğunu anlamaktayız⁴⁹⁸.

Ortaçağ Akdeniz dünyasında, dokuma endüstrisinin diğer önemli bir kolu ise kumaş ve ipek boyamacılığıdır. Günümüzde insanlar, gri, kahverengi, siyah ve beyaz gibi renkleri tercih ederken Geniza insanı, yeşil, kırmızı, sarı gibi canlı renkleri tercih etmişlerdir⁴⁹⁹. Fakat Goitein, renk seçiminin bölgelere göre değişiklik arz ettiğini belirtmiş ve özellikle Kudüs ve Filistin'de siyah ve kırmızı rengin tercih edildiğine dikkat çekmiştir⁵⁰⁰.

Yine Goitein, kumaş boyacılığının çok kârlı bir meslek olduğunu ve önemli bir ekonomik gelire sahip olduğunu belirtmiştir⁵⁰¹. Nitekim Geniza belgelerinde yer alan 11. yüzyıla ait bir belgeye göre toplamda 474 dinar olan ipek üretiminin 129 dinarının boyama işine harcanmıştır⁵⁰².

Maden, Cam ve Çömlek Sanayi: Geniza belgelerindeki vesikalardan hareket eden Goitein, maden endüstrisinde altın ve gümüşün daha çok süs eşyalarında kullanıldığını, o dönemde gümüşün günümüze göre özellikle ev eşyalarında daha yaygın olarak kullanıldığını belirtmiştir⁵⁰³. Yine bu bölümde cam işletmeciliğinin daha çok Yahudiler tarafından yapıldığını, 7. yüzyılda Fransa'da "Yahudi camı" diye bir tabirin bulunduğunu ifade etmiştir. Geniza belgelerinde, Yahudi camlarının boyut ve renk açısından farklı olduğunu görmekteyiz.

⁴⁹⁵ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 219

⁴⁹⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 104

⁴⁹⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 105

⁴⁹⁸ Goitein, *aynı yer*

⁴⁹⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 106

⁵⁰⁰ Goitein, *aynı yer*

⁵⁰¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 107

⁵⁰² Goitein, *aynı yer*

⁵⁰³ Goitein, *a.g.e.*, s. 111

Deri, Parşömen, Kâğıt Sanayi: Sentetik kumaşın olmadığı bir dönemde deri, önemli bir rol oynamıştır. O dönemde deri önemli bir ticari mal olmuştur. Birçok deri çeşidi çanta, deniz aşırı yerlere ihraç edilmiştir. Özellikle Geniza belgelerinde deri şişe üreticileri hakkında çok geniş bilgiler yer almıştır. Goitein, 11. yüzyıla ait bir hesap defterine göre Sicilya'dan 63 sığır derisi ile 76 güderi alındığını ve daha sonraki dönemlere ait Mısır'a gönderilmiş bir mektupta ise su aygırı ve sığır derilerinden bahsedildiğini ilave etmiştir. Kâğıt üretimine gelince Geniza belgelerinde kâğıdın nasıl üretildiğinden çok ticaretinden bahsedilmiştir⁵⁰⁴.

Yahudilerin daha çok parşömen kullanmayı tercih ettiklerini diğer bölümlerde belirtmiştik. İslam fetihleri öncesinde Bizans'ın baskısı altında yaşayan Yahudilerin parşömen kullanılması yasaklanmış, fakat Filistin'in Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle bu yasak kalkmıştır⁵⁰⁵.

Yemek Endüstrisi: Gelişmiş medeniyetlerde yemekleri hazırlama külfeti kadınların omuzlarından alınarak özel endüstrilere bırakılmıştır. İlkel bir ekonomiye dayanan medeniyetlerde ise, kadın güneş doğmadan önce kalkmış, kendi ekmeğini kendisi üretmiştir. Geniza belgelerinde temsil edilen toplum, bu iki durumun ortasında yer almıştır. Geniza belgelerinden bu dönemde her evin bir buğday deposu olduğu, ancak kadınlardan buğday öğütmelerinin beklenmediğini öğrenmekteyiz. Nitekim Geniza belgelerinde bir kocanın, deniz aşırı bir yolculuğa çıkmadan önce, değirmenlerde buğday öğütmeleri için eşine para bıraktığını görmekteyiz. Ayrıca fırınlanma işi fırıncılar tarafından yapılmıştır⁵⁰⁶. Goitein, bu bölümde, Yahudi keklerinden, bazı özel yemeklerin pazarlarda satıldığına hatta Ortaçağ hamburgerinin bile olduğuna dair birçok detaylı bilgiyi gözler önüne sermiştir. Yine Goitein, Geniza belgelerinde kasaplardan ve o dönemde yapılan tatlılardan da bahsetmiştir⁵⁰⁷.

Bu bölümde yer alan diğer bir ilginç konu ise, yapay buzun henüz o dönemde bilinmediğinden, Suriye ve Filistin dağlarından kar ve buzların getirildiği, yeraltında saklanarak sıcak yaz günlerinde oldukça pahalıya satıldığıdır⁵⁰⁸.

⁵⁰⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 112

⁵⁰⁵ Arslantaş, *İktisadi Hayatta Yahudiler*, s. 238

⁵⁰⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 114

⁵⁰⁷ Goitein *aynı yer*

⁵⁰⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 115

C. Kadın Meslekleri

Kadının çalışma hayatı, hem evlilik içinde, hem de evlilik dışında, boşanma anlayışını ve eşler arasındaki güç dengesini anlamakta çok önemli bir yer işgal etmiştir. Kadınların erkeklere göre daha düşük ücret almaları bile kadınların ekonomik bağımsızlıklarını önemli bir ölçüde elde ettiklerini gösterir.

Günümüzde, aile bütçesine katkıda bulunmak, yaşam standartlarını yükseltmek, toplumunda saygınlık kazanma isteği gibi nedenlerle kadın da erkekler ile beraber, çalışma hayatında yer almış ve ekonomik hayatın vazgeçilmez unsuru olmuştur.

Ortaçağ'da kadınların sosyal ve ekonomik durumlarıyla ilgili genel kanı, bu dönemde kadının hiçbir hakkının olmadığı ve ekonomik hayata dolaylı olarak bile katılmadığına yöneliktir. Goitein, eserinin bu başlığında Ortaçağ kadını ile ilgili olan bu genel kanıyı, Geniza belgelerinin canlı kanıtlarıyla değiştirecek çok değerli bilgiler sunmuştur.

Goitein, öncelikle, Geniza belgelerine göre, kadının Ortaçağ Akdeniz dünyasında, çalışma hayatında yer aldığını, ev işlerinin yanı sıra, bazı işlerle de meşgul olduğunu ifade etmiştir⁵⁰⁹.

Geniza belgeleri en önemli vesikalarından olan evlilik kontratlarında, bazen kadının kazancının kocasına ait olduğunu, bazen de kadının ihtiyaçlarını kendi kazancı ile karşılayabileceğine dair maddeler yer almıştır⁵¹⁰.

Yine Geniza belgelerinin önemli vesikalarından biri olan çeyiz listesi de kadının ekonomik gücünü göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Nitekim Yahudi hukukunda, İslam hukukunun aksine, damat, gelinin çeyizi üzerinde kullanma hakkına sahiptir⁵¹¹. Bu nedenle, Yahudi evlilik sözleşmelerinden gelin tarafından getirilen eşyaların kullanımı ve kocasına teslimi ile ilgili de ayrıntılı bir değerlendirme yer almıştır. Bu yüzden 13. ve 14. yüzyıllar boyunca yüksek sınıf Yahudi aileleri, birkaç yüz dinar değerinde çeyiz eşyasını kızlarına bahşetmişlerdir⁵¹².

⁵⁰⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 127

⁵¹⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 128

⁵¹¹ Yossef Rapoport, *Marriage, Money and Divorce In Medieval Islamic Society*, Cambridge, New York, 2009

⁵¹² Rapoport, *a.g.e.*, s. 16

Ortaçağ Akdeniz dünyasında, evin erkeği yurt dışına çıktığında, karısına kirayı, vergiyi ve ev masraflarını ödemesi için para bırakırdı. Fakat karısının geliri üzerinde hak iddia etmezdi. Nitekim Geniza belgelerinde yasal olmayan yollarla bazı kocaların eşlerinin gelirlerine el koyduklarına dair şikâyetler yer almıştır⁵¹³.

19. yüzyılın başlarında Mısır yaşamını inceleyen bir gözlemci “Alt tabakadan kadınların bile yaptıkları el işlerini, pazarlara satmak için gönderdiklerini belirtmiştir⁵¹⁴. Goitein, Geniza döneminde de Mısır’da aynı durumun mevcut olduğunu vurgulamıştır⁵¹⁵.

Ortaçağ Akdeniz toplumunda kadınların meslekleri, genelde kadınların dünyasına ait olan mesleklerdi. Mesela, gelinlik sektöründe kadınları, hem cinslerini süslerken görmekteyiz. Günümüzdeki gibi, gelin kuaförü, Ortaçağ döneminde de düğünlerin en önemli kişisi olmuştur⁵¹⁶.

Goitein, Müslüman gelin kuaförlerinin, Yahudi evlerinde çalıştığını ve Yahudi bir hemşirenin Müslüman bir çocuğa baktığını belirttikten sonra, hemşirelik mesleğinin de o dönemdeki kadınlar tarafından tercih edildiğini de eklemiştir⁵¹⁷.

Yine genç annelerin doğumlarında, tecrübeli kadınların ebelik yaptığını ve ebeliğin ayrıca bu dönemde profesyonel bir meslek olarak yapıldığını görmekteyiz⁵¹⁸.

Goitein, Geniza dokümanlarında, kadın doktorların da yer aldığını ve bir kadın göz doktorundan da bahsedildiğini belirtmiştir⁵¹⁹. Fakat Geniza belgelerinde bu meslekten kadınların toplumun aşağı tabakasından geldiklerini ve mesleklerindeki yetenek ve deneyimlerini, geleneksel olarak kazandıklarını görmekteyiz⁵²⁰.

Yine Goitein, o dönemde epilasyon işinin de kadınlar tarafından yapılan bir meslek olduğunu da belirtmiştir⁵²¹.

Geniza belgelerinde kadın öğretmenleri de görmekteyiz. Bu kadınlar özellikle kızlara, nakış gibi el işlerini öğretmenlerinin yanı sıra diğer dersleri de

⁵¹³ Goitein, *A. Mediterranean Cilt I*, s. 127

⁵¹⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 127

⁵¹⁵ Goitein, *aynı yer*

⁵¹⁶ Goitein, *aynı yer*

⁵¹⁷ Goitein, *aynı yer*

⁵¹⁸ Goitein, *aynı yer*

⁵¹⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 128

⁵²⁰ Goitein, *aynı yer*

⁵²¹ Goitein, *aynı yer*

vermişlerdir⁵²². Bu mesleklerin yanı sıra kadınlar arasında astroloji ile uğraşanların ve falcılık mesleğinin o dönemde kabul edilir bir meslek olduğu Geniza belgelerinde yer almıştır⁵²³.

Ortaçağ Akdeniz dünyasında tekstil endüstrisi kadın meslekleri içerisinde en kazançlı olanıdır. Fakat bu mesleğin kadınlar tarafından gruplar halinde dükkânlarda mı yoksa bireysel olarak evlerde mi yapıldığına dair çok fazla bilgi yer almamaktadır. Fakat bir Geniza belgesinde karısının dışarıda çalışmasını istemeyen bir kocanın, karısının evde çalışması hususunda karısıyla anlaşmış olduğunu görmekteyiz⁵²⁴.

Yine başka bir belgede, ham ipeği çileyen bir kadının iş eşyalarının evinde bulunduğu yer almıştır⁵²⁵.

Geniza belgelerinde kadın meslekleriyle ilgili yer alan diğer bir konu ise, kadın endüstri ürünlerinin, kadın komisyoncular tarafından yapıldığıdır⁵²⁶. Nitekim tarihin babası Herodot, Mısır'da Firavun dönemlerinde bile kadınların satma ve alma işiyle uğraştıklarını büyük bir şaşkınlık içerisinde nakletmiştir. Görüyoruz ki Mısır'da kadının ekonomik faaliyetleri antik dönemlere kadar dayanmıştır. Goitein kadınlar tarafından üretilen ürünlerin kadın komisyoncular tarafından satılmasının nedeni olarak ise Ortaçağ pazarlarının, kadın faaliyetleri için uygun yerler olmadıklarını göstermiştir⁵²⁷.

Ortaçağ Akdeniz dünyasında beklenilenin aksine hazır yemek satışı, kadınlar tarafından çok fazla tercih edilmemiştir. Yine kadınlar tarafından yapılan diğer bir meslek ise ölü yıkayıcılığıdır. Goitein, o dönemlerde doğal olarak her dinin kendine ait bir cenaze merasimi olduğunu ve bu yüzden her dinin kendine ait bir ölü yıkayıcısı olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden Geniza belgelerinde, Rum, Yahudi, Avrupalı ölü yıkayıcıları gibi tabirlerin bir arada bulunması oldukça doğaldır. Yine cenazelerdeki ağıtçılık görevi de kadınlar tarafından yapılmıştır⁵²⁸.

Geniza döneminde kadınlar seyyar satıcı olarak değil daha çok esnaf olarak görülmüşlerdir. Özellikle elbise kumaşı satan kadınlar, tekstil endüstrisinin

⁵²² Goitein, *aynı yer*

⁵²³ Goitein, *aynı yer*

⁵²⁴ Goitein, *aynı yer*

⁵²⁵ Goitein, *aynı yer*

⁵²⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 129

⁵²⁷ Goitein, *aynı yer*

⁵²⁸ Goitein, *aynı yer*

dağıtımında önemli bir rol oynamışlardır⁵²⁹. Ortaçağ Akdeniz dünyasındaki kadınların bu ekonomik girişimleri Ahiliğin kurucusu olan Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı tarafından kurulan ve dünyanın ilk kadın örgütü olan Bacıyan-ı Rum teşkilatını hatırlatmaktadır. Nitekim oluşturulan sanayi sitesinde hanımlara özgü çalışma yerleri, bulunmakta ve bu kadınlar da tıpkı Geniza dönemindeki hemcinsleri gibi daha çok nakışçılık, örgücülük, kilim ve halı dokumacılığı gibi tekstil sanayisinin kollarıyla uğraşmaktaydılar. Fakat Geniza dönemindeki kadınların, bu alanda bir teşkilat kurup kurmadıklarına dair kesin bir bilgi yer almamaktadır.

Geniza Yahudi toplumunun kadınlarının kazançlı işlerde çalışmaları daha çok Memlük döneminde yaygın bir hale gelmiştir. Nitekim daha çok Memlük dönemine ait evlilik sözleşmelerinde, kadınların kendilerine ait kazançlarını korumak için eşlerinden izin aldıklarına dair maddeler yer almaktadır⁵³⁰. Goitein, Memlük döneminde kadının maaşının bir norm olarak kabul edilmesini, Kahire Yahudilerinin ekonomik düşüşünün bir sonucu olarak yorumlamıştır⁵³¹. Bu duruma ise; daha çok alt sınıfa mensup kişilerin kadınlarını çalıştırdıklarını örnek göstermiştir⁵³². Fakat Müslüman çoğunluğun arasındaki çalışan kadın nüfusunun da fazla olması bu ekonomik sıkıntının sadece Yahudiler ile sınırlı olmadığını bir göstergesidir⁵³³. Goitein'in bu yorumu ise Yahudi toplumunu ele alırken, İslam toplumu ile beraber değerlendirdiğinin kanıtıdır.

Ortaçağ Akdeniz dünyasında çalışan kadın nüfusunun büyük bir bölümünü boşanmış kadınlar oluşturmuştur. Nitekim Memlük şehirlerinde boşanmış dul kadın nüfusunun fazla olduğu görülmektedir⁵³⁴. Bu kadınlardan yeniden evlenmeyenleri terzi ve örgücü olarak elde ettikleri kazançlarla geçimlerini sağlamışlardır.

Geniza döneminin Memlükleri kapsayan bölümünde, erkek çoğunluğunun bulunduğu kamu alanlarında kadınları korumak amacıyla özel kuruluşlar tarafından kadınların kalması için evler inşa edilmiştir⁵³⁵. Memlükler döneminde çok büyük ve

⁵²⁹ Rapoport, *Marriage*, s. 37

⁵³⁰ Rapoport, *aynı yer*

⁵³¹ Rapoport, *aynı yer*

⁵³² Rapoport, *aynı yer*

⁵³³ Rapoport, *aynı yer*

⁵³⁴ Rapoport, *a.g.e.*, s. 32

⁵³⁵ Rapoport, *aynı yer*

emsalsiz kadın evlerinin bulunması, bu dönemde birçok dul kadının olduğunu göstermektedir.

Ortaçağ'da kadınların ekonomik bağımsızlığının simgelerinden biri olan çeyizler, seçkin sınıfın kadınları için ekonomik özgürlük olarak değerlendirilmemiştir. Malların cinsiyete göre bölünmesi, Memlük yönetici sınıfı arasında, kızların kendi haklarını çeyiz yoluyla almaları anlamına gelmiştir.⁵³⁶ Yönetici sınıfın kızları ne dini ve askeri hiyerarşide bir konum ne de toprak gelirinde bir kazanç elde etmişlerdir⁵³⁷. Bu durum Memlük siyasi yapısının ayırt edici bir özelliği olmuştur. Nitekim Eyyubi devleti hükümdarı al Malik al Amyed Hasan'ın kızının Ürdün vadisinde birçok köyünün olduğunu çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz⁵³⁸.

Sonuç olarak ekonomik konum, orta sınıfın ve yönetici sınıfın kızlarında farklılık göstermişse de genel anlamda Ortaçağ Akdeniz kadınının etkin olarak ekonomide yer aldığını görmekteyiz.

D. Seyahatler

Goitein, öncelikle günümüz seyahat koşullarının güvenliği ve rahatlığından bahsettikten sonra Ortaçağlardaki durumu ile mukayese etmiştir. Bu dönemdeki yolculukların zorluklarını ve aile yaşantılarına olan olumsuz etkilerini de ele almıştır⁵³⁹. Akdeniz insanının Ortaçağlarda heyecanlı ve sebatlı yolcular olduğunu ifade ettikten sonra, bu dönem insanların yolculuk nedenlerini 4 unsura bağlamıştır: Birincisi; mecburi yolculuklardır. Bu türden yolculukların nedenini, dönemin resmi kurumlarının, devletin merkezinde toplandığına ve insanların resmi işlemlerini yapabilmek için devletin merkezine zorunlu olarak yolculuk ettiklerine bağlamışlardır. İkincisinin; ticaret olduğunu belirten Goitein, ticaretin bir prensibi olarak, tüccarların mallarını kontrol edebilmek amacıyla yolculuğun kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Goitein'e göre üçüncü neden ise; insanların ailelerini ve arkadaşlarını ziyaret etmek amacıyla yaptıkları seyahatlerdir. Goitein, bu tür yolculuklar ile ilgili olarak Geniza belgelerinde sayısız mektupların yer aldığını

⁵³⁶ Rapoport, *a.g.e.*, s. 22

⁵³⁷ Rapoport, *aynı yer*

⁵³⁸ Rapoport, *aynı yer*

⁵³⁹ Goitein, *Mediterranean, Cilt I*, s. 273

belirtmiştir⁵⁴⁰. Son olarak dördüncü nedenin; macera ruhu taşıyan gençlerin yeni işler bulmak amacıyla babalarını ikna ederek yaptıkları seyahatler olduğunu ifade eden Goitein, bu tür seyahatlere örnek olabilecek mektuplardan ifadeler kullanmıştır.

Mesela; Aden'den bir annenin Fustat'taki oğluna uzağa gittiği için sitem ettiği bir mektup ilgi çekicidir. Geniza belgelerinden elde edilen verilere göre yabancıların seyahatleri belirli zamanlarda, belirli bölgelerde sınırlandırılmıştır.

Mesela; Fatımi Devleti, Sünni Tunus ile aralarında herhangi bir anlaşmazlık çıktığında, buradan gelen tüccarlara yerel malların bulunduğu Yukarı ve Aşağı Mısır'ın ücra bölgelerine giriş özgürlüğü tanımıştır⁵⁴¹. Görüyoruz ki devletlerarasında tansiyonun en yüksek olduğu zamanlarda bile yabancı tüccarlara ticaret izni tanınmıştır.

Goitein, Müslüman ülkelerin, Gayri Müslim ülkelerden gelen tacirlerden hukuklarına bağlı olarak vergi alındığını fakat bunun Fatımiler döneminde çok fazla uygulanmadığını belirtmiştir. Yine yabancıların istedikleri yerlerden mülk edinebildiklerini, Geniza belgelerindeki mektuplardan örnekler vererek ifade etmiştir⁵⁴².

Goitein, Müslüman ülkelerde, Hıristiyan ve Yahudilerin yıllık vergi verdiklerini ve görevlerini yaptıklarını gösteren bir sertifika taşımaları gerektiğini bu sertifikalar olmadan bir yerden başka bir yere gidemediklerini belirtmiştir⁵⁴³. İslam topraklarındaki Yahudi ve Hıristiyanların, buraya gelen yabancılardan farksız olduğunu da ekleyen Goitein, bu durumu Geniza belgelerinde yer alan öğretmenin vergisini veremediğini anlatan bir öğrencinin mektubuyla örneklendirmiştir⁵⁴⁴.

Goitein, seyahat edecek yolcuların bu yolculuklara çıkmadan önce kendileri için en iyi olanı seçmesi için Tanrı'ya yalvardıklarını ve bütün Geniza mektuplarında “Bu seyahati yapmaya karar verdim” gibi ifadelerin yerine “Tanrı'dan benim için seçmesini istedim” gibi ifadelerin yer aldığını belirtmiştir⁵⁴⁵.

Birinin güvenli bir şekilde geri dönmesini sağlamak için, yolculuğa çıkmadan önce büyü gibi işlemlere de başvurulmuştur. Goitein bunları içeren metinlerin

⁵⁴⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 273

⁵⁴¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 51

⁵⁴² Goitein, *a.g.e.*, s. 62

⁵⁴³ Goitein, *aynı yer*

⁵⁴⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 63

⁵⁴⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 346

eğitimli kişilerce yazılmış olduğunu belirtmiştir⁵⁴⁶. Bu durumdan, uygulamaların sadece toplumun aşağı tabakası tarafından yapılmadığını anlamaktayız. Yalnız bu tür uygulamalar nadirdir. Bu uygulamaların, seyyahların kafasında, seyahatlerinin sonuçlarının çok belirgin olmamasının bir göstergesi olarak düşünebiliriz.

Genel olarak, seyyah koruması olarak, arkadaşlarının ve akrabalarının özellikle de kendisini tanıyan dindar bir insanın, yaşlı bir bayanın veya annesinin dualarına güvenmişlerdir⁵⁴⁷. Bu durum seyyahların çıkacakları yolculuklarda, akıbetlerini tam olarak kestiremedikleri için korku içinde olduklarının ve saygı duyduğu ve sevdiği kişilerin şefaatine ihtiyaç duyduklarını gösterir. Goitein, duaya ilaveten, bu tür şefaahatlerin yanısıra, seyyahların yararına ailelerindeki bireylerin oruç tuttuklarını da belirtmiştir. Mesela, Tunuslu dul bir kadın, ülkenin İtalyan korsanlarca işgal edilmesi nedeniyle sıkıntıda olduğu halde, doğuda seyahat eden kardeşine, onun hastalığını duyduğunda, gün içerisinde yemek yememeye yeminli olduğunu, kıyafetlerini değiştirmedeği ve o zamanların popüler eğlencesi olan hamama gitmediğini yazmıştır⁵⁴⁸. Diğer mektuplarda da benzer ifadeler yer almıştır.

Seyahate çıkmadan önce özellikle iş seyahatleri söz konusu olduğunda, seyyahın bilmediği bir ülkeye giderken, takdim mektuplarının ne kadar önemli olduğu görülmüştür⁵⁴⁹.

Başka amaçlarla seyahat eden insanlar için, bu mektuplar daha önemli olmuştur ve bu tür dokümanlar korunmuştur. Bu tavsiye mektuplarında “sizin için falan kişiden (tavsiye edilen kişi), onun için yaptığınız her şeyi belirterek övgü dolu mektuplar almayı umuyorum”⁵⁵⁰ gibi düz ve kalıplaşmış ifade şekilleri vardı. Bu tür mektupların kalıplaşmış tarzı, Ortaçağda da günümüzdeki gibi tavsiye mektubu yazmak bazı insanlar için bir eğlence kaynağı olduğunu göstermektedir. Yine düşmanca bir ortama veya yabancı ülkelere giden insanlar, güvenlik mektuplarına da ihtiyaç duymuşlardır⁵⁵¹. Mesela; Mısır’ın Damietta limanında ciddi bir sorun yaşamış olan bir Avrupalı seyyah, Abu Sa’d Tusteri’den böyle bir mektup yazmasını

⁵⁴⁶ Goitein, *aynı yer*

⁵⁴⁷ Goitein, *aynı yer*

⁵⁴⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 347

⁵⁴⁹ Goitein, *aynı yer*

⁵⁵⁰ Goitein, *aynı yer*

⁵⁵¹ Goitein, *aynı yer*

rica etmiştir.⁵⁵² Genelde bu tür mektupları yazan kişiler önemli görev ve mevkilerde yer alan kişilerdir. Çünkü bu tür mektuplar bir ülkeye giriş iznini ve seyyahı rahatsız etmemeleri için denizcilere ve kaptanlara uyarıları içermiştir⁵⁵³.

Seyahat için yapılan diğer bir hazırlık ise; eşlik edenin yani refakatçinin seçilmesidir. Ortaçağ Akdeniz dünyasında kural olarak kimse yalnız seyahat edemezdi⁵⁵⁴. Nitekim bir Arap atasözü “Yoldaş takip edilen rotadan daha önemlidir”⁵⁵⁵ güvenilir ve saygılı biriyle seyahatin, rotayı değiştirmeye değer olduğunu vurgulamıştır.

Goitein, bu yoldaş kavramının, karavan veya konvoydaki ortak seyahat uygulamasından ayrı tutulması gerektiğini, özellikle vurgulamıştır⁵⁵⁶. Yolcuların yanlarına yoldaş almaları ise yine Ortaçağ yolculuğunun uzun, rahatsız ve güvensiz bir ortamda olduğunu göstermektedir. Bir seyyahattan şüphelenildiğinde, refakatçisinden de şüphelenileceği için bu bağın yasal yükümlülükleri de bulunmaktadır. Nitekim 13. yüzyılın Müslüman yazarı İbn Said, refakatçisi öldüğünde, bir seyyahın hapsedilebileceği, dövülebileceği ve işkence görebileceğini, zira yerel yetkililerin vefat edenin parayı diğerine bıraktığını düşündüklerini yazmıştır⁵⁵⁷. Yine yolculuğa çıkan kişiye söylenen iyi dilekler arasında “Tanrı sana iyi bir refakatçi bahşetsin” gibi kutsamalar da yer almıştır. Bu kutsama günümüzdeki “Tanrı yoldaşın olsun” dileğini hatırlatmaktadır.

Goitein, birlikte seyahat eden tüccarların, tehlike zamanlarında, organize gruplar kurduklarını fakat bu durumun çok fazla yaygın olmadığını belirtmiştir⁵⁵⁸.

Mesela 16. yüzyıla ait bir dokümanda, Aleppo’den tüccarları taşıyan bir kervanın, lider seçmediklerinden dolayı, Şam’dan ayrılamadıklarını okumaktayız⁵⁵⁹.

Goitein, gemi kazası, korsanlık, savaş veya gemiden eşya atma sırasında meydana gelen kayıpların bu organizasyonun üyeleri tarafından paylaşıldığını belirtmiştir⁵⁶⁰. Fakat bu dağıtımı konvoyda veya keravandaki bütün seyahat eden

⁵⁵² Goitein, *aynı yer*

⁵⁵³ Goitein, *aynı yer*

⁵⁵⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 348

⁵⁵⁵ Goitein, *aynı yer*

⁵⁵⁶ Goitein, *aynı yer*

⁵⁵⁷ Goitein, *aynı yer*

⁵⁵⁸ Goitein, *aynı yer*

⁵⁵⁹ Goitein, *aynı yer*

⁵⁶⁰ Goitein, *aynı yer*

yolcular için değil sadece iş kârları doğrultusunda sendika kurmuş olan tüccarlar tarafından karşılanmıştır⁵⁶¹. Ne yazık ki, şimdiye kadar çalışılan metinler, Ortaçağ seyahatinin bu ilginç yönü hakkında detay vermemiştir.

Genel olarak yolculuğa çıkma zamanları, haftanın tatil günlerinden sonraki günlerde belirlenmiştir⁵⁶². Doğal olarak insanlar, boş vakitlerini aileleri ile geçirmek istemişlerdi. Nitekim Goitein, birçok mektubun tatilden önceki veya sonraki gün ve gece tarihli olduklarını belirtmiştir⁵⁶³.

Seyahatler, geceyi evden uzakta geçirmeyi gerektirdiği için seyyah ve mallarına barınak sağlamak amacıyla inşa edilen kervansaraylar bu ihtiyacı karşılamıştır⁵⁶⁴. Bu tür hanlardan biri de funduklardır. Goitein, fundukların, Geniza belgelerinde 11. ve 12. yüzyıl boyunca görüldüğünü ve bu yerlerin sultanlar ve zengin kişilerce inşa ettirildiklerini belirtmiştir. Bu türden kervansaraylarda kalma ücretine gelince; 1045'te Al Mahdiyye şehrinde, 1 gece kalma ücretinin 1 dirhem ve bunun dışında seyyahın mallarını saklamak için de yarım dirhem alındığını ifade eden Goitein, bazı durumlarda seyyahların bu yerlerde daha uzun süre kalmak zorunda kaldıklarını da eklemiştir⁵⁶⁵. Genel itibariyle baktığımızda bu türden kervansaraylarda kalmanın maliyeti çok yüksek değildir. Bu durum dönemin siyasi yönetiminin ticarete önem verdiğini ve bu amaçlı yapılan seyahatleri teşvik ettiğini gösterir. Goitein, bu kervansarayların adreslerine postalanmış mektupların yer aldığını ve bu mektupların çokluğundan dolayı küçük şehirlerde bile birden fazla kervansarayın olduğu sonucuna ulaşılabileceğini belirtmiştir⁵⁶⁶.

Goitein, funduğun aynı zamanda bir kişinin kötü şöhretli bir kadınla buluşabileceği veya buluştuğunun düşünüldüğü bir yer olarak gösterildiğini de belirtmiştir⁵⁶⁷. Bu tür bir olaydan söz eden bir mektup, İskenderiye'den gelmiştir⁵⁶⁸.

Bu türden tanımlamaların ve olayların olması doğaldır. Fakat bunun bütün funduklar için geçerli olmadığını da altı çizilmelidir. Goitein, kervansaraylarda

⁵⁶¹ Goitein, *aynı yer*

⁵⁶² Goitein, *aynı yer*

⁵⁶³ Goitein, *a.g.e.*, s. 349

⁵⁶⁴ Goitein, *aynı yer*

⁵⁶⁵ Goitein, *aynı yer*

⁵⁶⁶ Goitein, *aynı yer*

⁵⁶⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 350

⁵⁶⁸ Goitein, *aynı yer*

kalan kişilerin önceden rezervasyon yaptırdıklarını ve rezerve edilen yer, kullanılmamış olsa bile ödemesinin yapıldığını belirtmiştir.

Örneğin; bu türden bir yerde kalan seyyahın “belki hiç kimse burada durmayabilir diyerek iki gecelik ödememi yaptım”⁵⁶⁹ ifadesi bu durumun en güzel kanıtıdır. Goitein, yoksul seyyahlara, kendi dini topluluklarınca, kalacak yer sağlandığını, seçkin ve üst sınıf tüccarların ise, konforlu kervansarayları tercih ettiklerini belirtmiştir⁵⁷⁰. Yine Goitein’in belirttiği önemli bir konu ise; insanların yabancı bir şehirde kalış süresi boyunca, yakın akrabalarının yanında kalmaktansa ev veya daire kiralamayı tercih etmeleridir⁵⁷¹.

Goitein, bu bölümde bir şehirden veya ülkeden diğerine taşınırken farklı metodların kullanıldığını da belirtmiştir. Örneğin Güney Tunus’tan Sicilya’ya göç eden bir tüccar, öncelikle yeni yerinde bir ev satın almış, Akdeniz’in bir kısmında devam etmekte olan savaşa ve yılsonu olmasına rağmen ailesini getirmek için geri gitmiştir⁵⁷². Eski Kahire’ye yerleşmek için Mısır kırsalından ayrılmaya niyetlenen bir bilgin ise arkasından kalıcı bir yer arayacağı süre boyunca kendisi için 2 aylığına bir yer kiralamasını istemiştir⁵⁷³. Başka bir durumda ise, denizaşırı bir yere göç eden bir adam, mobilyasını, yatağını, giysilerini, muhasebe defterlerini, kitaplarını, dokümanlarını almıştır⁵⁷⁴.

Ortaçağ seyahatinin ciddi bir sorunu ise yolculukların oldukça uzun sürmesidir. Nitekim Akdeniz havzası göz önüne alındığında 4–5 ve 8 yıllık zaman dilimlerinden bahsedilmiştir. Maimonides’in kız kardeşi Meryem, erkek kardeşine yazdığı mektupta, oğlunun çok uzaklara seyahat ettiğinden ve “bir kuyunun içine düşmüş” gibi kaybolduğundan şikâyet etmiştir⁵⁷⁵.

Goitein, yolculuklar sonrasında seyyahın evin her üyesine hediye getirme zorunluluğunun olduğunu belirtmiştir⁵⁷⁶. Gördüğümüz üzere, köle, hizmetçi bile unutulmamıştır. Fakat bu durum seyyahlar için sorun teşkil etmiştir. Çünkü seyyahlar

⁵⁶⁹ Goitein, *aynı yer*

⁵⁷⁰ Goitein, *aynı yer*

⁵⁷¹ Goitein, *aynı yer*

⁵⁷² Goitein, *aynı yer*

⁵⁷³ Goitein, *aynı yer*

⁵⁷⁴ Goitein, *aynı yer*

⁵⁷⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 351

⁵⁷⁶ Goitein, *aynı yer*

yolculukları sırasında sürekli resmi prosedürler ve bir takım zorluklarla meşgul olduklarından dolayı hediye seçme işi onlara büyük bir külfet olmuştur.

Goitein, seyyahların varışlarından sonra, belgelerinin incelenmesi gibi bir dizi formaliteye katlanmak zorunda kaldıklarını belirttikten sonra; bir Geniza belgesine göre 9 Ağustos 1062 Cuma günü, Sicilya'dan İskenderiye'ye gelen yolcuların Pazar gününe kadar gemiden ayrılmadıklarını da eklemiştir⁵⁷⁷.

Deniz seyahatinden güvenli bir şekilde eve dönen seyyah, önce ailesi tarafından yapılan bir kutlama ile karşılanır, daha sonra Kudüs tapınağında şükranlarını sunar. Diğer bir sunuş şekli ise yoksullara yardım yapılmasıdır⁵⁷⁸.

Eve dönen Musevi bir seyyah için son sınav, sinagoptaki şükran töreniydi. Kilise ve camilerde de benzer uygulamalar bulunmaktaydı. Bu törenlerde Musevi ayini gerçekleşir. Seyyah, Tevrat'ın haftalık bölümlerini okumak için çağrıldığında, "Günahkârlara cömertliğini gösteren kutsansın. Tanrı bana cömertliğini gösterdi" cümlesini eklerdi⁵⁷⁹.

Sonuç olarak bütün zorluklarına ve tehlikelerine rağmen Ortaçağ Akdeniz dünyasında seyahat etmek bir gurur kaynağı olmuştur. Özellikle seyahatler devlet tarafından desteklenmiştir. Yolculuğundan güvenli bir şekilde dönen seyyah ise adeta bir kahraman gibi karşılanmış ve tebrik edilmiştir.

E. Kara Yolculuğu

Goitein, Ortaçağ Akdeniz insanının kara yolculuklarından çok deniz ve nehir yolculuklarını tercih ettiklerini, çünkü kara yolculuklarının pahalı ve yavaş olduğunu belirttikten sonra, bu yolculukların belirli bölgelerde ne kadar mal olduğunu Geniza mektuplarından örneklerle açıklamıştır. Mesela; Filistin'den Fustat'a yapılan bir yolculuğun 5 dinara mal olduğunu görmekteyiz⁵⁸⁰.

Goitein, kervanlar ile yapılan yolculukların kışın ve yazın yapıldığını, çünkü gemilerin ilkbahar ve sonbaharda yola çıktıklarını belirttikten sonra bu kervanlara "Mawsim" (Mevsim) denildiğini ifade etmiştir. Mesela Geniza mektuplarından

⁵⁷⁷ Goitein, *aynı yer*

⁵⁷⁸ Goitein, *aynı yer*

⁵⁷⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 352

⁵⁸⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 273

birinde “Karaların mevsimleri ve denizlerin gemileri geldi ama hala senden haber yok” ifadesi kullanılmıştır⁵⁸¹.

Goitein, kervanlar ile yapılan yolculuklarda güvenliği sağlamak amacıyla rehberlerin kiralandığını, özellikle Yahudilerin inanışlarına göre Cumartesi günleri, yolculuğun günah sayılmasından dolayı kervanın gerisinde kalan Yahudilerin pahalı olmasına rağmen, güvenli olan bu rehberleri kiraladıklarını bildirmiştir⁵⁸².

Sonuç olarak Genize metinlerinde Ortaçağ İslam dünyası hakkında çok fazla bilgi olmayan kara yolculuğu ile ilgili diğer kaynaklarda bulunmayan bilgilerin bu metinlerde, geniş olarak yer aldığını görmekteyiz.

F. Deniz Yolculukları ve Ekonomik Önemi

Goitein bu konuya Geniza mektuplarında yer alan üç mektubu irdeleyerek başlamıştır. Bu mektuplarda özellikle mektubun yazarları, buldukları yerlerden, yola çıkacakları gemilerden, bu gemilerin taşıyacakları mallardan ve hangi rotalardan geçeceklerinden bahsetmişlerdir⁵⁸³. Goitein, Geniza belgelerinde gemilerin adlarından, teknik yapısına kadar detaylı bilgilerin olduğunu vurgulamıştır⁵⁸⁴. Bu durum; yerel malların fiyatlarının ve olası ihracatın belirlenmesinin bu bilgiye bağlı olduğunun bir göstergesidir.

Şimdi bu konu ile ilgili Goitein’in tespitlerini ele alalım;

Günümüzde de olduğu gibi, ticari eşya taşımayan yolcular bile, deniz seyahatinden önce, gemi komisyoncusu ile hazırlık yapmak zorundaydı. Bu hazırlık İskenderiye’den Filistin’e kısa geçişlerde bile gerekliydi. Goitein daha uzun seyahatler için kişinin gitmek istediği gemide varır varmaz yer ayırtmaya çalıştığını ifade etmiştir⁵⁸⁵.

Yine bir İskenderiyeli, Fustat’taki arkadaşına yazdığı mektupta şöyle demektedir: “Rum gemileri ulaşmıştır. Seyahat etmeyi planlıyorsan bana haber ver ve ben de yer ayırtayım senin için; hala zaman varsa bana haber ver.”⁵⁸⁶ Goitein, müstakbel yolcunun indirme limanındaki nazir, yani kontrolör tarafından bu amaç

⁵⁸¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 277

⁵⁸² Goitein, *a.g.e.*, s. 280

⁵⁸³ Goitein, *a.g.e.*, s. 301

⁵⁸⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 302

⁵⁸⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 313

⁵⁸⁶ Goitein, *aynı yer*

için tutulan listeye kaydını yaptırmayı gerektiğini belirttikten sonra sevkiyatlarını izlemek durumunda olan tüccarların limanı terkinden uzun bir süre önce gemilerini yüklemek zorunda olduklarını da eklemiştir⁵⁸⁷.

Deniz yolculuğuna çıkan herkes, denize açılma gününden en az bir gün önce gemiye binerdi⁵⁸⁸. Ayrılmadan önceki gecenin, Hint Okyanusu'nun yanı sıra Akdeniz'de de kullanılan "geceleme" adında özel bir adı vardı. Goitein, o gece işlerinin halledildiğini belirtmiştir⁵⁸⁹. Ters rüzgârın olduğu dönemlerde, limandan ayrılana kadar yolcular, birkaç geceyi gemide geçirmek zorundaydı. Nitekim Şair Judah ha-Levi, 11 Mayıs 1141 tarihinde İskenderiye'den bir arkadaşının hala batıdan esecek elverişli bir rüzgârı beklediğini rapor ettiğinde onu, Kutsal Topraklara götürecek gemide dört gündür bekliyordu⁵⁹⁰. Bunun dışında başka nedenlerden dolayı da gemiden ayrılışlar ertelenmekteydi. Düşman donanması ya da yakınlarda bir yerde gizlenmiş korsan tehdidinin dışında gemi sahiplerinin ekonomik kaygıları da bulunmaktaydı. Bir gemi, özellikle de kötü halde olanı, bazen yeterli sayıda yolcu ve sevkiyat toplamada yavaş kalabiliyordu ve liman istikametine varma konusunda konvoyların gerisinde kalıyordu. Gecikme uzun sürdüğünde sabırsız bir yolcu gemiyi terk eder ve sevkiyatlarını kaptana ya da diğer yolculara teslim ederdi⁵⁹¹.

Goitein, Geniza belgelerinde binlerce insan ve şarap, evrak, hatta dokuma tezgâhları bile taşıyan bir 13. yüzyıl Akdeniz gemisinde bulunan Çinli bir yolcunun tanımlamasının yer aldığını ve bu betimlemede anlatılanların muhtemelen 11. yüzyıla ait olduğunu belirtmiştir⁵⁹².

Daha sonra mektuplarda çok nadiren gemilerde seyahat eden yolcuların sayısından bahsedildiğini ifade eden Goitein, Palermo'dan İskenderiye'ye giden bir geminin yaklaşık 400 kişi taşıdığını, direkt Trablus'tan Sevilla'ya giden başka bir tanesinin ise 36 ya da 37 Yahudi ve yaklaşık 300 Müslüman taşıdığını da eklemiştir.

Bu konu ile ilgili olarak Tunuslu bir tüccarın mektubunda şunları söylemektedir: "Bugüne kadar her birinde yaklaşık yüz insanın bulunduğu 10 adet

⁵⁸⁷ Goitein, *aynı yer*

⁵⁸⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 314

⁵⁸⁹ Goitein, *aynı yer*

⁵⁹⁰ Goitein, *aynı yer*

⁵⁹¹ Goitein, *aynı yer*

⁵⁹² Goitein, *aynı yer*

gemi Sicilya Adası'ndan hareket etti.”⁵⁹³ Goitein, yazarın her gemiyi ismiyle belirttiğini ve hemen hemen hepsinin o döneme ait diğer Geniza mektuplarındakiyle aynı olduğunu belirtmiştir⁵⁹⁴.

Goitein, deniz yolcusunun kendi döşegini, yatağını ve çatal-bıçak takımı da dâhil ev eşyalarını temin etmek zorunda kaldıklarını ve bu kişisel eşyaların bir kaza sonunda kaybolmasının, kişinin ticaret eşyasının ve parasının kaybının yanında dile getirilmesinin bile bir *facia* olarak düşünüldüğünü belirtmiştir⁵⁹⁵.

Goitein, Geniza belgelerinde bir deniz yolculuğu sırasında ön tedarik hazırlığında karşılaşılan zorluklarla ilgili hiçbir referansın olmamasını çok ilginç bulmuştur⁵⁹⁶. Yiyecek ve su ayrılığa mümkün olduğunca yakın bir süre öncesinden gemiye taşınırdı⁵⁹⁷. Buna rağmen aceleyle gerçekleştirilmiş kalkış türünden dolayı bu erzakların tedarik edilmesiyle ilgili aksilikler de Geniza mektuplarında yer almıştır⁵⁹⁸.

Denize açılma sezonlarına gelince, deniz bütün kış dâhil neredeyse yılın yarısına kadar kapalıydı. Goitein, Kasım ayından Mart ayına kadar, açık denizlere açılan bir tek gemi örneğine bile Geniza belgelerinde rastlamadığını belirtmiştir⁵⁹⁹. Görüyoruz ki denize açılma sezonları bahar ayı ile başlamaktadır. Goitein kış boyunca gemilerin karaya çekildiklerini ve onarımlarının yapıldığını ifade etmiştir.

Goitein, uluslar arası ticarete uzun mesafeli güzergâhların kısa mesafelilere göre daha üstün olduğunu belirtmiştir⁶⁰⁰. Belki de Ortaçağ denizciliğine ilişkin fikirlerimiz ile gelişen doğrudan uzun mesafe güzergâhlarına ait bu üstünlüğün, hem denizsel hem de ekonomik nedenleri olabilir. Tüccarlar, güzergâhları boyunca birçok limana uğramalarının neden olduğu gümrük gibi ilave maliyetlerden ve gecikmelerden kaçınmak istemiş olabilirler.

Goitein, Geniza belgelerindeki mektuplarda yer alan tüccarların çoğunun, denizlerde yaşadıkları travmalara karşı duygusal olmayacak kadar tecrübeli

⁵⁹³ Goitein, *a.g.e.*, s. 315

⁵⁹⁴ Goitein, *aynı yer*

⁵⁹⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 316

⁵⁹⁶ Goitein, *aynı yer*

⁵⁹⁷ Goitein, *aynı yer*

⁵⁹⁸ Goitein, *aynı yer*

⁵⁹⁹ Goitein, *aynı yer*

⁶⁰⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 318

olduklarını belirttikten sonra yine de Geniza mektuplarında denizin yol açtığı felaketlerle ve tehlikelerle ilgili çok özel örneklerin yer aldığını belirtmiştir⁶⁰¹. Fakat deniz seyahatlerine ilişkin kayıtlara yönelik referansların yoğunluğu ve buna oranla gemi kazalarına ilişkin raporların azlığı, Ortaçağ gemilerinin çoğunun görevlerini yerine getirmede başarılı olduğunu anlamaktayız. Diğer taraftan “tüm gemiler güvenli bir şekilde vardı” gibi ifadelerin çok fazla olmadığını da unutmamalıyız.

Goitein, ayrıca deniz yolculuklarında kullanılan gemilerin türleri ile ilgili olarak da çok geniş bilgiler vermiştir. Arapların ve Ortaçağ İbranilerinin gemiyle yaptıkları seyahatler biniş olarak tanımlandığı için otobüs ve tren binişlerinden bahsetmek gerekirse, geminin kendisi morkab olarak adlandırılmıştır⁶⁰². Goitein, Nil’de olduğu gibi Akdeniz’de de hem gemilerin genel adı için hem de özel ve en yaygın türlerinin isimlendirilmesinde morkab kelimesinin kullanıldığını belirtmiştir⁶⁰³. Geniza belgelerinde salapuryalar; bağımsız taşıma gemileri, gunbarlar; ağır yelkenli gemileri ve kuzgunlar olarak tarif edilmiştir⁶⁰⁴.

Geniza belgelerinde belirtilen diğer gemi türleri ise, tanımlanamayan türde gemilerden olup bazılarının yelkenli ve kürekli gemilerin bir nevi karışımı türünde oldukları tahmin edilmiştir⁶⁰⁵.

Goitein, Geniza belgelerinde deniz savaşları ve savaş gemilerine ilişkin çok fazla bilginin yer almadığını belirtmiştir. Nitekim savaşta kullanılan gemi ve yük gemisi arasındaki fark şimdiki gibi bariz olmamasına rağmen günümüzde savaşta kullanılan gemiler için “savaş gemisi” ve yük gemileri için “ticaret gemisi” gibi farklı terimler kullanılıyor olsa da bu fark hala mevcuttur.

Goitein, gemilerin normal şartlarda sahiplerinin ismiyle, bazen de kaptanlarının ismiyle anıldığını belirtmiştir⁶⁰⁶. Mesela “İbn el-Basmali ile geldiler” veya “İbn Naim ve Mufarri ile gönderdim” gibi ifadeler yer almıştır. Ayrıca gemiler bazen takma adlar da taşırdı. Bu adların “gül ile birlikte” ya da sultana ait olduğunu gösteren “altın ile birlikte” gibi kendilerine ait süslemeleri de bulunurdu⁶⁰⁷. Aynı

⁶⁰¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 320

⁶⁰² Goitein, *a.g.e.*, s. 305

⁶⁰³ Goitein, *aynı yer*

⁶⁰⁴ Goitein, *aynı yer*

⁶⁰⁵ Goitein, *aynı yer*

⁶⁰⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 308

⁶⁰⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 309

zamanda “kutsanmış”, “uğurlu” veya “iltimaslı” gibi adlara sahip gemilerin yöneticilere ait olduğu da görülürdü⁶⁰⁸.

Goitein, yöneticilere ait gemilerin, muhabetçilik ve komisyonculuk gibi önemli görevlerine ilave olarak yolcuları ve yükü gözetlemekten sorumlu denetmenlerin de bulunduğunu, bu kişilerin tüccar eşrafı tarafından istenmeyen kişiler olduğunu belirtmiştir⁶⁰⁹. Bu tür bir denetmen Mısır’dan Tunus’a giden iki gemiden sorumlu olabilirdi⁶¹⁰. Seyrüsefer personeli için, örneğin, İskenderiye’den İspanya’nın Almeria şehrine giden sultanın gemisi gibi büyük gemilerde iki kaptan olması da ilginçtir. Goitein, bahriyelilere, “Auti” denildiğini ve Nil botlarındaki denizcilerin de böyle çağırıldığını belirtmiştir⁶¹¹. Yolcular, gemiye binerken hem kaptanlara hem de bahriyelilere bahşiş verirdi⁶¹².

Yolculuk için hangi geminin seçileceğine karar verirken, yolcular, haliyle geminin hem ücretini hem de denize elverişliliğini hesaba katmak durumundaydı. Gemilere verilen takma adlar, tüccarların gemilerin özelliklerinden çok iyi şekilde haberdar olduklarını gösterir.

İnsanların fırtınalı bir denizin tehlikelerine karşı kendilerini sihirli araçlarla korumaya çalışması oldukça doğaldır. Nitekim Kahire’deki Geniza belgelerinde bu tür alanlarda kullanılmak üzere hazırlanmış formüller bulunmuştur⁶¹³. Goitein bu türden formüllerin Müslüman edebiyatında veya kaynaklarında bulunan formüllerden çok farklı olmadığını belirtmiştir⁶¹⁴. Çünkü batıl inançlar, dindar toplumun sınırlarını aşmıştır. 11. yüzyılda bir âlimin yazdığı talimatta, inşaat halindeki bir geminin üzerine yazılması gereken kutsal isimler yer almıştır⁶¹⁵.

Goitein, ayrıca Ortaçağ gemilerinin hızlarına ve seyahatlerin sürelerine ilişkin bazı bilgiler de vermiştir ve okuyucuya kolaylık olması için şimdiye kadar toplanan bilgi bu bölümün sonunda tablo halinde hazırlanıp sunulmuştur. Dobruk’ta durdurulduğunda seyahat 25 güne uzarken, Palermo’dan ya da el-Mehdiyye’den

⁶⁰⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 499

⁶⁰⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 309

⁶¹⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 310

⁶¹¹ Goitein, *aynı yer*

⁶¹² Goitein, *aynı yer*

⁶¹³ Goitein, *a.g.e.*, s. 323

⁶¹⁴ Goitein, *aynı yer*

⁶¹⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 324

İskenderiye'ye 13 günlük bir seyahat hızlı ve 17 günlük seyahat ise iyi sayılmıştır.⁶¹⁶ 35 günlük seyahat oldukça yavaş kabul edilmiştir⁶¹⁷. Örneğin, 1382 yılında Tunus'tan İskenderiye'ye giden İbn Haldun'un seyahati 45 gün sürmüştür⁶¹⁸. Fakat bu gecikmelerin nedeni hava şartlarının kötü olması olarak düşünülebilir.

Geniza'da yer alan seyir hızı hakkındaki detaylar, çok çarpıcıdır. Nitekim bu bilgiler, Ortaçağ tarihçilerinin antik çağda bilinen yazarlar ile bağlantı kurularak üzerinde çalışılması gereken bir konu oluşturmalarına ortam hazırlar. Nitekim Goitein, Ortaçağ'daki seyir tekniğinin gemilerin donanımında bir devrimin gerçekleştiği, 15. yüzyıla kadar çok fazla değişmediğini belirtmiştir⁶¹⁹. Örneğin, Libya'da Trablus'tan açıldığında kara görmeden Sevilla'ya 8 günde ulaşan bir geminin anlatıldığı bir mektuptaki not, Müslüman coğrafyacı el-yakubi'nin Tunus'tan İspanya'ya seyahatinin Kuzey Afrika sahili boyunca 10 gün aldığını ve Avrupa'nın ana karasına geçmek için de ilaveten bir güne ihtiyaç olduğu yönündeki ifadeler ile paralellik göstermişti⁶²⁰.

⁶¹⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 324

⁶¹⁷ Goitein, *aynı yer*

⁶¹⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 325

⁶¹⁹ Goitein, *aynı yer*

⁶²⁰ Goitein, *aynı yer*

Goitein'in deniz seyahatleri ile ilgili verdiği tablo şu şekildedir:

Deniz Seyahatlerinin Süreleri (Uzun Mesafeler)				
Sıra	Ayrılış Yeri	Variş Yeri	Gün Sayısı	Detaylar
1	İskenderiye	Almeria, İspanya	65	İspanya'ya açılmak için İskenderiye'de hazır olan iki gemiye arkasında bırakan küçük bot
2	Marsilya	İskenderiye	25	Önemli haber taşıyan
3	İskenderiye	Amalfi, İtalya	72	Belli bir süre İstanbul'a ve Girit'e demirledi
4	Palermo	İskenderiye	29	Küçük bir qarib. Ona eşlik eden gemi markab, henüz ulaşmamıştı.
5	Palermo	İskenderiye	50	Feast of the Cross (Eylül 28-29) gününden sonra yirmi gün boyunca esen doğu rüzgarı.
6	Al-Kana'is (Batı Palermo Mısır Sahilinde)	Palermo	25	Al-Kana'is'te gemiye verilen bir mektup 25 gün sonra Palermo'ya ulaşır.
7	Mazara (Palermo'nun yanında)	İskenderiye	17	Gemideki yolcular condottiere Ibn Thumna'nın ölümünü rapor etti (1062).
8	Palermo veya el-Mehdiyye	İskenderiye	13	"Palermo'dan iki gemi geldi ve el-Mataridi'nin qaribi el- Mehdiyye'den 13 günde geldi."
9	El-Mehdiyye	İskenderiye	35	Yazar bu sürenin ardından ulaştığını haber vermektedir.

10	El-Mehdiyye	İskenderiye	25	Dobruk'ta ara durak.
11	El-Mehdiyye veya Qayrawan	(İskenderiye) Kahire	Bir ay	“Bir ay önce gönderdim ve Allah'ın izniyle şimdi ulaştı.”
12	Trablus, Libya	İskenderiye	25	“Eşya değil sadece Sultan'ın tebriklerini getiriyor.”
13	İskenderiye	Trablus, Libya	40	1 Sivan'da (Mayısın başı veya Nisanın sonu) açıldı ve liman hemen geri döndü. Büyük problem. Gemi sürekli su alıyor.
14	İskenderiye	İstanbul	18	Amalfi'ye giden gemi
15	Trablus, Libya	Sevilla	8	Hızlı gittiği için önerildi, gerçekte böyle olduğu rapor edilmedi.
16	Palermo	Kısa Mesafeler Messina, Sicilya	8	Şimdiki adı Pati olan Baqtas'ta belli bir süre yağmur fırtınasından dolayı mahsur kaldı.
17	Ey-Mehdiyye	Palermo	35	
18	Tinnis, Mısır	Ascalon, Filistin	7	“Tinnis için yola çıktığımızda doğu rüzgârına yakalandık.”
19	İskenderiye	Trablus, Lübnan veya el-Ladhiqiyya	8	Bottan devamlı su boşaltıyorduk.

Goitein, bu bölümde ayrıca deniz yolculuğu sırasında karşılaşılabilecek tehlikelerden biri olan korsanlık faaliyetlerini de ele almıştır.

Edebî kaynaklar, korsan faaliyetlerine ara sıra göndermelerde bulunurken nüfusun büyük çoğunluğunu ilgilendiren bu konuda neredeyse sessiz kalmaktadır.

Daha çok bu kaynaklarda bahsedilen konu, korsanlardan etkilenen yolcuların kaderi idi. Fakat Kahire'deki Geniza'da bulunan çok sayıda rapor, bu konudaki açığı kapatmaktadır.

Goitein, korsanlık faaliyetini Hıristiyanlara karşı cihadın kullanıldığı bir alan olarak değerlendirmiş ve öte yandan 11. yüzyılda Müslüman korsanların İslam dünyasındaki çeşitli kutuplaşmalardan yararlandığını ve sonunda Müslümanlara ait gemilere de zarar verdiklerini belirtmiştir⁶²¹. Goitein, bu korsanların Barqa ve Dobruk arasındaki Doğu Libya'yı kendilerine üs yaptıklarını, daha önceleri Müslüman deniz gücünün ileri derecede korumacılığını yapan bu korsanların daha sonra kendi halklarına da zarar verdiklerini belirtmiştir⁶²². Özellikle Fatımi hükümdarlarının Sunni Batı'yı cezalandırmak için korsanları kullandığına yönelik tespiti oldukça ilginçtir⁶²³.

Goitein, korsanlar tarafından tutsak edilen kişilerin özgürlüklerini kaybettiklerini, köle pazarlarında satıldıklarını ve şartlar uygunsa daha fazla para getirmesi umulduğundanbu kişiler için fidye istendiğini belirtmiştir⁶²⁴. Farklı milletten ve dinden tüccarlar, aynı gemide olduklarından ve şartlar elverdiği oranda tutsak düşen tüccar arkadaşlarının kaderlerini değiştirmek için ortak hareket etmeleri gerektiğinin farkındaydılar. Nitekim bir Geniza mektubunda, korsanlar tarafından dövülmüş olan iki Hıristiyan'ın Yahudi cemaatine getirilip bakıldığına dair bilgiler yer almaktadır⁶²⁵.

G. Nehir Trafığı

Avrupa'daki birçok yerde olduğu gibi, Ortaçağlarda da Akdeniz dünyasında da suyolları ana taşıma yolları olmuştur. Taşımacılığı Ortaçağ Mısır'ında bu alanla ilgili birçok mesleğin meydana gelmesine neden olmuştur. Goitein, bunlardan birinin

⁶²¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 327

⁶²² Goitein, *aynı yer*

⁶²³ Goitein, *aynı yer*

⁶²⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 328

⁶²⁵ Goitein, *aynı yer*

yelkenli yapımı olduğunu belirterek, bu meslek grupları ile ilgili terimleri izah etmiştir⁶²⁶.

Bu bölümde Goitein, daha çok nehir taşımacılığı sırasında yolcuların çektikleri sıkıntılardan ve bunların nedenlerinden bahsetmiştir. Geniza belgelerinde genel olarak Nil Nehri üzerinde seyahat eden yolcuların, yolculuklarını belli yerlerdeki limanlardan karasal yollarla devam ettirdiklerini bu durumun yolculara sıkıntılar yarattığını görmekteyiz⁶²⁷.

Goitein, diğer bir sıkıntı olarak ise bu yolculukların çok kalabalık bir şekilde yapılmasını göstermiştir. Yine en önemli sorunlardan birisi de korsanlar tarafından saldırıya uğrama tehlikesinin olmasıdır. Özellikle Geniza belgelerinde bu saldırılardan sık sık bahsedilmiştir. Bu yolculuklardaki tek tehdidin kanunsuz unsurlardan kaynaklanmadığını, özellikle devletin sıkı kontrollerini uygulayan otoritelerden de kaynaklandığını vurgulamıştır. Bu otoritelerin özellikle Gayri Müslimlere baskı uyguladığını vurgulamıştır. Bu durumu Geniza belgelerinde yer alan Yahudi bir yolcunun, bir müfettiş ile yaşadığı tartışmayı anlatan mektubunu ortaya koyarak örneklendirmiştir⁶²⁸. Goitein'in İslam dünyasındaki yönetimin Gayri Müslim unsurların üzerinde sıkı bir denetim sağladığını vurgulaması onun zaman zaman İslam Yönetim anlayışını eleştirdiğinin bir göstergesidir.

H. Ticari Posta Servisi

Goitein, öncelikle posta servisinin İslam ve Avrupa dünyasındaki tezahürlerini mukayese etmiştir. Avrupa'da krallara ait posta servisinin çok eskiden beri var olduğunu ancak halkın bu servisten yararlandığına dair çok fazla bilginin yer almadığına ve yapı olarak Bizans ve Çin'deki tezahürlerine benzediğine işaret etmiştir⁶²⁹. Goitein, Ortaçağlarda İslam dünyasında, devlete ait olan kuryelerden Geniza belgelerinde çok fazla bahsedilmediğinden, daha çok ticari posta teşkilatının özelliklerinden söz edildiğini ifade etmiştir⁶³⁰.

Geniza belgelerine göre özel haberciler ve çeşitli posta acenteleri tarafından posta işlevi yürütülmüştür. Özel habercilerin İskenderiye'den Fustat'a haber

⁶²⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 295

⁶²⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 296

⁶²⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 299-300

⁶²⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 222

⁶³⁰ Goitein, *aynı yer*

ulaştırmayı 1 dinara kabul ettiklerini muhtemelen ödemenin diğer kısmını ise haberi ilettikten sonra aldıklarını görmekteyiz. Posta acentelerine gelince Fustat ve Asya şehirleri arasındaki rotada daha çok bilindiklerini yine Geniza mektuplarındaki ifadelerden anlamaktayız⁶³¹.

Goitein, daha sonra bu bölümde ticari mektupların nasıl ulaştırıldığını ele alarak, bu mektupların Geniza belgelerine göre daha çok kervanlar yoluyla ulaştırıldığını belirtmiştir. Postaların ne kadar günde yerlerine ulaştıklarını da yine detaylı bir şekilde açıklayan Goitein, son olarak devlet arasında posta servisini ele alarak konuya son vermiştir.

Goitein, Tunus'ta Mısır'a kurye gezilerinin sürelerine dair bilgiler arasında seyahat ettikleri farklı türdeki karavanlardan kaynaklanan büyük farklılıkların olduğunu belirtmiştir⁶³². Örneğin Ağustos 1008 yılında yazılmış olan bir mektup Fustat'taki İbn Anikal'in ofisine aynı yılın 1 Kasım'ında ulaşmıştır⁶³³. Fatımi Devleti'nin başkenti (Fustat) ve Asya'da bu devlete bağlı ülkeler olan Filistin, Suriye ve Lübnan arasındaki posta hizmeti, Mısır'ın Kuzey Afrika'nın ve İspanya'nın şehirlerini ve kasabalarını birbirine bağlayan yollar açısından farklılık göstermiştir.

Sadece Filistin yolu üzerinde kurulmuş olan Tinnis şehri Asya posta sisteminin özelliklerini paylaşmıştır⁶³⁴. Şam, Halep, Sur, Aora, Ramle ve bunlardan da önemlisi Kudüs'ten gelen mektupların arka kısımlarındaki çoğu zaman, iki isim, bazen de dağıtım yapılacak yere ya da konunun aciliyetine ilişkin hızlı bir şekilde yazılmış notlar bulunmuştur⁶³⁵. Goitein bu notların her zaman adresten farklı bir el yazısı ile yazıldığından ve ilk bakışta anlamsız karalama notları biçiminde görünür olmalarından dolayı bu notları önemsedğini söylemiştir⁶³⁶. Fakat daha sonra bu notların posta ajanslarına ait notları gösterdiğine emin olmuş ve bu notların önemini kavramıştır. Özellikle o dönemde gelişmiş bir posta teşkilatının bulunması, bu dönemde insanlar arasında iletişim özgürlüğünün olduğunu göstermektedir.

⁶³¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 228

⁶³² Goitein, *a.g.e.*, s. 290

⁶³³ Goitein, *a.yını yer*

⁶³⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 291

⁶³⁵ Goitein, *ayını yer*

⁶³⁶ Goitein, *ayını yer*

I. Ticari Malların Paketlenmesi Nakliyatı ve Ulaşım Fiyatı

Geniza belgelerinde çoğunlukla, insanlar, ticari ürünlerin taşıyıcısı olarak görünmüşlerdir. Seyahatlerin uzunluğu ve karşılanabilecek zararlar nedeniyle ürünlerin paketlenmesi çok önemlidir ve aynı zamanda ticaretin organizasyonunda, büyük bir etkisi bulunmaktadır. Aynı tüccarın, ipek ve post gibi farklı türde malların ticaretini yapmasıyla sıklıkla karşılaşmaktayız. Goitein, bunun nedeni olarak, birinci malın ikinci mal ile örtülmesi için sık sık birlikte paketlenmelerini göstermiştir⁶³⁷.

Parşömen üzerine yazılmış eski bir doküman her biri 44 veya 45 kaftan/kürk ve 5 post içeren 12 balyayı listelemiştir. Buna ilaveten her biri 50 veya 52 paket bez ve 29 post içeren 4 balya daha bulunmaktaydı⁶³⁸. Goitein, tüccarların kaplama kelimesi için kullandıkları teknik bir terimlerinin olduğunu belirtmiştir⁶³⁹.

Goitein, kaplama amaçlı kullanılan malların paketleme malzemesiyle karıştırılmamasının gerektiğini taşıdıkları malzemelere göre Akdeniz'deki ticarete kullanılan yaklaşık 35 farklı türde paketleme malzemesinin ve konteynirinin Geniza bölgelerinde yer aldığını ifade etmiştir⁶⁴⁰.

Orta Çağ Akdeniz mallarının paketlenmesi oldukça karmaşık bir işlemdi ve çok fazla özen gerektirirdi. Geniza'da gördüğümüz üzere, bir tüccar, iş arkadaşları ve ortakları için yapılan işi denetler ve daha sonra gelişimi onlara bildirirdi⁶⁴¹. Goitein, normalde, gönderenin veya alıcının ismi ya da her ikisi de İbranice ve Arapça olarak balyaların üzerine çivit veya kırmızı toprakla yazılırdı⁶⁴². Birçok kere, mallarla beraber tüccarın da adı belirtilmiştir. Yine Orta Çağın dini etkisi balyaların üzerinde bile görünmüştür. Nitekim “Tanrı korusun” veya “Tanrı kutsasın” gibi dini sözler, isimlerin hemen önünde yer almıştır.” Taşıyıcılar, okuma bilmediklerinden dolayı, sevkiyat sıklıkla şekillerle belirtilmiştir⁶⁴³. Bir tüccar aynı anda farklı şekiller kullanabilirdi. Mesela bu şekiller arasında hilal, inci ve palmye ağaçları gibi şekiller sıklıkla kullanılmıştır⁶⁴⁴.

⁶³⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 333

⁶³⁸ Goitein, *aynı yer*

⁶³⁹ Goitein, *aynı yer*

⁶⁴⁰ Goitein, *aynı yer*

⁶⁴¹ Goitein, *aynı yer*

⁶⁴² Goitein, *aynı yer*

⁶⁴³ Goitein, *aynı yer*

⁶⁴⁴ Goitein, *aynı yer*

Goitein, malların kaybolmasıyla ilgili çok az duyumun olduğunu bunun nedeninin ise, malların genellikle satıcılarıyla veya tüccarların köleleriyle birlikte gönderilmesi olduğunu belirtmiştir⁶⁴⁵. Mallar, gemiye ve yüküne, iç savaşın olduğu dönemlerde el konulduğunda kaybolabilirdi. Savaşa dâhil olmayan bir ülkeden olan tüccarın malı kaybolduğunda ise tazminat isteği geri çevrilirdi.⁶⁴⁶ Goitein kazara meydana gelen kayıpların çok az olduğunu ve yukarıdaki nedenlerden ötürü hırsızlığın da çok yaygın olmadığını vurgulamıştır⁶⁴⁷.

Paketleme, karmaşık ve maliyetli bir işlem olduğundan malın korunması için, sevkiyatı alanlar, paketi yavaşça açarlardı. Bu işlem, muhtemel alıcının olduğu durumda yapıldı. Nitekim Geniza belgesinde bir tüccar “Bu kış yüklerimi açabilmek için müşteri bulmayı umut ediyorum” demiştir⁶⁴⁸.

Daha önceki sayfalarda, tek bir tomarda ipek ve kalay gibi farklı malların bir arada paketlenildiğinden bahsetmiştir. Buna daha fazla örnek verilebilir; amonyak dolu sepet içindeki Hindistan cevizi kabuğu sıvısı, boyama ve bronzlaşmada kullanılan sarı myrobalan balyası içinde değerli bir parfüm ve hatta balmumu içine sarılı khaza ipeği gibi⁶⁴⁹. Bu garip uygulamanın değerli malı korumak amacıyla mı yoksa gümrükten kaçırmak amacıyla mı olduğunu söylemek zordur.

Goitein, yabancı tüccarların mallarının gideceği yere varduktan sonra, kervansaraylarda saklandığını veya tüccarların temsilcisinin deposuna nakledildiğini belirtmiştir. Bu amaçla kullanılan özel depolar bulunmakla beraber, Yerel tüccarların, pazarda veya yaşadıkları yerin hemen yanında birkaç odalık mahzen diye adlandırılan depoları da bulunmaktaydı⁶⁵⁰. Uzak mesafelerle iş yapan tüccarların diğer şehirlerde evleri veya depoları bulunurdu⁶⁵¹. Bazen de mallar depoda değil, özel bir alanda saklanırdı. Bu yerlerintercih edilmesinin nedeni, mala daha kolay ulaşım veya kiranın daha ucuz olmasıdır. Nitekim bir Geniza mektubunda, alıcıya, malını depoda mı yoksa avluda mı saklamak istediği sorulmuştur⁶⁵².

⁶⁴⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 338

⁶⁴⁶ Goitein, *aynı yer*

⁶⁴⁷ Goitein, *aynı yer*

⁶⁴⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 336

⁶⁴⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 337

⁶⁵⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 338

⁶⁵¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 339

⁶⁵² Goitein, *a.g.e.*, s. 343

Sonuç olarak Geniza belgelerine göre, saklamak için yerin mevcut olmasıyla yaşama alanının büyük olması birbirine bağlıdır. Goitein, Geniza mektuplarındaki, Ortaçağ ticaretiyle bağlantılı çeşitli masrafları ve bu konu ile ilgili Geniza belgelerinde yer alan zorlukları çok detaylı bir şekilde anlatmıştır.

Goitein, bu bölümde özellikle detaylı hesaplamalara yer vermiştir. Mesela; 1143'de 144 kg ağırlığında ve yaklaşık ağırlığı 190 dinar olan ipek, İskenderiye'de vergilerle birlikte 8 dinara malolmuştur⁶⁵³. Yine 1024'de Tunus'tan Mısır'a gönderilen yaklaşık 600 rubai veya çeyrek dinar değerindeki bir balya kumaşın, nakliyatı 6 rubai tutmuştur, değerinin yüzde birinden biraz daha fazladır⁶⁵⁴.

Goitein, zeytinyağı, yün, balmumu veya zift gibi hacimli malların nakliyatının daha yüksek fiyat yüzdesi oluşturduğunu belirtmiştir⁶⁵⁵. Goitein bu konu ile ilgili olarak şu örneği vermiştir⁶⁵⁶: Tunus'taki al mahdiyya yakınındaki bir yerden Sicilya'ya gönderilen 6 post zeytinyağı ve 5 post zamkın nakliyesi 8 dinar tutarındadır, fakat toplamda 168 çeyrek dinar veya 42 dinar tutmuştur. Sonuç olarak bu dönemde ulaşım maliyetinin ve vergilerin çok yüksek olmadığı görülmektedir. Bunun nedenini ise Geniza kayıtlarında, gümrük vergisinden kaçma ve dolandırıcılığa yönelik çok az bilginin bulunmasıdır.

Goitein, Müslüman ülkelerinde, gümrük vergilerinde yerli ve yabancı tüccarlar arasında herhangi bir ayırımın olmadığını, ayrıca Fatimi döneminde bütün Akdeniz havzasında, serbest ticaret alanı oluşturulduğunu belirtmiştir⁶⁵⁷. Bu durum örnek olarak ise; Müslüman olmayan tüccarlara iki kat vergi uygulayan Müslüman konumunun Fatimi döneminde uygulanmadığını göstermiştir⁶⁵⁸.

İ. Uluslararası İlişkiler

Akdeniz sahnesinde birçok farklı devlet ve dinin bir arada yaşaması, bunların birbirleriyle kaynaşması teşvik edildi mi? Veya düşman unsurlar tarafından birbiriyle olan ilişkileri kısıtlandı mı? Her ülke veya din kendi düşüncesini yaymaya çalıştı mı

⁶⁵³ Goitein, *a.g.e.*, s. 343

⁶⁵⁴ Goitein, *aynı yer*

⁶⁵⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 344

⁶⁵⁶ Goitein, *aynı yer*

⁶⁵⁷ Goitein, *aynı yer*

⁶⁵⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 345

gibi soruları akla getirmektedir. İşte Goitein, bu sorulara Geniza belgelerinin ışığında bu bölümde cevap vermiştir.

Öncelikle, Geniza belgelerinde Akdeniz kelimesi için belirli bir kelimenin kullanılmadığını, Eski Arap terimi olan “Roma Denizi” (Hintlerin denizinin karşıtı (Hint Okyanusu)) tabirinin kullanıldığını görmekteyiz⁶⁵⁹.

Geniza belgelerinde Akdeniz 3 büyük bölüme ayrılmıştır:

- 1) Doğu, yani Mısır ve Güneybatı Asya'nın ülkeleri
- 2) Müslüman, Batı; Bütün Kuzey Afrika, Mısır'ın batısı, Endülüs İspanya
- 3) Hristiyan Avrupa.

Goitein özellikle bu üç bölge arasındaki ticari ilişkilerin düzenli bir şekilde devam ettiğini belirtmiştir. Nitekim Avrupalıların, İslam dünyasının doğusunda ve batısında tüccar olarak bulduklarını Geniza belgelerinden anlamaktayız⁶⁶⁰.

Goitein, Avrupalı tüccarların, sahil bölgelerinde bile sınırsız olarak ticari faaliyetlerde bulduklarını, 11 yy'da İskenderiye'den Fustat'a İskenderiye'deki bir tüccarın Kahire'deki bir meslektaşından biber, tarçın gibi baharatları Rumlar için saklamalarını istemiş ve Rumların Kahire'ye varmak üzere olduklarını haber vermiştir⁶⁶¹. Yine buna benzer birçok mektup Goitein tarafından ortaya konulmuştur.

Bütün bu örneklerden Avrupalıların alıcı olarak ticari faaliyetlerde bulduklarını ve yerel tüccarların gözdeleleri olduklarını anlıyoruz. Aynı zamanda Bizans ve Batı Avrupa mallarının da Müslüman bölgelerde ihraç edildiğini Geniza dokümanlarından öğrenmekteyiz. Bu mallar arasında peynir, mobilya, gelinlik aksesuarları, yatak ve bal yer almıştır⁶⁶².

Goitein, 12. yy'ın başlarından itibaren Venedikli ve Cenevizli tüccarların da bu bölgelerde görüldüğünü hatta Venedik ticaret gemilerinin savaşlarda bile İskenderiye'ye girmesinin kaçınılmaz olduğunu yine Geniza bölgelerindeki örneklere dayandırarak ifade etmiştir⁶⁶³.

⁶⁵⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 43

⁶⁶⁰ Goitein, *aynı yer*

⁶⁶¹ Goitein, *a.g.e.*, s. 45

⁶⁶² Goitein, *a.g.e.*, s. 46

⁶⁶³ Goitein, *aynı yer*

4. Dini Cemaatler

A. Cemaat Otoriteleri

Goitein, bu bölüme başlamadan önce İslam yönetiminde yaşayan Yahudi ve Hristiyanların sosyal durumlarını ve İslam yönetimi ile olan ilişkilerini, İslam yönetimi açısından konumlarını içeren bir giriş ile başlamıştır.

Goitein, Ortaçağ'da İslâm yönetiminde yaşayan Yahudi ve Hristiyanların birbirer vatandaş olmadığını, ancak yaşamlarının mallarının ve dini özgürlüklerinin vergilerini ödedikleri sürece devlet tarafından korunduğunu belirtmiştir ve gayrimüslimlerin kendi bölgelerindeki yönetimlerinin kendilerine bırakıldığını ifade etmiştir⁶⁶⁴.

Bu kısa girişten sonra Yahudi cemaatinin otoriteleri ve bu otoritelerin başında bulunan liderlerinden bahsetmiştir.

Goitein, öncelikle bu bölümde Yahudi cemaatinin en büyük otoritesinin Yesiva olduğunu belirtmiştir. Goitein, Yesiva'nın günümüzdeki üniversite tabirinin Ortaçağ'daki karşılığı olarak değerlendirilebileceğini, akademik özelliğinin olmasının yanı sıra idari işlerinde yapıldığı bir meclis özelliği taşıdığını ifade etmiştir⁶⁶⁵.

Goitein, Yesiva'nın çok büyük bir otorite olmasından dolayı tek bir yerde bulunmadığından, biri Irak'ta, diğeri ise Filistin'de olmak üzere iki yerde bulunduğunu, ilave etmiştir. Goitein, Yesivaların faaliyetlerinden ve İslam idaresi ile olan ilişkilerinden bahsettikten sonra ise asıl konu olan Gaonlardan Geniza belgelerindeki ifadelerden yararlanarak bahsetmiştir⁶⁶⁶.

Goitein, Geniza belgeleri doğrultusunda Gaonların yetkilerini şu şekilde sıralamıştır⁶⁶⁷:

- 1) Goan yalnızca Rabbani inanışındakileri yargılama yetkilerine sahiptir.
- 2) Dini konular konusunda en yüksek otoritedir.
- 3) Bütün evlilik ve boşanma konularını idare eder.
- 4) Cemaatin bütün üyelerinin davranışlarını kontrol eder.
- 5) Afarozu kabul etme veya reddetme yetkisine sahiptir.

⁶⁶⁴ Goitein, *A Mediterranean Cilt II*, s. 1

⁶⁶⁵ Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 319

⁶⁶⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 6

⁶⁶⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 7

- 6) Vaizleri ve diğer dini görevlileri atar.
- 7) Akademi'nin başıdır ve onun oğlu da bu görevi devam ettirir.
- 8) Yargıların yetkilerini belirler ve onları denetler.
- 9) Kendi yetkisini, seçtiği bir kişiye devreder.

10) Rabbi Cemaati, onun kararlarını kabul eder. Goitein, Yahudi Cemaatinin ortak liderlerinden bahsettikten sonra, yerel liderler hakkında da bilgiler vermiştir. Yahudilerin yerel cemaatinin başındaki kişilere “Nagid” denildiğini belirten Goitein, Nagidlerin Fatımî döneminden Memlûklere kadar İslam hükümeti tarafından, Mısırlı Yahudilerin şefi olarak görevlendirildiğini ifade etmiştir⁶⁶⁸. Henüz geniza belgelerinde Abraham Maimanidos ve diğer Nagidler ile ilgili bilgilerin henüz tam anlamıyla incelenmediğini de eklemiştir⁶⁶⁹.

Yerel cemaatlerin yapısı ve organizasyonu hakkında da bilgi veren Goitein, bu cemaatlerin isimlerini, genel karakterlerini ele almıştır. Goitein, Yahudi inancının bir veya iki sinegoga dayandığını, bu durumun “Mukaddes Cemaat” veya kutsal kitaba göre “Mukaddes Millet” olarak adlandırıldığını belirttikten sonra Yahudi toplumu açısından cemaat yapılanmasının önemini vurgulamıştır. Nitekim Goitein'in Geniza bölgelerinden verdiği örneklerde evlilik kontratlarının üzerine, genç çiftler için yazılan tebriklerin yanı sıra bu çiftlerin cemaatine de tebriklerin yazıldığını görmekteyiz⁶⁷⁰. Yine Geniza mektuplarındaki örneklerden Yahudi cemaatinin belirli konularda talimat verme hakkına sahip olduğunu anlamaktayız⁶⁷¹.

Goitein, daha sonra bu cemaatleri, büyüklüklerine göre ayırarak geniş, orta ve küçük cemaatleri ve bu cemaatlerin özelliklerini ele almıştır.

B. İbadet

Goitein, bu bölümde öncelikle Yahudilerin ibadethanelerinden yani sinegogların genel özelliklerinden bahsetmiştir. Sinegogların mimari özelliklerini anlatan Goitein İslam yönetimindeki Hristiyan ve Yahudilerin ibadethanelerini, kısıtlı bir şekilde inşa edebildiklerini belirtmiştir⁶⁷².

⁶⁶⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 23

⁶⁶⁹ Goitein, *aynı yer*

⁶⁷⁰ Goitein, *a.g.e.*, s. 41

⁶⁷¹ Goitein, *aynı yer*

⁶⁷² Goitein, *a.g.e.*, s. 144

İslami fetihlerden sonra, fethedilen yerlerde yeni şehirler kurulurken buradaki sinegog ve kiliselere dokunulmadığını ve bu ibadethanelerin faaliyetlerini devam ettirdiklerini ifade etmiştir⁶⁷³. Fakat Goitein, İslam yönetiminin mimari alanda kısıtlamalar getirdiğini yukarıda belirtmiştir. Goitein bu duruma örnek olması açısından bir Geniza mektubunu kanıt olarak sunmuştur. Bu mektup bir kilisenin yakınındaki bir camiden yüksek olduğundan dolayı yıkıldığını içermektedir. Bu duruma kendi yorumumuzu katacak olursak; tarihi olayları yaşandığı dönemin şartlarına göre irdelemek gerekir. Nitekim aynı uygulamalar daha katı bir şekilde Orta Çağ Avrupa'sında da görülmüştür. Avrupa, Yahudilerin sadece sinegoglarını değil ibadet özgürlüklerini de kısıtlamıştır.

Goitein, camiler ile sinegogların benzer ve farklı özelliklerini ortaya koymuştur. Bir sinegog veya kilisenin cami ile arasındaki en büyük farkın camilerde kadınların ibadet etmesi için yapılan üst balkonların olduğunu ifade eden Goitein bu tür yapıların sinegoglarda da mevcut olduğunu fakat bu yerlerin önemli törenlerde veya sinegogların kalabalık olduğu zamanlarda kullanıldığını ifade etmiştir. Bu yerlerin “gizli kapı”, “kadın kapısı” gibi isimlerle adlandırıldığını da ilave etmiştir.

Fakat sinegoglara girişin ortak olduğunu yine bir Geniza belgesinde yer alan bir kadının, bir erkeğe “Seni en son sinegogda gördüm” ifadesini aktararak somutlaştırmıştır⁶⁷⁴.

Goitein, Geniza belgelerinde sinegogların mimari yapısının detaylı bir şekilde anlatıldığını belirtmiştir. Geniza belgelerinde yer alan ünlü bir Yahudi seyyahın şu ifadeleri bu konuda çok ilgili güzel bir betimlemedir: “Sinegog’un ana holü 65 nef’ten ve 2 koridordan oluşmaktadır. Koridorlar her bir yandan 6 kolon ile bölünmüştür⁶⁷⁵.”

Goitein, sinegogların mimari özelliklerini ele aldıktan sonra burada bulunan eşyalardan da bahsetmiştir. Sinegoglarda sandalyelerin olmadığını ve halıların kullanıldığını belirtmiş, hatta bazı kişilerin oturmak için kendi minderlerini getirdiklerini de eklemiştir⁶⁷⁶. Sinegoglarda kitapların ve güzel yazıların bulunduğunu da belirten Goitein, sinegoglarda dekorasyon ve iç mimariye önem

⁶⁷³ Goitein, *a.g.e.*, s. 144

⁶⁷⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. 145

⁶⁷⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 149

⁶⁷⁶ Goitein, *aynı yer*

verildiğini ilave etmiştir. Daha sonra sinegoglardaki yaşam tarzını, burada yapılan ölüm-düğün törenlerini, buradaki dini görevlileri, yapılan ibadetleri ve okunan duaları da detaylı bir şekilde ele almıştır.

C. Eğitim

Goitein, bu bölümde eğitimin Yahudiler açısından önemini anlatmıştır. Eğitimin Yahudiler için bilgiyi öğrenmekten ziyade bir ibadet olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden Yahudi ailelerinin dini bir emir olarak veya toplumun baskısıyla çocuklarını okula gönderdiklerini belirttikten sonra, yetişkinlerin de boş zamanlarında dinleri ile ilgili kaynaklara çalıştıklarını da eklemiştir⁶⁷⁷.

Eğitimin bu kadar önemli olmasından dolayı Orta Çağ Akdeniz dünyasında mesleklerin günümüzdeki gibi tamamen birbirinden ayrılmadığını, örneğin bir tüccarın hâkim veya öğretmenlik yapabilecek bilgiye sahip olduğunu belirtmiştir.

İlköğretimdeki eğitimin amacının dini eğitimin verilmesi olduğunu, laik eğitimin ise yüksek okulda iki farklı alan üzerinden verildiğini belirtmiştir. Tıp alanında çalışabilecek kişiler yetiştirmek için tabii bilimler, idari hizmetlerde çalışabilecek kişiler yetiştirmek için ise edebiyat ve yönetim bilimlerinin okutulduğunu ifade etmiştir⁶⁷⁸.

Goitein, eğitim konusunda Geniza belgelerinde çok geniş bilgilerin yer aldığını belirtmiştir. Öncelikle ilköğretimden bahseden Goitein, bu konu ile ilgili birçok Geniza mektubunu örnek göstermiştir. Bu mektupların birinde yer alan “Çocuklarım iyiler, her gün okula ve Cumartesileri de sinegoga düzenli olarak gidiyorlar”. İfadesi bile ilköğretimin Yahudi toplumunda yaygın olduğunun en güzel kanıtıdır. Yine Geniza mektuplarında işi gereği seyahate çıkan aile babalarının çocuklarının eğitimi konusunda akrabalarına ve eşlerine direktifte bulunduğunu görmekteyiz⁶⁷⁹.

Goitein, ilköğretim masraflarının ailelerin bütçelerinde düzenli olarak yer aldığını ve bu masrafların pahalı olmadığına değinmiştir⁶⁸⁰. Çocuklarını okutamayan ailelere ve öksüz çocuklara toplum tarafından okumaları için olanak sağlandığını

⁶⁷⁷ Goitein, *a.g.e.*, s. 117

⁶⁷⁸ Goitein, *aynı yer*

⁶⁷⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 174

⁶⁸⁰ Goitein, *aynı yer*

görmekteyiz. Örneğin bir mektupta, mektubun yazarı bir arkadaşına “Oğlunun okula devam etmediğini görüyorum. Eğer istersen bir arkadaşım oğlunun okul masraflarını karşılayacaktır” demiştir. Bu mektuptan okula gitmeyen çocukların takip edildiğini ve bu hususta toplumun oldukça duyarlı olduğunu anlamaktayız.

Geniza belgesinde yer alan zengin örneklerden yararlanan Goitein, ilköğretimdeki öğrenim metotlarından bile bahsetmiştir. Okula yeni başlayan çocuklar için ilkokulun eğlenceli olduğunu, öğretmenlerin çeşitli oyunlarla çocuklara eğitim verdiğini, hatta resimli kitapların bile olduğunu anlatan Goitein bunun yanı sıra öğretmen-veli ilişkisine de değinmiştir.

Goitein bu bölümde Orta Çağ Akdeniz dünyasında Yahudi kızların eğitimini de ele almıştır. Orta Çağın yapısı gereği kızların okula gitmediğini ve okuma-yazma bilmediklerini belirtmiştir. Nitekim Geniza belgeleri arasında kadınlara ait mektupların kendileri tarafından değil de başkaları tarafından yazıldığını görmekteyiz. Buna rağmen çeşitli Geniza belgeleri arasında kızların da okula gittiğini gösteren mektuplar da yer almıştır.

Goitein'in üzerinde durduğu toplumun genelde orta veya alt sınıftan gelen insanlardan oluştuğu için bu toplumun kızlarının okuma-yazma bilmemeleri oldukça doğaldır. Fakat Ortaçağ İslam dünyasında eğitilmiş sınıftan gelen ailelerin kızlarına okuma-yazma öğretmekle gurur duyduklarını bilmekteyiz. Nitekim tarihçi El-Birzali ve dilbilimci İbn Hayyam'ın kızları, babalarının çalışmalarını devam ettirmişlerdir⁶⁸¹. Detaycı bir tarihçi olan yazarımız Goitein, dönemin öğretmenlerinin sosyal durumu ve gelirleri ile ilgili de geniş açıklamalarda bulunmuştur.

⁶⁸¹ Rapoport, *Marriage*, s. 10

III. BÖLÜM

SHELOMO DOV GOİTEİN'İN TARİHÇİLİĞİ

I. TARİH METEDOLOJİSİ VE ANLAYIŞI

Goitein, 1970 yılının Nisan ayında ilmi hayatını şu şekilde özetler: “Gençliğimin rüyalarına dönmeyi umuyorum. Benim rolüm bir eğitimcidir. Benim anladığım günümüzün ruhu ile klasik Yahudi toplumunun üzerine yaptığım yorumlar, Arap-İslam dünyası ve onun Yahudi halkı ile ilişkilerinin anlaşılmasına katkı sağladı. Geniza belgeleri her iki alana da katkı sağladı.”⁶⁸² Görülüyor ki Goitein bu sözleriyle hayatını vakfettiği 3 ilmi alanı özetlemiştir. Bunlardan birincisi; Yahudi toplumunu her yönüyle irdelemektir. Özellikle Yahudilerin en Yahudisi olarak yorumladığı Yemen Yahudileri bu anlamda onun için bir merkez olmuştur.

Özellikle Yemen Yahudilerine ait folklorik eserler, yani bu halkın kendisinin yarattığı masalları, efsaneleri ve atasözleri onun bu alandaki en önemli kaynakları olmuştur. Goitein, özellikle incelediği toplumun temeli olan yerel kaynakları kullanmayı tercih etmiştir. İşte bu noktada Yemen Yahudileriyle ilgili olan araştırmalarında bizzat bu halkın bulunduğu yerlere giderek onlarla zaman geçirmiştir. Goitein'in Yahudiler ile ilgili araştırmalarında ona yardımcı olan diğer bir kaynak ise çocukluk döneminden beri süre gelen dini bilgisi ve Tevrat'a olan hâkimiyetidir.

Goitein'in ilmi hayatında yer alan 2. alan ise Arap-İslam dünyası ve Yahudiler ile olan ilişkileridir. Öncelikle Goitein'in Arapça'ya ve Arap kültürüne olan hâkimiyeti onun bu alanda çok gerçekçi sonuçlar ortaya koymasını sağlamıştır. Nitekim akademik hayatının ilk yıllarında, Kuran üzerine yazdığı doktora tezi onun bu alana olan ilgisini daha da yoğunlaştırmıştır. İslam toplumu ile ilgili yaptığı araştırmalar ise daha çok Arap edebi dili üzerine olmuştur.

Goitein ile bütünleşen ve onun asıl ilmi heyetini şekillendiren üçüncü alan ise Geniza belgeleri üzerine yaptığı çalışmalarıdır. Bu alanda adeta Geniza belgelerini konuşurmuş ve bu belgelerin canlılığıyla, tarihi olayları yaşanır hale getirmiştir.

Goitein'in araştırma alanlarını özetledikten sonra onun ele aldığı konular üzerinde duralım; Öncelikle Goitein, tarihi yapan ve yaşatan insanı, bütün araştırma

⁶⁸² Goitein, *A Mediterranean Cilt V*, s. XVII

alanlarının merkezine oturtmuş ve tarihi gerçekleri, onun bakış açısıyla yansıtmıştır. Fakat bu insan, herkesin düşündüğü gibi saraylarda yaşamış, kahramanlıklarıyla tarihe adını altın harflerle yazdırmış, olağanüstü özelliklere sahip bir insan değildir.

Bu insan, küçük evlerde yaşayan ve tek kaygısı ailesini geçindirmek olan sıradan bir insandır. Goitein, bu insanı ele alırken sadece onun üstlendiği sosyal statü değil aynı zamanda bu insanın iç dünyasındaki iniş ve çıkışları da değerlendirmiştir.

Yaşadığı toplumun küçük bir rol modeli olan bu insan, bütün özellikleriyle kendi toplumunun sosyo-ekonomik, kültürel durumunu yansıtmıştır. İşte bu yüzden Goitein, tarihi olaylara bu insanın gözüyle bakmayı tercih etmiştir. Zaman zaman kendisini, bu insanın yerine koyan Goitein, onun ruh halini anlamaya çalışmıştır.

İnsandan yola çıkan Goitein, tarihi, siyasi boyutundan değil sosyal ve ekonomik boyutunda almış ve yorumlamıştır. Nitekim O, kendisini “Sociographer” olarak tanımlamıştır⁶⁸³. Goitein, bu kelime ile insanların bıraktığı metinler doğrultusunda, toplumları tanımlayan bir tarihçi olarak kendisini değerlendirmiştir.

Çünkü O’na göre insan elinin değdiği her şey incelenmeye değerdir. Bu kaniya ise eserlerini meydana getirirken kullandığı kaynaklardan varıyoruz. Nitekim insanı bireysel olarak değerlendirirken aynı zamanda diğer insanlar ve içinde bulunduğu siyasi sistem ile olan ilişkilerini de ele almıştır. Bu doğrultuda geçmişte insanın bıraktığı gerek resmi, gerekse sosyal bütün evraklar, kontratlar, mektuplar onun en önemli kaynakları olmuştur. Bunların dışında toplumların değer yargılarını, kültürel özelliklerini ve inançlarını içeren deyimler, atasözleri, masallar, efsaneler ve şiirlerde onun kullandığı kaynaklar arasında yer almıştır.

Goitein, toplumları değerlendirirken mensubu oldukları dinleri de unutmamıştır. Bir Orta Çağ tarihçisi olarak Orta Çağ’da dinin her alandaki etkisinin farkındalığıyla toplumların dini yaşantılarının sosyo-ekonomik hayatlarına olan etkilerini çözümlenmeye çalışmış ve bunu da başarmıştır. Bu yüzden diğer önemli kaynakları arasında Orta Çağ’ın üç büyük dinin öğretileri ve kutsal kitapları da yer almıştır. Görüldüğü üzere Goitein araştırmalarında birinci elden kaynakları kullanmayı tercih etmiştir. Diğer taraftan insanın sosyal bir varlık olduğunun en

⁶⁸³ Goitein, *a.g.e.*, s. XVI

önemli kanıtı olan dil ve edebiyatta onun araştırma ve ilgi alanı içerisinde yer almıştır.

Nitekim araştırdığı toplumun, kullandığı terimler, bu terimlerin anlamları onun araştırmalarının temelini oluşturmuştur. Özellikle bu tür araştırmalarında filolog yönünü ön plana çıkarmıştır. Bu yüzden tercih ettiği diğer kaynak türü ise edebi eserlerdir.

Tarih, ekonomik hayatın başlamasıyla ortaya çıkmıştır. İnsanların tarımı bulup üretici hayata geçmeleriyle beraber siyasi mücadeleler ve hırslar da başlamıştır. İşte tarihi olaylara neden olan savaşların, göçlerin ve ihtilallerin temel nedeni ekonomik gelişmelerdir.

Goitein de bir tarihçi olarak, ekonominin tarihi olaylar üzerindeki etkisini anlamış ve tarihin ekonomik boyutunu ele almıştır. Özellikle ticaret, toplumlararası kültürel etkileşime neden olduğu için Goitein, toplumlar arasındaki ilişkileri yorumlayabilmek amacıyla ekonominin bu alanına ilgi göstermiştir. Fakat ekonominin temeli olan ve bizzat ekonominin içinde emeğiyle yer alan orta sınıfın bıraktığı finansal vesikalar onun diğer önemli kaynakları arasında yer almıştır. Goitein, iki tüccar arasında yazılan mektuplaşmalardan bu tüccarların yaşadığı sıkıntıları, devlet ile olan ilişkilerini ele alarak o dönemin ticari faaliyetleri ile ilgili eşsiz yorumlarda bulunmuştur.

Goitein'in eserlerinde kullandığı dile gelince; çok açık ve nettir. Okuyucuların rahatça anlayabileceği bir dil kullanan Goitein, edebi yönün yüksek olmasına rağmen anlaşılmaz bir dil kullanmamıştır.

Kısacası Goitein, her zaman yeni alanlara açık ve hevesli olmuştur. Hayatının ilk 60 yılında bir filolog, 70 yaşında çalıştığı belgeler ve materyaller, onu farklı alanlara yönlendirmiş ve kendisini ekonomi tarihçesine döndürmüştür. 80 yaşında, aile hayatı ile ilgili dokümanlar üzerine çalışırken sosyal tarihçi olmuştur⁶⁸⁴.

Onun tarih anlayışı çeşitli etkenler tarafından şekillenmiştir. Sadece bir yaklaşım tarzını ve metodunu kullanmamıştır. Nitekim “Benim tarzımda olan hiçbir kitabı seçtiğimi hatırlamıyorum, kaynakların çok özel karakteri ve onların bana

⁶⁸⁴ Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, s. 16

verdiği görev tarafından yönlendirildim” diyerek tarih anlayışının çok yönlülüğünü ortaya koymuştur.

Goitein, çok geniş ve tarafsız bir şekilde okumuştur. Şöyleki diğer insanların bıraktığı olumlu etkiler kadar olumsuz etkileri de okumuştur. Nitekim hayatı boyunca dünyaya karşı duyduğu merak onu her alanda okumaya sevk etmiştir. Özellikle onun tarih anlayışının şekillenmesinde Üniversite yıllarında okuduğu temel klasikler etkili olmuştur⁶⁸⁵. Mesela Jacob Burckhardt’dan ve özellikle de onun “Renaissance Civilization in Italy (İtalya’da Rönesans Kültürü) adlı eserinden büyük ölçüde etkilenmiştir⁶⁸⁶. Goitein, bu çalışmada siyasi kurumları, dini ve diğer kabul görmüş inanışları, edebiyat, resim, bireysel yapı gibi değerler arasındaki etkileşimi; kendi çalışmaları için yararlı olabilecek kaynaklar olarak görmüştür⁶⁸⁷. Onun daha sonraki kariyer sahnesinde Fernand Braudel’in II. Philippe Döneminde Akdeniz” adlı çalışmasını okumuştur. Bu çalışmanın özellikle 11. ve 13. yy’daki gelişmeler ile ilgili bölümüyle ilgilenmiştir⁶⁸⁸. Ayrıca Osfold Spengler’in Batı’nın dikkatini Katolikliğin ve İslamın gittikçe artan gücüne dikkat çeken kitabı ile Emil Ludweeg’in Akdeniz üzerine yazdığı kitaplar da onun okuduğu kitaplar arasında yer almıştır. Fakat bu saydıklarımızdan hiçbiri onun araştırmalarında tek başına yer almamıştır. Çünkü O, eklektik (derleyen) bir âlimdi.

Goitein, bir nakış ustası gibi titiz ve sistemli bir şekilde konuları detaylamıştır.. Çünkü O, gerçeklerin detaylarda gizli olduğuna inanan bir tarihçidir ve bu detaylar, onu tarihteki mutlak gerçekliğe götürmüştür. Yine bütün bu ifadelerden onun ayrıca parçadan bütüne giden bir ilmi yöntem kullandığını da söyleyebiliriz.

Teoriden çok, günlük yaşamdan etkilenmiştir. Çünkü teoriler, genel-geçer bilgilerdir. Günlük yaşam ise canlı ve devam eden bir süreçtir. Bu yüzden Goitein, tarihi, teorilerden çıkartarak canlı bir hale getirmiştir. Goitein’in Yahudi kimliği ile ilmi yönü sıkı sıkıya birbirine bağlı olmuştur.

⁶⁸⁵ Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, s. 16

⁶⁸⁶ Goitein, *An Abridgment*, s. 21

⁶⁸⁷ Goitein, *aynı yer*

⁶⁸⁸ Goitein, *aynı yer*

Bunu geçmişin önde gelen figürlerinden esinlenmesinden anlıyoruz ⁶⁸⁹ Goitein, bu durumu zaman zaman kendisi de dile getirmiştir. Mesela onun etkilendiği tarihten gelen bir kişilik ise Abraham Maimonides'tir.

Goitein'i diğer şarkiyatçılardan ayıran en önemli özelliği, Arapça'ya ve Farsça'ya vakıf olmasıdır. Onun bu merakı İbrani Üniversitesinde başlamıştır. Eski İslam kaynaklarını araştırırken bu dilleri yakından taramıştır. Ayrıca eserlerini Arapça, Almanca ve İngilizce olarak yazmıştır.

O bir eğitimci, İbranice âlimi, Arapça ve İslam uzmanı, özetle birçok alanda uzmandır. Norman Stillman, onu "Rönesans adamı olarak tanımlamıştır"⁶⁹⁰. Rönesans adamı ile kastedilen birden fazla alanda katkıları olan âlimdir. İşte bu başlığı hak eden küçük azınlıktan biri de Goitein olmuştur. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz üzere; İslam ve Yahudi çalışmalar, Tevrat ile ilgili çalışmalar, sosyo-ekonomi tarih ve etnografya ile ilgili çalışmalar, Goitein'in ilmi alanı içerisinde yer almıştır."

Akademik kariyerine ilaveten O, aynı zamanda şiir ve oyun yazardır. Nitekim Norman Stillman, Homeros, Goethe ile eşdeğer bir yetenekle onun Alman edebiyatında olduğu kadar Latin ve Yunan klasikleri konusunda da usta olduğunu belirtmiştir⁶⁹¹. Goitein aynı zamanda uzun yıllar boyunca bir eğitimci ve devlet memuruydu. Özellikle O, eğitimci kimliğini ön planda tutmuş ve her konuşmasında, konferansında bunu dile getirmiştir. Goitein yaşam felsefesini, "sabahları tohum ek, akşamları ellerini dinlendirme; Hayatlarımızın akşamında bile ekmeyi (çalışmayı) bırakmamalıyız."⁶⁹²

Eccelesiastes'in bu sözleriyle açıklamıştır. Nitekim O da bunu yapmış ve hayatının her döneminde çalışmıştır. Ve çalışmalarını kendine özgü duygu, düşünce kalıplarıyla zenginleşmiştir.

⁶⁸⁹ Goitein, *An Abridgment*, s. 19

⁶⁹⁰ Goitein, *Studies in Islamic*, önsöz

⁶⁹¹ Goitein, *aynı yer*

⁶⁹² Goitein, *A Mediterranean Cilt V*, önsöz

II. Geniza Belgeleri Çalışmalarında Takip Ettiği Yöntem

1) Geniza Dökümanları

A) Geniza'nın Anlamı ve XIX. Yüzyılda Keşfedilişi

Ortaçağ boyunca Akdeniz ülkeleri tarihi araştırmacıları, İslam ülkelerinde bu dönem ile ilgili kaynak eksikliğinden zaman zaman şikâyet etmişlerdir. Avrupa'da kilise, feodal lordlar, esnaf birlikleri belgelerini saklarken, İslam ülkelerinde buna benzer bir adet görülmemiştir. Siyasi tarihin genel hatlarını yeniden kurmak ve kesin bir boyuta ulaşmak edebi kaynakların yardımıyla mümkündür. Bu kaynaklar sadece hâkim sınıfın yaşamını aydınlatırken; orta ve alt sınıfın ekonomik ve sosyal yaşamını aydınlatmada yetersizdir kalmışlardır⁶⁹³. Buna karşılık İslami Dönem Yahudilerinin Klasik Çağı olarak kabul edilen Sa'diya Gaon'la (ö.942) Maimonides'in oğlu Avraham (ö.1237) arasındaki dönem hakkında çok fazla bilgiye sahip bulunuyoruz. Goitein'in "Geniza Dönemi" olarak tanımladığı bu dönemin aydınlanması XIX. yy da keşfedilen Geniza dokümanlarının sayesinde olmuştur⁶⁹⁴.

Geniza İbranice yazılmış dini kitapların üzerinde Tanrı'nın adı olma ihtimaline karşı, ilahi saygısızlığı önlemek için, bu kitapların depolandığı yer anlamına gelir. Bilimsel bir terim olarak Geniza veya Kahire Geniza, Filistinlilerin sinagogundaki depolarından gelen yazılar anlamına gelir⁶⁹⁵.

İslam topraklarında yaşayan Yahudiler, zarar görmüş Kutsal Kitaplarını herhangi bir sinagogun deposunda saklamışlardı. Çünkü İslam, Kıpti geleneğinde olduğu gibi Yahudi geleneğinde de içinde Tanrı'nın adı geçtiği kitapları herhangi bir şekilde yok etmek hoş karşılanmazdı⁶⁹⁶. Kutsal Kitaplara gösterilen bu saygı zamanla, genelde yazılan diğer belgelerde de devam ettirilmiştir.

Şimdiye kadar sadece Fustat'ın (Eski Kahire) bir sinagogu ile el- Bes'atin beldesinin bir kabristanının Genizaları keşfedilmiştir. Bu ikisi Kahire Genizası olarak

⁶⁹³ Goitein, *A Mediterranean Society*, c I, s. 1

⁶⁹⁴ Arslantaş, *a.g.e.*, s.57

⁶⁹⁵ Goitein, "geniza", *EI*, II, s. 987

⁶⁹⁶ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 57

adlandırılmıştır. Bunların dışında Kahire, İskenderiye el- Mahalle ve Dimyat gibi Mısır'ın diğer şehirlerinde yer alan Genizalardan da günümüze bir takım belgeler ulaşmıştır⁶⁹⁷.

Geniza belgeleri 1890 yılında Eski Kahire ya da Fustat Sinagogu'nun depo olarak kullanılan odasında bulundu. Burada bulunan malzemenin büyük bir kısmı 11. ve 15 yy arasında depolanmıştır⁶⁹⁸. Özellikle burada bulunan belgeler tarihi araştırmalar için çok önemli bir yer işgal etmiştir. Çünkü bu belgeler Yahudi tarihini aydınlatmasının yanı sıra özellikle Fatımi Devleti dönemi ile ilgili bilgiler vermesi bakımından da İslam tarihi için önemli bir kaynaktır.

Genelde Geniza bir mezarlıkta bulunurdu. Fakat Kahire Genizası tam anlaşılabilen nedenlerden dolayı Ben Ezra Sinagogunun içinde bir duvarın arkasındaki boşluğa yerleştirilmiştir. Bu durumun iki olumlu sonucu vardır: Birincisi; Geniza keşfedilir edilmez kolayca ulaşılacak bir yerdedir. İkincisi ise; Mısır'ın kurak ikliminden dolayı, gömülü sayfalar yüzyıllar boyunca kalıplaşmadan orada kalmıştır. Böylelikle bir sayfa parçalansa da üzerindeki yazı bugün hemen hemen bin yıl öncesi hali kadar rahatça okunabilmiştir⁶⁹⁹.

Kahire Genizalarındaki malzemeler, Kutsal Kitap, Talmud ve her türden Ortaçağ İbrani çalışmalarına muazzam bir hız kazandırmıştır. Aynı zamanda 10.000 varak, ticari, vasiyet, hususi yazışma ve her türden sözleşme v.s den oluşan belgeler niteliğindedir⁷⁰⁰.

Geniza materyallerinin çoğu işi bittikten sonra atılan materyallerden oluşur, fakat bazı durumlarda bu materyaller Genizalara atılmadan önce korunmuştur.

Bunun iyi bir nedeni vardır; Kağıt pahalı olduğu için, kağıtların boş alanları; müsveddeler, kısa notlar, hesaplar gibi çeşitli nedenler için kullanılmaktaydı.⁷⁰¹

⁶⁹⁷ Arslantaş, *a.g.e*, s. 58

⁶⁹⁸ Humpreys, *İslam Tarih Metodolojisi*, s. 319

⁶⁹⁹ Mark, Cohen, *Poverty and Cherty in the Jewish Community of Medieval Egypt*, Princeton University yay., 2005, s. 9

⁷⁰⁰ Humpreys, *a.g.e*, s. 319

⁷⁰¹ Goitein, *A Mediterranean*, Cilt I, s. 1

B) Geniza Belgelerinin İçerik Ve Özellikleri

Geniza dokümanlarının çoğunluğu Mısır dışındaki bölgelerden gelmiştir. Bu bölgeler, Sicilya ve İspanya'da dâhil Kuzey Afrika; Filistin ve Suriye; Irak; Yemen, Hindistan ve Bizans'ı kapsamaktadır⁷⁰². Farklı yerlerden gelmesinin doğal sonucu olarak farklı dillerde yazılmıştır. Çoğunluğunun Arapça konuşan ülkelerden gelmesinden dolayı birçoğu İbranice karakterle Arapça yazılmıştır. Özellikle iş mektupları ve aile mektupları Arapça yazılmıştır. Sadece din ve Yahudi toplumunun yaşamı ile ilgili kaynaklar ne pahasına olursa olsun İbranice yazılmıştır⁷⁰³. Buna rağmen Yahudilerin bazen birbirlerine Arapça mektuplar gönderdikleri de görülmüştür. Mesela Yahudi eğitimi ile övünen bir âlim, önemli bir maddi yardım istediği mektubunu Arapça yazmıştı, yine bir okul yöneticisinin, öğrencisini babasına şikayet ettiği mektup da Arapça yazılmıştır. Çünkü bu zamana kadar sadece İbranice öğrenen çocuğun, mektubu okumasını istememiştir⁷⁰⁴. Yukarıdaki örneklere dayanarak; Yahudilerin bazı sırlarının veya öğrenilmesini istemedikleri durumların ortaya çıkmasını engellemek için kendi aralarında da Arapça mektuplaştıklarını söyleyebiliriz.

Geniza Belgelerinin diline Judaeo-Arabic de diyebiliriz. Fakat bu belgelerde kullanılan Arapça; Kuran dilinden ve diğer Ortaçağ Arap edebiyatı eserlerinde kullanılan dilden farklıdır⁷⁰⁵. Geniza belgelerinde kullanılan Arapça sadedir.

Geniza dokümanları Ortaçağ İslam tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik tarihi kadar, Arap dili tarihi açısından da önemlidir. Geniza belgelerinde kullanılan mürekkepler de çok kaliteliydi. Bunun yanısıra, sıradan insanların yazdıkları mektuplardaki el yazısı bilim adamlarınınki kadar güzel ve açıktı⁷⁰⁶.

Geniza dokümanlarının içeriğine gelince; Fustat'ta bulunan Geniza, iki yönüyle diğer Genizalardan ayrılır. Birincisi bu Genizanın on binlerce dokümanın arşivlendiği bir mekân olması, ikincisi ise; başta Arapça ve Yahudice Arapça olmak

⁷⁰² Arslantaş, *a.g.e.*, s. 9

⁷⁰³ Goitein, "Geniza", s. 987

⁷⁰⁴ Goitein, *aynı yer*

⁷⁰⁵ Cohen, *a.g.e.*, s. 8

⁷⁰⁶ Goitein, *A Mediterranean, Cilt I*, s. 2

üzere İbranice haricindeki belgelerin Genizaya girmesidir. Yine bu belgelerin Genizaya girme nedeni Allah'ın adını taşımlarıdır⁷⁰⁷.

Tahminen Kahire Genizası 210.000'den fazla el yazması parçalarını kapsar.

Genişliği ve içeriği bakımından diğer edebi kaynaklardan ayrılır; Ortaçağ İbrani şiiri, halak hic edebiyatı, felsefik çalışmalar, ayinler ile ilgili kompozisyonlar (genellikle dua kitaplarından parçalar) ile aynı zamanda günlük yaşam ile ilgili kişisel belgeleri (mektuplar) içermektedir⁷⁰⁸. Şekle ve içeriğe gelince; yarısından çoğu halka ait kişisel veya iş mektuplarından oluşur. Bu mektuplar belirgin şekilde çeşitli Arapça papirüs koleksiyonlarından farklıdır.⁷⁰⁹ Çünkü bu mektuplar daha çok duygu ve düşünce yüklüdür. Bu yönüyle dokümanlar İslam tarihi için de çok önemlidir. Diğer önemli kısmı Rabbinical davaların kaynak kitaplarından sayfalarıdır.

Mahkemelerin hukuki işlemleri ve özellikle şahitlerin yeminli ifadeleri oldukça canlı ve açıktır⁷¹⁰. Böylece yüzyıl önce Fustat'ta yaşayan insanların neler yaşadıklarını kendi ağızlarından öğrenmekteyiz. Ticari ve özel hesaplar, kütüphane demirbaşları, menkuller, devlet gelirleri listesi, özellikle dindar vakıflara ait kiralık evlerden elde edilenler, vakıfların listesi, giyim, kamu tarafından sağlanan yardım, tıbbi reçete, güzellik, takvimler gibi sosyo- ekonomik faaliyetler söz konusu dokümanlarda yer almaktadır⁷¹¹. Diğer bir geniş grup ise halktan olan kişilerin eylemleri, sözleşmeleri, tayin mektupları, genelgeler veya Yahudi ileri gelenlerinin; kararnameleri, ev satışları, borç ödemeleri, ortaklık oluşumu veya feshi, vasiyetnameleri, elbette evlilik sözleşmeleri, boşanma, gelinin çeyizleri (Bu listeler dönemin maddi kültürünü öğrenmek için çok önemli kaynaklardır.) Bütün bu bilgiler Yahudi – Müslüman hukukunun etkileşimini Geniza belgeleri tarafından gözler önüne serildiğini göstermektedir⁷¹².

⁷⁰⁷ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 58

⁷⁰⁸ Cohen, *a.g.e.*, s. 9

⁷⁰⁹ Goitein "The Documents of The Cairo Geniza As a Source for Islamic Social History" *Studies in Islamic History and Institutions*, s. 282

⁷¹⁰ Goitein, *a.g.m.*, s. 283

⁷¹¹ Goitein, *aynı yer*

⁷¹² Goitein, *aynı yer*

Kahire Geniza belgelerinde orta ve alt sınıfın sosyal özelliği sansürsüz olarak yansıtılmıştır⁷¹³. Fakat mektuplar bir kural gibi ihtiyatlı olduğu için mektubun yazarları sorunları tam olarak ifade edememişlerdir⁷¹⁴.

Geniza belgelerinden insanların seyahat özgürlüğüne sahip olduğunu anlamaktayız. Bu belgelerin arasında Selecucia'dan Kahire'ye giden mektuplar bile bulunmaktadır. Yine Geniza belgelerinde seyahat özgürlüğünün korsanlar ve deniz savaşları yüzünden kısıtlandığını görmekteyiz⁷¹⁵.

Ortaçağ'da Akdeniz dünyasının diğer dikkate şayan örneği; sık sık görülen farklı ülkelerdeki insanlar arasındaki evlilik etkileşimidir. Biz bu konu ile ilgili Geniza belgelerinden pek çok materyallere sahibiz. Mesela; Lebanese sahilindeki Tyre'dan bir mektupta bir kız, bir beyefendiye kendisi için Kahire'de bir eş seçmesini ve kendi adına bir evlilik sözleşmesi yapması için vekâlet vermiştir. Yine Mısır'da bir hanım tarafından İbranice yazılan bir mektuptan, bu hanımın Avrupa'da evlendiğini ve kızının adının Grekçe bir isim taşıdığını öğrenmekteyiz⁷¹⁶.

Kahire Genizaları, Ortaçağ boyunca meydana gelen denizcilik faaliyetleri ile ilgili de birçok materyale sahiptir. Şimdiye kadar söz konusu belgelerde 16 çeşit gemi, 110'un üzerinde kişisel botlarla ilgili detaylar, gemiler tarafından taşınan 50 sınıf hammadde kaydedildi. Yolcuların numaralarından, takip edilen rotalara, geminin hareketi ile ilgili raporlardan, tehlike sırasında gemiden atılacak malların listesine kadar birçok detay Geniza belgelerinde yer almaktadır⁷¹⁷. Yine Geniza dokümanları XI. Asrın ilk on yılında Avrupa'nın İslam ticareti üzerindeki etkisine canlı bir delildir. Bu belgelerdeki "Rum tüccarlar" kuşkusuz Avrupalı hristiyanlardır. Zira Avrupalı Yahudiler, Genizalarda başıboş gezen âlimler, hacılar, mülteciler, yardım isteyen fakir insanlar olarak görülmektedir⁷¹⁸.

Doğal olarak Hint Okyanusu Ülkeleri ve Akdeniz arasında alışveriş ile ilgili Geniza belgeleri zengin bilgiler içermektedir. Gümrük vergileri, diğer masraflar, farklı ülkelerdeki ticaret fiyatları gibi konular detaylı şekilde bu belgelerde yer

⁷¹³ Goitein, "The Unity of The Mediterranean Wrold in the "Middle" Middle Ages", Studies in Islamic History and Institutions, s. 297

⁷¹⁴ Goitein, An overseer, s. 272

⁷¹⁵ Goitein, The Unity, s. 299

⁷¹⁶ Goitein, a.g.m., s. 299

⁷¹⁷ Goitein, "The Unity", s. 301

⁷¹⁸ Goitein, "Mediterranean Trade", s. 53

almaktadır. Geniza belgelerinin Hindistan ticareti ile ilgili olanların çoğunluğu mektuplardır⁷¹⁹. Ortaçağ'da uluslar arası ticaretin boyutlarını ancak Geniza belgeleri ile anlayabiliriz.

Genizaların sosyal içerikli belgelerine gelince; bu belgelerdeki ana karakterlerin Yahudi olmasına rağmen İslam toplumu ve yönetimi ile ilgili konularda da bu kaynaklardan yararlanabiliriz. Yine İslam yönetiminin gayrimüslimlere takındığı tavır, Yahudi – İslam hukukunun etkileşimi Geniza belgelerinde çok açık bir şekilde görülmektedir. Ortaçağların parlak dönemlerinde Akdeniz toplumunun iş bölümü karakteri de Geniza belgelerine yansımıştır. Bu dönemde yüksek, düşük bütün memurlar kişisel vergilerini toplumun kurmuş olduğu sosyal hizmet örgütü üzerinden İslam hükümetine öder⁷²⁰.

Geniza belgelerinden İslam dünyasındaki Yahudilerin, Müslümanlarla iç içe yaşadıklarını ve Yahudilere ait bir azınlık mahallesinin olmadığını anlıyoruz. Yine söz konusu belgelere göre Yahudiler; cam sanatı, tekstil, boya üretimi, gümüş ve altın nalbantlığı gibi dönemin revaçta olan endüstri alanlarında çalışmışlar, fakat bu alanların hiç birisini kendi tekellerine almamışlardır. Endüstri alanları dışında, Yahudilerin en faal oldukları alan ticarettir⁷²¹. Goitein, Yahudilerin tüccar kimliklerini İslam egemenliğinde kaldıkları dönemde kazandıklarını dile getirmiştir.

Yahudi ve Müslümanların ticaret ve endüstri alanlarında iş ortaklıkları kurduklarına, aynı para ve transfer yollarını kullandıklarına dair pek çok belge Geniza dokümanlarında yer almaktadır. Geniza dokümanları aile hayatı hakkında da çok zengin materyale sahiptir. Evlilik olayı bu dönemde formalite değil gerçek bir sözleşmedir. Birçok yönetim ve mahkeme kayıtlarındaki sayısız evlilik sözleşmesine ek olarak, aile sorunlarıyla ilgili sayısız mektuplar da Geniza belgelerinde yer almaktadır⁷²². Özellikle bu mektup ve sözleşmelerden Ortaçağ'da Yahudi kadının konumu hakkında fikir sahibi olmaktayız. Eldeki Geniza kaynakları üstün körü incelense bile Ortaçağ'da kadının pozisyonunun diğer edebi ve hukuk kaynaklarında gösterilenden daha iyi olduğu görülmektedir. Mesela; Yahudi kanununa göre kadın

⁷¹⁹ Goitein, "Letters and Documents on the India Trade in Medieval Times" *Studies in Islamic History and Institutions*, s. 306

⁷²⁰ Goitein, "The Social Services" s. 155

⁷²¹ Goitein, "Mediterranean Trade In The Eleventh Century", s. 52

⁷²² Goitein, "The Documents", s. 292

kocası hayatta olduğu sürece, kocasının malını yönetemez. Ama Geniza belgelerinde görüyoruz ki kadın özgürce malları yönetebilmekte ve kocası yolculuğa çıkarken malları yönetme yetkisini karsına vermektedir⁷²³.

Ortaçağ insanının hayatında yer alan savaşlar ve katliamların sosyo-ekonomik etkisi Geniza dokümanlarında da yansımıştır. Baskın karakterdeki Yahudi kardeşlerin 1048'de Fatımi mahkemelerindeki korkunç sonları Mann tarafından Text and Studies in Jewish History and Litatatur'de yayınlamıştır. 1099'da Haçlılar tarafından Kudüs'ün fethine atıfta bulunan iki önemli mektup da aynı yazar tarafından yayınlanmıştır. 1135'te İran Körfezi'nde Kish hükümdarının Aden'e yaptığı bir saldırının, görgü tanığı raporları dikkate şayandır. Musul'dan 1236 yılının Aralık ayında yazılmış bir mektup, Müslüman ve Yahudilerin hacı yeri olan Al- Imraniyya civarında Tatarlar tarafından yapılan katliama canlı şahitlik etmektedir⁷²⁴. Geniza belgeleri; diğer kaynaklarda nadiren görebileceğimiz, sivil halkın Ortaçağ savaşları yüzünden çekmek zorunda kaldığı sıkıntıları ve çağdaş olaylar üzerindeki yorumları vermesi bakımından çok değerli kaynaklardır⁷²⁵.

Özellikle zengin tüccarlar, mallarının akıbetlerini merak ettikleri için deniz savaşlarıyla yakından ilgilenmişler ve mektuplarında bu konulara değinmişlerdir.

Geniza belgelerinde yer alan diğer bir konu ise hastalık belirtileridir. Bu konuya hem özel hem de iş mektuplarında geniş yer verilmiştir. Günümüzdeki gibi, insanlar ünlü uzmanlar tarafından tedavi edilmeye çalışmaktaydılar. Hastanın durumunun detaylı bilgisi mektuplar aracılığıyla doktora gönderilir, doktor da hastanın reçetesini aynı yolla geri gönderirdi. Bu durum kitaba bağlı kültürün bir özelliğiydi. Şöyle ki; doktor hastayı görmeden ünlü yazarların kitaplarına göre hastasını tedavi ederdi⁷²⁶.

Sonuç olarak Geniza belgeleri Ortaçağ Akdeniz toplumunun özellikle orta sınıfın sosyo – ekonomik yapısını her yönüyle ortaya koyan eşsiz bir hazinedir. Sadece toplumu değil, bir birey olarak insanı da ele alan bu belgeler dönemin önemli olaylarını, siyasi yapısını canlı tanıkların gözüyle yansıtmıştır.

⁷²³ Goitein, a.g.m, s. 293

⁷²⁴ Gotein, "The Documents", s. 288

⁷²⁵ Goitein, "Glimpses on naval war fare"

⁷²⁶ Goitein, "The Documents" s. 289

C) Geniza Dokümanlarında Farklı Karakterler

1- İbn'Awkal: Kahire'de oturan Kuzey Afrika'nın zengin bir tüccarıydı. XI yüzyılda buradan uluslararası ticari girişimlerini yürütmüş ve yerel toplumda belirgin bir figür haline gelmiştir ⁷²⁷.

2- Rabbi Judah Ha – Levi: Kendisi Ortaçağ Yahudi dünyasının tanınmış bir ozanıydı. Goitein 1958 yazında Cambridge Üniversitesi kütüphanesine yaptığı ziyareti sırasında onunla ilgili üç yeni önemli dokümanı ortaya çıkarmıştır.

Yayınlanan bu dokümanlar, şairin hayatının bazı yönleri hakkında, resmi kaynaklarda verilen bilgileri büyük ölçüde değiştirmiştir ⁷²⁸.

3- Tzedaka ha-Levi B. Solomon: Tyre'de 28 Ekim 1090 yılında yazdığı mektubu büyük alim Gotein tarafından yayınlandı. Söz konusu kişi; Yubaly şehrinde kantör olarak görev yapmaktadır. Goitein'e göre: Bir düğünde veya sinagogta şarkı söyleyerek para kazanmak için seyahat eden ailesini ve arkadaşlarını özleyen, evlenmek ve yaşamını kurmak isteyen ve yolculuğunun sonunda evine dönmeyi hayal eden yirmili yaşlarında bir gençtir ⁷²⁹.

4- Arüs B. Joseph: Kendisi XI. Yüzyılın son on yılında Kahire'de iyi tanınan önemli bir iş adamıydı. Ayrıca Akdeniz – Hindistan ticaretiyle de ilgilenen Arüs'ün mektubu o dönemdeki uluslar arası ticareti yansıması bakımından önemlidir. ⁷³⁰

5- Sultanın Gemisinde Bir Müfettiş: Ortaçağ İslam toplumunun orta sınıfını yani günümüzün memurlarını temsil eden bu karakter, oğlunun sorumsuzluğu yüzünden sıkıntılar çekmiştir. Ayrıca görevi dolayısıyla sürekli seyahat etmek zorunda kalan müfettişimiz mektubunda; yolculukları sırasında yaşadığı talihsizlikleri, diğer Geniza mektuplarındaki karakterlerden farklı olarak açık bir şekilde dile getirmiştir. Goitein, yazarın bu dürüstlüğünden dolayı mektubunu yayınlamaya değer gördüğünü ifade etmiştir ⁷³¹. Bu karakterin oğlu için saygın bir arkadaşından iş istemesi ve oğlu ile yaşadığı kuşak çatışması günümüz orta sınıfın

⁷²⁷ Shlamit, Reif, The Cambridge Genizah Collections: Their Contents and Significance, Cambridge University yay, 2002, s. 139

⁷²⁸ Goitein, "The Biography of Rabbi Judah Ha- Levi, in the Light of the Cairo Geniza Documents" *PAAJR* 28 (1959) s. 41 – 56

⁷²⁹ Goitein, "An Eleventh – Century Letter from Tyre in the John Rylands", *Lirary in Bulletin of The John Rylands Library* Vol 54 (1971 – 72)

⁷³⁰ Goitein, "A Glompses", s. 393

⁷³¹ Goitein, "An Overseer", s. 331

durumuyla aynıdır. Buradan, çağlar değişse de temel sorunların değişmediğini anlamaktayız.

Genel olarak Geniza mektuplarında abartılı övgüler ve dualar yer almaktadır. Bu da herhalde Yahudilerin mektup yazma geleneğinden ileri gelmektedir.

6- Maimonides: Kendisi hayatının büyük bölümünü Mısır'da geçiren ve 1204 yılında ölen büyük bir hukukçu ve filozoftur. Geniza dokümanlarında onun imzasını taşıyan pek çok mektup bulunmaktadır. Bu belgeler onun kişisel ve genel yaşamını daha önce hiçbir edebi eserde bahsedilmeyen şekliyle anlatmaktadır⁷³².

D) Geniza Dokümanları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Genizalar keşfedildikten bir süre sonra, ABD ve Avrupa'nın çeşitli kütüphanelerine dağıtılmıştır. Solomon Schechter, 1896 kışında Kahire'ye Geniza incelemek için ünlü ziyaretini yaptı. Kahire'nin Haham şefi olan Haham Aaron Raphael Bensimon'ı kalan 140.000 parçanın İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi kütüphanesine taşınmasına izin vermesi için ikna etti⁷³³. Burası meşhur Taylor Schechter koleksiyonunun bulunduğu yerdir⁷³⁴.

Cambridge Üniversitesi'nde bulunan beş büyük koleksiyona ilaveten Avrupa ve Amerika'ya dağıtılan Genizalar şunlardır: Bodlean Kütüphanesi, Oxford, The British Musuem, Londra; Jewish Theological Seminary of America, New York: State Public Kütüphanesi, Leningrad ve Dropse College, Philadelphia: Aliance Israelite Universella, Paris: Frer Gallery of Art, Washington: National Library, Vieanna'dır. Bazı materyaller halen özel ellereedir. Almanya'da Frankfurt'taki Munucipal Kütüphanesi'nin değerli koleksiyonu II. Dünya Savaşı sırasında yok edilmiştir.⁷³⁵

Şimdiye kadar pek çok Geniza dokümanı neşredilmiştir. Ama Genizaları tarihi bir kaynak olarak kullanan Jacob Mann'dır⁷³⁶.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Jacob Mann'ın çalışmaları ile bu malzemenin Ortaçağ Mısır'ındaki Yahudi tarihini şimdiye kadar tarif edilenden çok daha iyi bir şekilde tasvir edilebileceği anlaşılmıştır.

⁷³² Cohen, Proverty, s. 10

⁷³³ John Barton, The Biblical Wrold, Taylor&Francisyov 2002, s. 282

⁷³⁴ Goitein, "Geniza", EI, s. 987

⁷³⁵ Gotein, *A Mediterranean, Cilt I* s. 5

⁷³⁶ Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 61

Mann'ın Geniza dokümanları ile ilgili önemli çalışması: "The Jews in Egypt and in Paletsine Under The Fatimid Caliphs" adlı eseridir⁷³⁷.

Mann, Genizaları bir okyanusa benzetmiş, maksadının Yahudilerin, Filistin ve Mısır'daki tarihlerine dair bir iskelet oluşturmak olduğunu belirtmiştir⁷³⁸. Mann çoğunlukla dili İbraniceye dayanan malzemeleri çalışıyordu⁷³⁹. Ancak belgelerin büyük çoğunluğunun Arapça olduğunun anlaşılması üzerine İslam araştırmalarında da eğitilmiş bilim adamları, bu malzemelerle çalışmaya başladı.

Geniza dokümanları üzerinde çalışan diğer bir bilim adamı Mosha Gill'dir. Söz konusu yazarın, Geniza dokümanları ile ilgili, en önemli çalışmalarından biri: Documents of the Jewish Pious Foundations from the Cairo Genizasıdır. Onun bu eserinde kullandığı dokümanlar, sinagoglara yardımlar üzerinedir⁷⁴⁰. Geniza dokümanları üzerine çalışan diğer bilim adamları ve eserlerinden bazıları şunlardır:

1- S.Assof ve D. H Baneth'in yayınlarınının tümü İbranicedir.

2- E. Ashtor⁷⁴¹, Geniza belgelerini temel alarak, Ortaçağ fiyatları üzerine çalışmalar yapmıştır.

3- Norman Golb; Taylor – Schechter koleksiyonunun görkemli 18 J serilerinin bir İngilizce çeviri ve yorum ile basımını hazırlamışlardır⁷⁴².

4- Stefan C Reif: 1974 ve yine 1980'de Geniza materyallerini yayınlayan bilim adamlarının bir listesinin yer aldığı Published Material from The Cambridge Genizah Collections adlı eserini yayınlamıştır. İçeriğine gelince: Kullanım için rehberlik, sınıf sırasına göre materyallerin düzenlenmesi ve yazarların alfabetik isim sıralamasına göre belgeler sınıflandırılmıştır⁷⁴³.

5- M.L Klein'in, Targum, Manuscripts in the Cambridge Genizah Collection adlı eseri, Geniza'dan yüzlerce targumic parçalarının sağlam bir bilimsel açıklaması getirilmiştir⁷⁴⁴.

⁷³⁷ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 62

⁷³⁸ Goitein, "Geniza", *EI*, s. 988

⁷³⁹ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 65

⁷⁴⁰ Goitein, "Geniza", *EI*, s. 988

⁷⁴¹ Goitein *a.g.m.*, s. 988

⁷⁴² Goitein, aynı yer

⁷⁴³ Shulamit Reif, Paul Tenton, Cambridge Un. Lib., Published Material from the Cambridge Genizah Collections a bibliography, Cup Archive yay, 1988, s. giriş

⁷⁴⁴ Reif, *Biblical*, s.304

6- S. Shaked tarafından D. H. Boneth ve S.DGoitein'in direktörlüğü altında yayınlanan: A Tentavi Bibliography of Geniza Documents adlı eser, Geniza kayıtlarının yayınları ve yorumlarıyla beraber bir listesi ile Geniza kayıtlarının yayınları ile ilgili kitap ve makalelerin yazarlarının alfabetik sırasına göre düzenlenen listesinden oluşmaktadır⁷⁴⁵.

7- Benjamin Richler, "Hebrew Manuscripts" A Treasured Legory Cleveland on Jerusalem, 1990 adlı çalışmasında el yazmalarından örneklerle konuya giriş yapmıştır. Bir bölüm Robert Brady Kahire Geniza konulu yazısına ayrılmıştır⁷⁴⁶.

8- Geniza belgelerinin bazı koleksiyonlarıysa şunlar: Rus Ortodoks Kilisesi'nin ruhani lideri Archimandrite Antonin, edebi karakterdeki bazı el yazma ve dokümanları satın aldı. Onun koleksiyonu Leningrad'ın Saltykov Schchedrin Halk Kütüphanesinde korunmaktadır. Diğer bir Rus Arsenev, 1896'da Kudüs'te Geniza belgelerinin bir miktarını aldı. Onun koleksiyonu Institu Of The People Of Asrail'de korunmaktadır. Bir bilim adamı olarak David Kaufman Bir koleksiyoncudur.

Ölümünden sonra koleksiyonları ailesi tarafından Hungarian Academy Of Sciences'e bağışlanmıştır⁷⁴⁷. Geniza belgeleri ile ilgilenen ilk Avrupalı bilim adamı Nadler'in koleksiyonu Jewish The Ologicil Seminary of America' da bulunmaktadır⁷⁴⁸.

Doğuya özgü İbranice el yazmalarının en büyük koleksiyoncusu Abraham Firkovitch (1789 -1874) dir⁷⁴⁹. Paul E. Kahle, Firkovitch koleksiyonlarında bulunan Kutsal Kitap ve el yazmaları ile ilgilenmiştir⁷⁵⁰.

Kahire Genizalarının Amerikan ve Avrupa kütüphanelerine transferinin tarihi, bu materyallerin bugün dağınık halde olduğu açıklamaktadır.

2) Geniza Çalışmalarında Takip Ettiği Yöntem

Goitein'in Geniza metinlerindeki ciddi araştırması, kariyerinde oldukça geç bir dönemde meydana gelmiştir. Yakın Doğu Tarihi'nin zayıf belgelerine karşılık kazanan keşfettiği Geniza belgelerini eşsiz değeriyle Goitein, kendisini

⁷⁴⁵ Goitein, *Studies in Islamic*, s. 295

⁷⁴⁶ Reif, *a.g.e.*, s. 304

⁷⁴⁷ Goitein, *A Meditarranean, Cilt I*, s. 3

⁷⁴⁸ Goitein, *a.g.e.*, s. 3

⁷⁴⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 5

⁷⁵⁰ Goitein, *aynı yer*

ispatlamıştır⁷⁵¹. Hayatının geri kalanında bilimsel enerjisini, Geniza araştırmaları ile tüketmiştir. Nitekim onun bu çalışması, 1957’de Kudüs’ten, Pennsylvania Üniversitesinde Arapça araştırmaları kürsüsüne geçmesini kolaylaştırmıştır. Goitein, Geniza’yı araştıran ilk kişi olmamasına rağmen. “Genizolog” adında bir akademik sanayi yapma sorumluluğuna sahiptir⁷⁵². Nitekim Geniza belgeleri en çok onunla tanınmış ve en kapsamlı şekilde onun tarafından yorumlanmıştır.

Goitein’ in almış olduğu dil eğitimi bu belgeleri kolay okumasına katkı sağlamıştır. Fakat onun müthiş tarihi yeteneği olmadan, Geniza toplum yaşamının tutarlı olarak oluşturulması asla gerçekleşemezdi.

Goitein’e göre, tarih araştırmalarında çoğu şey, tarihçinin düşüncesine ve deneyimlerine bađlıdır⁷⁵³. Kendisinin yaşamsal tecrübelerinin Geniza dünyasını anlamasında çok yardımcı olduğunu dile getirmiştir⁷⁵⁴. Aslında bu bir tarihçinin gerçeğidir.

Goitein, asla 11. yy. Akdeniz yaşamı ile kendi dönemindeki yaşam ve tarih ile ilgili son gözlemlerini karşılaştırmaktan çekinmemiştir⁷⁵⁵. Nitekim O, her zaman mukayeseci bir tarih anlayışını benimsemiştir.

Goitein, tıpkı bir Rönesans ressamı gibi, eserinde yalnızca tuval kenarındaki imzası ile değil, oto portresi ile onun Akdeniz halkının merkezinde taslağını çizerek, kendi kimliğini ortaya çıkartmıştır⁷⁵⁶.

Goitein, Kudüs’teki ilk yıllarında, şehir merkezinde öğle yemeğine giderken sokak kenarında karşılaştığı bir dilencinin “Benim sayemde sevap kazan” diyerek elini uzattığını ve para verdiğini, dilencinin, ona, kendisinden daha çok iyilik yaptığına dair hiçbir şüphesinin olmadığını ifade etmiştir⁷⁵⁷. Bu örnek bile modern dünyadaki Yahudi ferdinin, tıpkı Ortaçağ’daki hali gibi dini tutumunu kaybetmediğinin güzel bir örneğidir. Nitekim Goitein de bu benzerliklerden yararlanarak Geniza belgelerinde yansıtılan toplumu çözmeye çalışmıştır. Bu yüzden kendi döneme ile Ortaçağ’ı sürekli mukayese etmiştir.

⁷⁵¹ Goitein, *a.g.e*, s. XVI

⁷⁵² Goitein, *a.g.e*, s. XI

⁷⁵³ Goitein, *Studies in İslamic*, s. XIII

⁷⁵⁴ Goitein, *aynı yer*

⁷⁵⁵ Goitein, *aynı yer*

⁷⁵⁶ Goitein, *aynı yer*

⁷⁵⁷ Goitein, *aynı yer*

Goitein'in bu belgeler üzerinde takip ettiği yönteme gelince, öncelikle bu belgeleri belirli düzenler içerisinde analiz etmiştir. Ekonomi ile ilgili olan ticari anlaşma, iş kontratları, satış belgeleri, kira sözleşmeleri, ticari mektupları bir gruba, sosyal ve günlük hayat ile ilgili olan evlilik kontratları, çeyiz listeleri, aile mektupları; dönemin siyasi kurumları ile ilgili olan idari kayıtları, şikâyet mektuplarını, vergi düzenlemelerini ise diğer bir gruba ayırmıştır. Fakat zaman zaman bu belgeleri diğer konular için de kullanmıştır. Daha sonra bu belgelerin tanımlanmasını yapmadan önce incelediği alanın günümüzdeki Avrupa ve diğer başka ülkelerdeki şekilleriyle karşılaştırmış, benzer ve farklı yönlerini ortaya koymuştur. Karşılaştırmadan sonra bu belgelerin dilini incelemiştir. Bu belgelerde kullanılan terimlerin ne anlama geldiğini, günümüzdeki karşılığını, hangi kelimelerden türediğini kaç çeşit anlamı olduğunu açıklamıştır. Sonra belgelerin içeriklerini açıklamış ve bu belgeler doğrultusunda incelediği alanlar ile ilgili yorumlarda bulunmuştur. Araştırmayı seven bir tarihçi olan Goitein, konuya girmeden önce bir soru ile konunun sınırlarını ve kapsamını, amacını bize yansıtmıştır.

Goitein, bütün bu aşamaları izlerken, belgelerdeki insanların düşüncelerini, değer yargılarını ve yaşadıkları koşulları dikkate almıştır. Bu belgelerdeki insanların psikolojileri ile de ilgilenmiştir. Bu insanları o kadar canlı hale getirmiştir ki okuyucu da adeta bu insanlar hala yaşıyormuş veya karşılıklı sohbet ediyormuşlar gibi bir izlenim uyandırmıştır.

Goitein'in en çok kullandığı Geniza kaynağı mektuplarıdır. Çünkü mektuplar, yasal belgelerde bulunmayan bir şekilde insanın duygu ve düşüncelerini rahatça ortaya koyduğu belgeler olmuştur. Örneğin bulunduğu işten memnun olmayan bir baba, oğlundan ipekli kumaş sipariş eden bir anne, kardeşi uzak yolculuğa gittiği için endişelenen bir abla, bütün duygu yoğunluklarını ve olaylara bakış açılarını çok samimi bir şekilde anlatmışlardır. İşte, Goitein bu samimi düşüncelerden yola çıkarak, dönemin siyasi politikasını, resmi kurumların işleyişini, toplumun sosyal ve ekonomik durumunu oldukça gerçekçi bir şekilde ele almıştır.

Goitein, bu mektupları adeta konuşma tarzında takdim etmiştir. Bunu yaparken de mektuplardaki karakterlerin, dillerine, dünya görüşlerine ve sahip

oldukları değerlere sadık kalmıştır. Mektuplardaki karakterlerden etkilenmiş, kendini onlarla özdeşleştirmiştir.

Goitein, Geniza çalışmalarını yaparken çok sayıda teknik, terimsel problemi çözmüş, onları açık bir çalışma merkezi haline getirmiştir. Onun bu alandaki çalışması bir bütün olarak düşünülürse, bu bütün içerisindeki küçük parçalar ayrıldığında kendi başlarına bir bütün olmaktadır.

Goitein, Geniza belgelerini bir arşiv olarak görmez, anları yaşayan tarihin canlı birer parçası olarak kabul eder ve o doğrultuda belgeleri yorumlar.

Geniza belgelerini ilk çalışan Goitein, değildir, ancak O, diğer meslektaşlarından farklı olarak kendisini yalnız bir alanda sınırlandırmamıştır. Geniza belgelerinde yer alan her türlü dokümana ulaşmaya çalışmıştır.

Goitein'in, Geniza araştırmalarına yoğunlaşması onu bambaşka bir konuya sevk etmiştir. Bu konu, Akdeniz'i enine ve boyuna kat eden ticaret yolları ve "Akdeniz toplumdur." Goitein'in konuyla ilgili başka bir hayali ise Hindistan kitabı başlığında Hint ticaretine dair bir çalışma yapmaktı. Maalesef bu rüyasını gerçekleştiremedi.

Goitein, Geniza üzerine olan çalışmalarının çoğunu İngilizce olarak hazırlamıştır. Böylelikle O, eserlerinin daha geniş kitleler tarafından okunmasını ve Geniza belgelerinin herkes tarafından tanınmasını amaçlamıştır. Bilimsel kimliğinin yanında aynı zamanda iyi bir eğitmen olan Goitein, öğrencilerini, Geniza belgelerinin çeşitli alanlarına yöneltmiş ve bu alanda pek çok bilim adamının yetişmesine neden olmuştur.

Kısacası Goitein'in Geniza araştırmalarındaki metodu şudur; Titiz bir şekilde dökümanların filolojik çözümlerini yapmak ve tarihin resmini oluşturmak için bu taşları bir araya getirmektir⁷⁵⁸.

⁷⁵⁸ Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, s. 13

III. İslam Araştırmalarına Katkıları

Kudüs İbrani Üniversitesi'ndeki ilk yıllarında IX. asır İslam âlimlerinden el-Belazuri'nin Ensabü'l Eşraf adlı eserinin tahkikli neşrini yapmıştır. Goitein, ayrıca İslam hukuku ile de ilgilenmiştir. E. Ben Şemes ile ha-Mişpat ha-Müslimi be-Medinat Yisrael (İsrail Devleti'nde İslam Hukuku) isimli bir çalışma hazırlamıştır⁷⁵⁹.

Goitein'nin İslama olan katkıları, daha çok onunbu alan üzerine yazdığı makalelerdir. Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere, onun doktora tezi olan "Kuran'da İbadet" adlı çalışması yayınlanmamıştır. Buna rağmen bu konu, onun Studies In İslamic History and İntitutions adlı eserinde bir makale olarak yer almıştır. Yine onun "Muhammed's İslam" isimli eseri İngilizceye çevrilmemiştir⁷⁶⁰.

Goitein'in İslami ilgilerinin birincil temalarının hepsi, onun Studies In İslamic History adlı eserinde yer almıştır. Bu eserinde ilk bölümünde İslam dininin teması, teorisi ve pratiği; Hz. Muhammed'in peygamberlik misyonu ve Manevi Psikolojisi, dua, oruç, Cuma ibadeti ve Kudüs'ün kutsallığı; ikinci bölümünde İslam kurumları, İslam hukuku, devlet şeklinin gelişimi; üçüncü bölümünde ise; İslam kültürü ve sosyal tarihi; Orta Çağ İslam medeniyetinde Helen sentezinin doğası, ara medeniyetler konusu gibi konular yer almıştır⁷⁶¹. Bu konuları Carl Ideinrich Becker'den Adam Mez'e, Gustav E. Von Grune Bavm'dan Franz Rosenthal'e kadar birçok bilim adamı ele almıştır⁷⁶². Bu bilim adamları, Orta Çağ İslam muhitinde, Yunan felsefesini ve bilim mirası gibi konulara daha çok değinmişlerdir. Goitein ise kendisine özgür analizini gerçekleştirmiştir.

Goitein İslam araştırmalarında, özellikle Helen mirasının, İslam Medeniyeti'nin üzerindeki etkinlikleri ele almıştır. "The Intermediate Civilization, The Helinie Heritage in Islam" adlı makalesinde Yunan mirasının, İslam medeniyetine etkisinin her alanda görüldüğünü, sosyal sınıfların hemen hemen hepsini kapsayan yaygın bir hareket haline geldiğini ifade etmiştir. Bu etkileşimin tarihi sürecini, Müslümanların fethettikleri yerlerde Yunan mirasının hala var

⁷⁵⁹ Goitein, *a.g.e*, s. 8

⁷⁶⁰ Goitein, *Studies*, s. XXI

⁷⁶¹ Goitein, *aynı yer*

⁷⁶² Goitein, *aynı yer*

olduğuna, İslamın evrensel ve elektrik karakterlerine dayandırmıştır.⁷⁶³ Görülüyor ki Goitein, diğer şarkiyatçılara kısmen benzese de Helenizm’in İslam üzerindeki etkisini farklı bir şekilde yorumlamıştır.

Goitein, İslam’ın gelişimini, dini ve politik kurumlarını, sosyal İslam tarihini de ele almıştır ve bu konuda birçok makale yazmıştır.

Goitein’in özellikle Geniza belgeleri üzerine yaptığı çalışmalar, Ortaçağ İslâm çalışmalarına çok büyük katkıda bulunmuştur. Nitekim İslâm tarihinin önemli bölümü olan 11. ve 13. yy’daki İslâm devletinin çok fazla bilinmeyen sosyal, ekonomik boyutu ve bu dönemdeki İslami kurumlarına işleyişi Goitein tarafından çok gerçekçi bir şekilde ortaya konmuştur. Aslında Goitein, İslâm Medeniyeti’nin gerçek bir sosyolojisinin yaratıcısı olmuştur.

Nitekim Norman Stillman; Goitein’in İslâm Tarihine katkısı ile ilgili olarak şöyle demiştir: “Goitein’in değerlendirmelerinden başka, İslâm ilmine katkıları olan başka bir akıllıca değerlendirme düşünemezdim.”⁷⁶⁴

Goitein, diğer Şarkiyatçılardan farklı olarak İslâm Tarihine daha ılımlı ve önyargısız yaklaşmıştır. Nitekim Goitein’in kadim dostu Nobel ödüllü Yahudi yazar Agnon’un dini vatanseverliğinin etkisiyle Goitein’e İslâm Medeniyeti ve İslâm dünyası altındaki Yahudi toplumu konusu üzerine yaptığı çalışmaları bırakmasını tavsiye etmesine rağmen Goitein, bu konuyu bırakmamıştır⁷⁶⁵. Böylece bu çalışmaları ile hem Yahudi toplumunun hem de İslâm toplumunun Ortaçağlarda karanlık kalan yönlerini ortaya çıkarmıştır.

IV. Ortaçağ Tarihine Katkıları

Goitein’in Geniza çalışmalarında izlediği yöntemle Geniza araştırmalarında “Ekol” olmuştur. Goitein, Ortaçağ’da İslâm ve Yahudi dünyasının elimizdeki kaynaklarda bulunmayan sosyo-ekonomik yönünü Geniza belgelerinin ışığında aydınlatmış, Akdeniz’in büyük coğrafyasında çok küçük bir yerin insanların, hem maddi hem de manevi değerleriyle ilgilenererek tarihçiliğe farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ayrıca İsrail’de şarkiyatçılığın kurucu ve geliştiricilerinden biri, İslâm

⁷⁶³ Goitein, “The Intermediate Civilization/The Helenic Heritage in İslam”, *Studies in İslam*, Leiden, E. J. Brill, 1996, s. 63

⁷⁶⁴ Goitein, *a.g.e.*, s. XX

⁷⁶⁵ Labor, *a.g.m.*, s. 4

lkelerindeki Yahudilerin hem kültürel hem de günlük hayatla ilgili tarihinin öncüsü sayılabilir.

Goitein, Ortaçağ İslâm devletlerindeki siyasi yapı, ticari faaliyetleri, sosyal kurumların iŖleyiŖi hakkında yeni ufuklar açarak İslâm tarihine de hizmet etmiŖtir.

Geniza belgelerinden elde ettiği bilgiler sayesinde, insanların kafasındaki Ortaçağ anlayıŖını tamamen deĖiŖirmiŖtir. Bu dönemin aslında dŖnldĖu gibi karanlık ve ilkel bir ağ olmadığını ortaya çıkar mıŖtır. Örneğin o dönemlerde de kadınların ekonomik özgürlüklerinin olduğunu, İslâm devletinin geliŖmiŖ bir posta teŖkilatına sahip olduğunu, Orta ağ tüccarlarının eğitimli ve tecrübeli kiŖiler olduğunu, onun eŖsiz bilgileri sayesinde Ğrendik.

Bugüne kadar Orta ağ ile ilgili ele alınmaktan çekinilen konuları cesurca ortaya koymuŖ Orta ağdaki İslâm kurumlarını, Orta ağ insanının gözüyle sunmuŖtur.

Araplar ve Yahudilerin gemiŖteki iniŖli-ıkıŖlı iliŖkilerini ele almıŖtır. Bu iki toplum arasında barıŖ ve uyumun olmasını isteyerek, iki gruptan kimsenin cesaret edemeyeceği bir grŖ savunmuŖtur.

Orta ağ tarihine en büyük katkısı A Mediterranean Society isimli devasa eseridir. Bu eseri ile Orta ağ, Akdeniz lkeleri, tarih araŖtırmacılarına yeni bir araŖtırma dehlizi amıŖtır. Akdeniz insanını temel alarak, bu dönemde sadece hâkim gücün değil, orta ve alt sınıfların gözüyle de tarihi olayların yorumlanmasını saĖlamıŖtır. O, Ortaçağ insanının ruhunu yansıtması bakımından aĖdaŖları arasında emsalsizdir.

Goitein, Ortaçağ alanında kendisinden sonra birçok bilim adamına da örnek olmuŖtur. Bu bilim adamlarından bazıları Ŗunlardır: In an Antique Land isimli eseriyle tanınan Hintli yazar Amitav Ghosh, Cliffora Geertz; Jeanette Wakin, Abraham Udoritch, Hassan Muhammed.

SONUÇ

XX. yy'ın en büyük şarkiyatçılarından Shelomo Dov Goitein, 04 Nisan 1900 yılında Almanya'da dünyaya gelmiştir. Ailesi ilim sahasında tanınmış bir aile olan Goitein'in düşünce yapısının şekillenmesinde rabbi ve âlim olan babası Edward Goitein'in etkisi büyüktür.

Goitein, 1914–1923 yılları arasında Frankfurt ve Berlin Üniversitelerinde eğitim almıştır. Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra 1923 yılında Filistin'e göç etmiş, iki yıl sonra Kudüs İbrani Üniversitesinde İslâm Araştırmaları Eğitmeni olarak göreve başlamıştır.

Goitein, kendisini her alanda yetiştirmeye çalışan çok yönlü bir âlim olmuştur. Akademisyenlik kimliğinin yanında her zaman bir eğitmen olarak kalan Goitein, öğrencilerinin en iyi şekilde yetiştirmeye çalışmıştır.

Goitein'in tarih anlayışı, tek bir yaklaşım tarzı ve moted ile sınırlı kalmamıştır. O, eserlerini metodolojik bir titizlik ile yazmıştır.

Goitein'in ilmi çalışmaları geniş bir alanı kapsamıştır. Özellikle Geniza belgeleri üzerine yaptığı çalışmalar ile yeni bir tarih anlayışı getirmiştir. Nitekim Goitein, en çok Geniza belgeleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Bu belgeleri her yönüyle ele alan ve Geniza araştırmalarında bir ekol olan Goitein'in Geniza belgeleriyle ilk kez karşılaşması 1948 yılında olmuştur.

Goitein'in Geniza belgeleri üzerine yaptığı en kapsamlı araştırması A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in The Documents of Cairo Geniza'dır.

Beş ciltten oluşan bu eşsiz eserin I. Cildi Ekonomik Faaliyetler, II. Cildi Toplum Hayatı, III. Cildi Aile Hayatı, IV. Cildi Günlük Hayat ve V. Cildi ise Bireysel Faaliyetler ile ilgilidir.

Goitein, bu eserini yazarken dökümanların titiz bir şekilde dil çözümlerini yaptıktan sonra, bu belgeleri bir araya getirerek tarihi bir sonuca ulaşmıştır.

Tezimizin konusu olan bu eserin konuları, Ortaçağ Akdeniz Dünyasının sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgilidir. Özellikle Ortaçağ İslâm Dünyasında yer alan Yahudi toplumunu, Akdeniz toplumunun bir temsilcisi olarak ele alan Goitein, Yahudi yaşam tarzını Geniza belgeleri doğrultusunda ortaya çıkarmıştır. Ortaçağ

İslâm Dünyasındaki Yahudi ve Müslüman toplumların arasındaki ilişkiler, birçok esere konu olmuş, fakat bu ilişkiler daha çok bu iki toplumun siyasi ilişkileri doğrultusunda ele alınmıştır. Özellikle bu toplumların dini farklılıklarının yarattığı mücadeleler Ortaçağ tarihini ilgi çekici konuları arasında yer almıştır. Fakat Goitein, bu eserinde iki farklı toplumu bir paydada birleştirmiştir. Bu payda iki toplumun içiçe yaşadığı Akdeniz coğrafyasıdır. Bu coğrafyada ortak paylaşımları olan Müslüman ve Yahudi toplumu düşünülenin aksine dostça yaşamış ve birbirlerini büyük ölçüde etkilemişlerdir. Özellikle bu hususun Goitein'in devasa eserinde aydınlanması eserin değerini birkez daha ortaya koymuştur.

Goitein, bu eserinde Ortaçağ İslâm Dünyasında daha önceden detaylı bir şekilde ele alınmayan sosyal ve ekonomik yapıyı en ince ayrıntısına kadar vermiş ve bu dönemde yaşanan siyasi olayların daha doğru bir şekilde yorumlanmasını sağlamıştır. Bu yüzden eser hem sosyolojik açıdan hem de siyasi açıdan önemli bir yere sahiptir.

Genel anlamda Ortaçağ, insanların zihninde bireylerin özgürlüklerinin kısıtlandığı bir karanlık çağ olarak yer almıştır. Fakat Goitein'in bu eseri sayesinde Ortaçağ ile ilgili bu düşünceler değişmiştir. Nitekim bu eser sayesinde Ortaçağ'da sosyal ve ekonomik açıdan organize olmuş bir şehir toplumunu görmekteyiz. Bu toplumda insanların seyahat ve ticari özgürlükleri kısıtlanmamış, kadınlar ekonomik hayatın içerisinde erkekler ile beraber yer almıştır. Bunların yanı sıra bu toplumun gelişmiş bir posta teşkilatı ve kendisine özgü bir sanayi sistemide bulunmaktadır. İşte bu bilgiler Ortaçağ tarihçilerinin özellikle Ortaçağ İslâm Dünyasının sosyal ve ekonomik yapısını yeniden ele almalarına neden olacaktır.

Ortaçağ'ın dinsel temeli içerisinde en büyük gücü olan İslâm Devleti'nin bünyesinde bulunan gayrimüslimler ile olan ilişkilerini de canlı bir şekilde ortaya koyan bu eser sayesinde İslâm Devletinin gayrimüslim tebası ile olan inişli-çıkışlı ilişkilerini, devletin bu unsurlara tanıdığı hakları bir şarkiyatçının gözünden öğrenmekteyiz. Daha önceden de bu konu birçok şarkiyatçı tarafından ele alınmıştır.

Fakat bu çalışmalar yanlı ve yüzeysel hazırlandığı için gerçekçi bilgilere ulaşamamıştır. Goitein, bu şarkiyatçıların aksine Geniza belgeleri gibi sağlam delilleri kullanarak bu konuyu daha ılımlı ve objektif bir şekilde ortaya koymuştur.

Goitein, Ortaçağ'da İslâm ve Yahudi dünyasının mevcut dünyasının kaynaklarında eksik olan ekonomik boyutunu Geniza belgelerinin ışığında sokaktaki insanın gözüyle yansıtarak da bu konu ile ilgili daha önceden yapılan araştırmalardan farklı olduğunu bir kere daha göstermiştir. Böylelikle dönemin asıl temsilcisi olan halkın samimi duygu ve düşüncelerini yorumlayan Goitein, dönemin sosyal ve ekonomik yapısını gözler önüne sermiştir.

Sonuç olarak Goitein'in A Mediterranean Society adlı eseri gerek Ortaçağ İslâm Tarihi gerekse Yahudi Tarihi açısından bilinmeyen gerçekleri ortaya koymuş bir eserdir. Eserin önemi, Ortaçağ ekonomik ve sosyal tarihi açısından oldukça büyüktür. Bu yüzden bu kıymetli eserin dilimize kazandırılması Ortaçağ Tarihi bakımından büyük bir kazanç olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR:

ARKAN, Atilla, İbn Meymun Felsefesinde Tanrı, İz yay, İstanbul 2007.

ARSLANTAŞ, Nuh, İslâm Toplumunda Yahudiler, Abbasi ve Fatımi Dönemi Yahudilerinde Hukuki, Dini ve Sosyal Hayat, İz yay, İstanbul, 2008.

İslâm Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler. Abbasi ve Fatımiler Dönemi, Marmara Üniversitesi Vakfı yay, İstanbul 2009.

BARTON, John, The Biblical World, Taylor&Francis yay, 2002.

BRAUDEL, Fernand, On History, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.

The Mediterranean and The Mediterranean World in The Age of Philip II, Vol II, California University Press, London, 1995.

ÇELİK, Aydın, *Kuruluş Dönemi Fatımi Devleti Siyasi Tarihi*, Büro Basımevi, yay, 2007.

COHEN, Mark, R. Poverty and Cherity in The Jewish Community of Medieval Egypt, Princenton University Press, 2005.

GOİTEİN S. Dov, Çev. Nuh Arslantaş-E. Buket Sağlam, *Yahudiler ve Araplar*, Çağlar Boyu İlişkileri, İz yay, İstanbul 2004.

Jacob Lassner, *A Mediterranean Society*, An Abridgment in One Volume, University of California yay, 1999.

A Mediterranean Society: The Jewish Community of The Arab World As Portrayed in Documents of Cairo Geniza, (Economic Foundations), Cilt I, University of California Press, Los Angeles 1967.

A Mediterranean Society, (Community), Cilt II, University of California Press London, 1974.

A Mediterranean Society, (Family), Cilt III, University of California Press, London 2000.

A Mediterranean Society, (Daily Life), Cilt IV, University of California Press, London 2000.

A Mediterranean Society, (Invidual), University of California Pres, London 2000.

Studies in Islamic an Institutions, E. 1. Brill, Leiden, 1966.

HUMPREYS, Stephen R, İslâm Tarihi Metodolojisi, çev. Murtaza Bedir-Fuat Aydın, Litera yay, İstanbul 2004.

Ku'an-ı Kerim, trc. Komisyon, D.İ.B. Ankara.

LEWIS, Bernard, Orta Doğu, çev. Selen Y. Köley, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2005.

RAPPORT, Yosset, Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society, Cambridge Press, New York, 2005.

REIF, Shulamit, The Cambridge Genizoh Collections Their Concents and Significance, Cambridge University Press, 2002.

Paul Tenton, Cambridge University Library, Published Material From The Cambridge Genizah Collections, a bibliograph, Archive Press, 1988.

ROBİNSON, Francis, Cambridge Resimli İslâm Dünyası Tarihi, çev. Zülal Kılıç, Ankara 2005.

YAACOV, Lev, State and Society in Fatimid Egypt E. J, Brill yayınları, 1990.

MAKALELER

BASSALEL, Yusuf “*Antisemitizm*”, Yahudilik Ansiklopedisi, c II, s. 14.

BENJAMİN, David, “*Letters of Medieval Jewish Traders by S.D Goitein*”, The Business History Reiev, Cilt VI, No: 2, The President and Fallows of Harward College yay. s. 241–243.

BOZ TEMUR, Recep “*Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık*”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*” Ankara Üniversitesi yay, Ankara 1999, s. 79–170.

BULLIET, W. Richard, “*Reviewed Work: A Mediterranean Society The Jewish Communities of The Arab World as Portroyed in The Documents of Letters of Medieval Jewish Traders Translated From Arabic With Introductions and Notes by S.A Goitein*” International of Medieval East Studies, c. VII, Cambridge Un. yay, s. 457–59.

JACOB, M. “*Goitein Shelomo Dov Goitein*” D.İ.A. cilt XIV, s. 101.

GOITEIN, Shelomo Dov, *“The Main Industries At The Mediterranean Areas As Reflected in The Records of The Cairo Geniza”* Journal Orient, Vol 4/2, (1961), s. 168–197.

“What Would Jewish and General History Benefit by a Systematic Publication of Documentary Geniza Paper”, PAAJR, C.23, American Academy for Jewish Research Press, 1954, s. 29–39.

“The Biography of Rabbi Yudah Le Levi in The Light of The Cairo Geniza Documents”, PAAJR, c.28, (1959), s. 41–56.

“Mediterranean Trade in The Eleventh Century; Some Facts and Problems”, Studies in Economic History of The Middle East From The Rise of Islam to Present Day, ed. M-A Cook, Oxford University Press, s. 51–63.

“The Moses Maimonides; Ibn Sana Al Mülk Circle”, Studies in Islamic History and Civilization in Honor of Prof David Ayalon, Leiden yay, Kudüs 1968, s. 399–405.

“Letters and Documents on The India Trade in Medieval Times”, Studies in Islamic History and Institutions, E. 1. Brill, Leiden, 1966, s. 329–351.

“The Trousseaux of Jewish Brides from The Fatimid Period”, Institute for Advanced Study Princeton, c. 21, New Jersey, 1970, s. 77-100.

“The Tribulations of An Overseer of The Sultan’s Ships”, Arabic and Islamic History and in Honor of Hamilton, A.R Gibb, ed. George Makdis, Harward University Pres Cambridge, Massachusetts, (1965), s. 270-284.

“The Intermediate Civilization/The Hellenic Heritage in Islam”, Studies in Islamic History and Institutions, E.Y. Brill, Leiden, 1966, s. 54-73.

“Glimpes on Naval Warfare in Mediterranean and on The Mongol Invesion”, Study Orientalistic in Onore DiGlorgo Levi Della-Vida, C.1 Istituto Per L’oriente, Rome, 1956, s. 393-408.

“The Unity of Mediterranean World in The Middle in The Middle Ages”, Leiden, 1966, s. 296–308.

“An Eleventh-Century Letter from Tyre in The John Rylands”, Library in Bulletin of The John Rylands Library, C. 54, (1971–1972), s. 1–18.

The Social Services of Jewish Community As Reflected in The Cairo Geniza Records, JSS c.26, 1964, s. 67–88.

“Geniza”, E. I. II, Leiden, E. 1 Brill Pres, London, 1965, s. 987–988.

Dispositins in Comptemplation of Death A Geniza Study, PAAYR, Cilt 46, Dubillec Volume (1928–29/1978–79), Pert 1, s. 155–165.

KRAEMER, Joolk, “*The Andolusion Mystic Ibn Hud and Convesion of The Jewish*”, Israel Oriental Studies, XII, EJ Brill Leiden, 1992, 61–75.

LAON; “*Gentlemen and schoolars*”, Haaretz Bodes, 14.01.2009.

ROBINSON, Maxime, “*İslâm Dünyasında İktisat Tarihi ve Sosyal Sınıfların Tarihi*”, Çev. B. Yediyıldız, Belleten, II, III /207–208, Ankara 1980, s. 886–7.

SEYYİT, Eymen Fuad, “*Fatimiler*”*mad*, D.İ.A, c.12, Diyanet Vakfı Yay, İstanbul 1995, s. 228–236.

WINK, Andre, “*From The Mediterranean to The Indian Ocean in Medieval History in Geographic Perspective*”, Comparative Studies in Society and History, Vol 44 / 3, (2002), 416–445.

İNTERNET ADRESLERİ

http://www.britannica.com/EB_hecked/topic/289442/insvale

<http://www.princeton.edu/geniza/goitein.htm> from: American Philosophical Society Year 1987 by Mark R. Cohen/12.02.2003.

EKLER

“XI. yy’da Akdeniz Ticareti: Bazı Gerçekler Ve Sorunlar” *

Haçlı seferleri Orta Çağ’da olduğu gibi Akdeniz’deki ticaret akışında canlılığa yol açmış mıdır? Yoksa Haçlı Seferlerinin kendisini deniz trafiği ve deniz gücünde meydana gelen benzer artışın eşlik ettiği ve nihayetinde Hristiyan savaşçılar için gerekli ikmal yollarını açan 11. YY’da uluslararası ticarete meydana gelen hızlı artış mı mümkün kılmıştır? Şayet böyleyse, bu ticaret malları, kapsamı ve düzenine ilişkin ne biliyoruz?

Sorunun Avrupa ayağı – W. Heyd’in *Historie do commerce du Levant au Moyen-Age*¹ ve A. Schaube’nin *Handels-geschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge*² gibi kendi alanlarında klasik haline gelmiş kapsamlı eserlerde ele alınmıştır. Son dönemde yapılan araştırmalar ilave birçok yönünü açıklığa kavuşturmuştur³. Robert S. Lopez’in 10. YY’da batı ve orta Avrupa’da ve özellikle de İtalya’da⁴ zaten büyük bir sosyal ve ekonomik artışın yaşanmış olduğunu gösteren çalışmasına dikkat çekilmelidir. Yine de, neredeyse 1963’e kadar *Cambridge Economic History of Europe*’ta (Cambridge Avrupa İktisat Tarihi) “20. YY öncesi ticaret düzenine ilişkin bilakis pek fazla şey bilinmediği”⁵ kabul edilmiştir. Bu nedenle, nesiller boyu araştırma yapılmış olsa da, 11. YY’daki Akdeniz Ticaretinin Avrupa ucu hakkındaki bilgimiz yeterli değildir. Konunun sonradan ayrıca İspanya ve Sicilya’nın büyük bir bölümünü de içeren İslami boyutu ise hala aydınlatılmayı beklemektedir.

10. YY’daki İslami ticareti aydınlatan yazınsal kaynaklar Adam Mez tarafından *Die Renaissance des Islams*⁶ adlı eserinin son altı bölümünde dikkatli bir biçimde bir araya getirilmiştir. Kesinlikle, İslam dünyasının Avrupa kısmı ile ilgili

* Goitein’in bu makalesi “*Studies in Economic History of The Middle East From The Rise of Islam to Present Day*, s. 51–63”den alınmıştır.

¹ Leipzig 1885–1886. Yeniden basım Amsterdam 1959, 2 cilt.

² München ve Berlin 1906.

³ A.Sapori, *Le Marchand italien au Moyen age*, Paris 1952’de yer alan biyografik incelemeye bakınız.

⁴ ‘Still Another Renaissance?’ (Hala başka bir Rönesans mı?), *American Historical Review*, 57, 1959, sf. 1–21.

⁵ Ed. M.M. Postan, E.E. Rich ve Edward Miller, Cambridge 1963, s. 46. İfade New York Brooklyn College R. De Roover’a aittir.

⁶ Heidelberg 1922. İngilizce, İspanyolca ve Arapça çevirileri bulunmaktadır, İspanyolca ve Arapça çeviriler ilave materyal içermektedir.

verdiği referanslar Akdeniz bölgesi ile ilgili referanslarından daha çoktur. Her durumda, 11. YY'a ilişkin benzer bir eser verilmemiştir ve İslam tarihi ve bu yüzyıldaki coğrafi yazına ilişkin mevcut bilgimizin eksik oluşu nedeniyle daha çok ümit vermeyen bir eser gibi görünebilir. Archibald R. Lewis'in *Naval Power and Trade in Mediterranean A.D. 500–1100* (Akdeniz'de Deniz Gücü ve Ticareti MS 500–1100) de faydalı bilgiler içermektedir ancak Adam Mez tarafından verilenlerin yapısında yeni kaynak materyaller içermemektedir⁷.

Sonraki sayfalarda, geniş ve şimdiye kadar kullanılmamış bir kaynağın – Kahire Geniza belgeleri - kullanımı vasıtasıyla Haçlı Seferlerinden önceki yüzyılda Akdeniz ticareti tanımlanmaya çalışılacaktır. Kahire Geniza belgeleri terimi çoğunlukla İbrani karakterler içeren ancak Arapça olan ve başlangıçta İslami Mısır'ın başkenti olan Fustat'ta (Eski Kahire) bir kısmı da mezarlık olan bir sinagogda muhafaza edilmiş olan el yazmalarını ifade etmektedir.

Malzemenin kökleri Akdeniz bölgesinin tümüdür (Hindistan yönünde deniz yolunu da içeren) ve resmi, iş yazışmaları ve özel yazışmalar, ayrıntılı mahkeme kayıtları ve diğer adli dokümanlar, sözleşmeler, muhasebe, evlilik, boşanma ve azat etme emirleri, reçeteler, sihirler, çocuk egzersizleri ve bunun gibi akla gelen her tür yazı tipini içerir. Geniza ayrıca kısmen Müslüman ve Hristiyan elinden çıkma, ancak malzemenin çoğu doğal olarak İbrani kökenli olan yüzlerce Arapça yazı sayfasını içerir ve bu da sonuç olarak belgelerin genel anlamda Akdeniz ticaretinin tanımlanması için ne derece kullanılabilir olduğu sorusunu akla getirmektedir⁸.

Bu soruyu yanıtlayabilmek için, Fustat'ta İskenderiye'de veya Kayravan'da (şu an Tunus olarak bilinen ülkenin başkenti) veya Kudüs gibi kutsal bir şehirde bile, ya da Aşağı Mısır'da El Mahalla gibi bir sermaye ve sanayi merkezinde bile hiç azınlık mahallesinin bulunmadığını akılda tutmak zorundayız. Tüm bu bölgelerde muhafaza edilen sözleşmeler ve diğer belgelerde, Yahudilere ait evlerin Müslüman ve/veya Hristiyan mülkiyetlerine bitişik olduğunu fark ederiz. Müslümanlar Yahudi kiracılarla Yahudilere ait evlerde yaşadığı veya bunun tam tersi olurdu. Mesleki

⁷ Princeton 1951. E. Eickhoff, *Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland*, Berlin 1966'yı kullanamadım.

⁸ Bakınız S.D. Goitein, *Studies in Islamic History and Institutions* (İslam Tarihi ve Kurumlarına ilişkin Çalışmalar), Leiden 1966, bölüm xiv: "The Documents of the Cario Geniza as a Source for Islamic Social History" (Sosyal İslam Tarihi için Bir Kaynak olarak Kahire Geniza Belgeleri". Ayrıca EI² s.v. Geniza.

açından bir azınlık durumu da söz konusu değildi. Yahudiler altın ve gümüş kuyumculuğu, tekstil üretimi ve boyaması, cam sanatı ve özellikle eczacılık ürünleri gibi belirli sanayi alanlarında önde geliyordu ancak burada da su geçirmez bölümler yoktu. Ticarete, daha sonra da göreceğimiz üzere, bazı alanlarda Yahudiler diğerlerine göre daha faaldi ancak bu alanların hiçbirini tekellerine almış değillerdi. Müslümanlar ve Yahudiler arasında hem sanayi hem ticaret alanında ortaklıklara rastlıyoruz ve bunlar arasında birçok işbirliği yöntemi mevcuttu. Doğal olarak, bunların her ikisi de aynı parayı ve taşıma araçlarını kullanmıştır. Yine de, tarihi araştırma için kullanıldıklarında, Geniza belgelerinin oluşturulduğu çevre ve ortamın özel yapısı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu hususta uygulanan tedbirlere ilişkin örnekler, açık olarak veya dolaylı olarak, çalışmamızda görülecektir.

Sadece birkaç istisna haricinde, aşağıda kullanılan malzeme henüz gözden geçirilmemiştir. El yazmaları, Cambridge Üniversite Kütüphanesinde, Oxford Bodleian Kütüphanesinde, British Museum’da, New York Amerika Yahudi Teoloji Fakültesinde, Philadelphia Dropsie Kolejinde ve başka birçok kütüphanede muhafaza edilmektedir. Bu çalışmada yer alan tüm ifadeler ilgili el yazmalarına doğrudan verilen referanslar ile doğrulanmaktadır. Bu referanslar, A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World, as Portrayed in the Documents of Cario Geniza (Bir Akdeniz Toplumunu, Kahire Geniza Belgelerinde Tarif Edildiği Şekilde Arap Dünyasındaki Yahudi Toplulukları), 1. basım, Economic Foundations (Ekonomik Temeller) (University of California Press ve Cambridge University Press tarafından basılan) isimli kitabımda yer almaktadır. Bu kitapta klasik Geniza dönemi (yaklaşık 965–1265) tamamıyla ele alınmaktadır. Bu çalışmada, genellikle, yalnızca Haçlı Seferlerinden önceki 1 buçuk yüzyıla ilişkin veriler kullanılacaktır.

Avrupa Etkisi. Kahire Geniza belgeleri Avrupa’nın daha önce değilse bile 11. YY’ın ilk 10-20 yılında İslam ticareti üzerindeki güçlü etkisine ilişkin canlı bir kanıttır. Temmuz 959 tarihli – Mısır’ın Fatımiler tarafından fethedilmesinden 10 yıl önce – İbranice bir belgede, Yunanlıların Fustat şehrinin İslam öncesi dönemde merkezi olan “Fortress of the Candles (Balmumu kalesi)” bölgesindeki pazarından bahsedilmektedir. İbranice “Yunanlı” kelimesi Arapçada, Bizanslı ve İtalyan ve Avrupalı diğer tacirler için kullanılan bir yeniden adlandırma olan “Rum” anlamını taşımaktadır. Herhangi bir İslami kaynaktan bu Rum pazarına ilişkin bir referans

bulma konusunda başarılı olamadım ve Mısır'daki Fatımi döneminin başında ortadan kaldırıldığını varsayıyorum. Bu tahminimi, Mayıs 996'da Bizanslılara karşı savaşta kullanılmak üzere Fustat limanında hazırlanan savaş gemilerini ateşe verdiklerinden şüphelenilen 160 veya 170 İtalyan tacirin katledilmesine ilişkin bilgiler de destekliyor gibi görünmektedir. Yabancı tacirler bundan sonra malları ile birlikte şehrin içinde bir pazara değil de daha sonraları Geniza belgelerinde sıklıkla bahsedilen Nil iskelesindeki ticari bir depo/ambar olan Dar Manak üzerinde yoğunlaşmışlardır⁹. Arapçada hiçbir kökeni bulunmayan Manak kelimesinin Yunanca ya da İtalyanca bir ismi çağrıştırıp çağrıştırmadığını merak ediyorum ki, bu da deniz aşırı ihracat için kullanılan (Geniza belgelerinde bu tip bir işlevinin olduğu ifade edilmektedir) bu ticari depo/ambar istasyonunun aslında Avrupalı temellere dayandığı anlamına gelirdi.

İtalyancadan türetilmiş olması gereken ticari terimler kendilerini şaşırtıcı bir şekilde erken göstermiştir. Standart 'idl'den daha küçük olan ve deniz aşırı nakliyat için kullanılan balya anlamına gelen barqalü (barcalo) kelimesi için bu özellikle doğrudur. İtalyan kaptanlar, fırtına veya korsan saldırısı durumlarında (balyaların sıklıkla gemiden atıldığı) hareket kabiliyetlerini artırmak için daha küçük olan bu balyaları kullanmaya başlamış ve İtalyan kaptanların güneydeki meslektaşları bu balyaların kullanılabilirliğini kısa sürede fark etmiştir. Terime Fustat'ta büyük bir tacir olan Joseph ibn Awkal'ın ofisine 8 Nisan 1030 tarihinde İskenderiye'den gelen bir mektupta rastlıyoruz ve aynı tacire bazıları belki de o yüzyılın ilk 10–20 yılına kadar uzanan daha önceden gönderilmiş mektuplarda da sıklıkla rastlanmaktadır¹⁰. Daha göze çarpan bir gerçek ise gemi yükleme işlemi sırasında kullanılan bir tahta anlamına gelen İtalyanca scala sözcüğünün İskenderiye'deki Ibn Awkal için hazırlanan bir iş anlaşmasında resmi bir terim olarak yer almasıdır: “isqala geçişinde 100 balya için II ^{1/2} dinar (ihracat ücretleri ödenmek zorundadır)”. Bu tip bir tahta açıkça İtalyanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır ve teknik gelişim ile birlikte terim devralınmıştır.

⁹ Bakınız Claude Cahen, 'Un Texte peu connu relatif au commerce oriental d'Amalfi au Xe siècle', *Archivio Storico per le Province Napoletane*, N.S., 34, 1953-4, s. 1-8. Dar Manak için bakınız aynı eser, *JESHO*, 7, 1964, s. 237. Manak'ın anlamının doğrusu birçok Geniza referansından öğrenilmiştir.

¹⁰ Ibn Awkal'ın iş yazışması bu yazar tarafından *Tarbiz*, 36–8, 1967-9'da yayınlanmıştır.

Avrupalı tacirler hiçbir suretle deniz limanları ile sınırlı kalmamıştır. Yukarıda verilen Dar Manak ve Fustat'taki Rum pazarı ile ilgili ayrıntılar mektuplarda yer alan birçok referans ile desteklenmektedir. İskenderiye'den bir tacir "biber, tarçın ve zencefil bulundurun... Çünkü Rumlar özellikle bunlara düşkünler ve hepsi Fustat'a gelmek için yola çıkmak üzere. Sadece Konstantinopolis'ten (İstanbul) iki ilave geminin varmasını bekliyorlar " demiştir. İskenderiye'den gelen bir başka mektupta, Eski Kahire'deki iş için yazışmalar yapan birine Rumlar Dimyat'tan gelene kadar hurma ağacı lifleri bulundurması tavsiye edilmektedir. Fustat'tan gelen bir raporun kendisinde Rumların burada hoş kokulu tek bir ağaç bırakmadığını okuyoruz. Avrupalılar genellikle gruplar halinde seyahat ederlerdi ve "bazı Rumların" Yahudi iş arkadaşlarını Fustat'ta evlerinde ziyaret ettiğini fark ediyoruz.

Avrupalıların bölge pazarı üzerindeki etkisi (daha fazla olmasa da) aynı düzeyde Tunus'ta da hissedilmiştir. 11. YY'ın ikinci 30–35 yılı içerisinde bu ülkeden gelen beş mektup, buradaki biber fiyatının Avrupa'daki talebe bağlı olduğunu göstermektedir ve bir durumda ödeme Sicilya ve Pisa (İtalya'da bir şehir) parası ile yapılmaktadır. (ilgili tacirin takas için ilave ücret ödemek zorunda kalması için)

İskenderiye'de olduğu gibi, Aşkelon'da da Mısır keteni, Osmanlılar düşük kalitesi nedeniyle veya savaş durumunda iç taşımacılık zor olduğunda satın almak istemediğinde, Avrupalılar tarafından satın alınmıştır. Aynı şekilde veya Suriye-Filistin limanında Rumlar kızılağaç olarak bilinen doğuya özgü kırmızı boya olan baqqamı (bakkam) fahiş fiyattan satın almıştır. Potas şapı (Yemen veya Yukarı Mısırdan ithal edilen) Avrupalılar satıldığına tekrar tekrar değinilen bir başka maddedir.

Rum tekstil endüstrinin ürünleri, tarihleri belli birçok nikâh ve tarihleri muhafaza edilememiş olan diğer birçok nikahtan anlaşıldığı üzere Akdeniz'deki Müslüman ülkelerde son derecede popüler olmalıdır¹¹. Her Yahudi gelin, ister Şam'da 956'da olsun, ister Eski Kahire'de 1040, 1050, 1067 ve sonrasında olsun, bir Rum mendiline (mindil, İspanyolca'da mantilla) sahip olmak isterdi. Daha zengin gelinler sırmalı ipek kumaştan yapılmış yatak örtüleri ve hatta aynı değerli malzeme ile kaplı bir kanepeler alırdı (1031, 1034, 1050, 1064 vb tarihli belgelerdeki

¹¹ Bir eş hakkı olanı aldığı evlilik sözleşmesi yırtılırdı. Bu nedenle, birçok parçada tarih muhafaza edilmemiştir.

referanslar). Rum sandıkları, dolapları ve karyolaları Geniza belgelerinde adı geçen mobilyalar arasındadır. Sicilya Mısır'a peynir ihraç etmiştir, Girit de peynir ihraç etmiştir. Amalfi'den gelen bir gemi, İskenderiye'ye güney İtalya ve Sicilya'nın esas ticaret malzemesi olan ipeğin yanında bal getirmiş, bu ülkede önde gelen Avrupalı şarap satıcıları da kesinlikle kendi ülkelerinin ürünlerini getirmiştir. Eski Roma döneminden beri Akdeniz bölgesinde Hint okyanusunda kadar önemli bir ihracat malzemesi olan mercan kısmen Tunus kısmen de Avrupa tarafında toplanmıştır.

Sonuç olarak hem Tunus'taki Yahudi tacirler hem de Rumlar bu önemli ticarete iştirak etmiştir. Yine de, 1050 civarında yazılan bir mektupta ifade edilen bir durumda, Rumların Tunus'a kayda değer miktarda mercan getirdiğini okuyoruz. Rumlar, Hindistan'a yalnızca Mısır veya Suriye-Filistin vasıtasıyla ihracat yapabildiği için, bu, bu erken tarihte Avrupalıların Müslüman bir ülke ile (Tunus) bir diğeri (Mısır veya Suriye-Filistin) arasında zaten ticaret yapıyor olduğu anlamına gelmektedir.

Hristiyan Avrupa ile Müslüman Güney arasında Yahudi Aracılar Bulunmuyordu. Rum tacirlerin Ganize belgelerinde ele alınış biçimi Rumların hepsinin Avrupalı tüccarlar olduğuna dair şüpheye yer bırakmamaktadır. Avrupalı Yahudiler Ganize belgelerinde gezici âlimler, hacılar, mülteciler veya yardım arayışında olan yoksul kimseler olarak yer almaktadır. Ganize belgeleri arasında Güney Fransa, kuzey İtalya, Selanik veya Konstantinopolis'ten tek bir tüccarın bile mektupları yer almamaktadır veya bu belgelerden bunların bir tanesinden bile bahsedilmemektedir. Arapça konuşan Yahudiler bazen Amalfi, Salerno veya Konstantinopolis gibi şehirleri ziyaret ederdi ancak bu ziyaretler benzeri Akdeniz'de Müslüman sınırlarında – batıda İspanya'da ve doğuda kuzey Suriye limanlarında var olan geniş çaplı düzenli iş ilişkilerine katkıda bulunmamıştır. Güney Fransa veya Bizans'taki Yahudiler ile Mısır veya Filistin'de yer alan Yahudiler arasındaki kültürel ve sosyal bağlar nispeten daha yakındı, bu gerçek göz önünde bulundurulduğunda ticari bağların bulunmayışı veya eksik oluşu daha da dikkate değer hale gelmektedir.

Mal Çeşitliliği. Yazışmaları muhafaza edilen deniz aşırı ticaret yapan her çapta her tüccar hem ihracatçı hem de ithalatçıydı. Herhangi biri tarafından iş yapılan malların çeşitliliği şaşırtıcı derecedeydi. Kayravan'da bir tüccar olan, Mısır'da 1045

ile 1096 arasında faaliyet gösteren ve 280'den fazla mal ile ilgili yazışmaları ve iş anlaşmaları bize ulaşan Nahray ben Nissim deniz aşırı nakledilecek en az 120 farklı mal ile ticaret yapmıştır. Nissim ayrıca döviz alım satımı, faizle borç verme ve diğer banka işleri ile uğraşan bankacı bir tüccardı¹². Yine de, bazı ana malzemeler veya malzeme grupları Akdeniz ticaretine hâkim olarak kendini göstermektedir. Mısır'ın ihraç malzemesi ketendi ve daha önce de bahsedildiği gibi Avrupalılar tarafından satın alınmaktaydı ancak esasen o dönemde Manchester ve Lancashire'ı olan Sicilya ve Tunus'a giderdi. Karşı yönde giden esas ihraç malzemesi İspanya ve Sicilya'dan gelen ve pound (Mısır) başına 2 dinarlık veya 10 pound için 20 dinarlık sabit fiyat ile ipekti. İpek, neredeyse altın gibi nakit para olarak görülen bir satış ürünüydü. Rum ve Suriye pamuğu veya Kuzey Afrika keçesi ve aynı zamanda yün, kenevir ve fantastik deniz yünü gibi diğer kumaşlar önem bakımından ikinci sıradaydı. İşlenmiş tekstil ürünleri esasen Tunus ve Sicilya'dan geliyordu ancak Rumlardan (yukarıda bakınız) ve İspanya'dan da geliyordu. Elbette, değerli Mısır keteni ve İran'ın ve daha küçük çapta olmak üzere Irak'ın lüks ürünleri ile de ticaret yapılmaktaydı. Deri ve meşin de Sicilya ve Tunus'tan gelen önemli ihracat malzemeleriydi.

Miktar olarak, kumaş, tekstil ürünleri ve deri eşyalarından sonra gelen ancak münferit birçok tacir için ilk sırada gelen ürünler Mısır'dan tekrar ihraç edilen Doğu ürünleriydi. Bu ürünler kabacı dört kategoriye ayrılabilir: biber, tarçın, zencefil ve sarımsak gibi Doğu baharatları (Avrupa'da da Müslüman ülkeler kadar rağbet gören), sarısabır, amber, kafur, günlük, arap sakızı, damla sakızı, misk ve betel yaprakları (Atlantik Okyanusundan gelen bir çeşit amber) gibi aromalar, parfümler ve sakızlar; kızılağaç, lake ve çivit gibi (isminden de anlaşılacağı üzere Hindistan'da yetiştirilen bir çeşit çivit; ancak bu dönemde çivit geniş ölçüde Mısır'da ve aynı zamanda Filistin'de yetiştirilmekteydi ve Suriye'de yetiştirilen sumak ve mazı ve Tunus'ta yetiştirilen safran gibi başka birçok boyama ve tabaklama malzemesi Akdeniz'e özgüydü) boyama, tabaklama ve vernikleme malzemeleri; son olarak inci, değerli taşlar, akikler, firuzeler, oniksler ve benzeri kuyumculuk malzemeleri ve yarı değerli taşlar.

¹² Nahray'ın yazışması, Kudüs Yahudi Üniversitesinde M. Michael tarafından doktora tezinde kullanılmıştır. Bankacılıkla ilgili geçmişi ise tarafımdan kısmen JESHO, 9, 1966, sf. 28-66'da baskıya hazırlanmıştır.

Metaller, kimyasallar ve eczacılık ile ilgili malzemeler Akdeniz ticaretindeki malzeme grupları arasında üçüncü sıradaydı. Bakır, demir, kurşun, cıva ve kalay İspanya ve diğer Avrupa ülkeleri vasıtasıyla veya bu ülkelerden geliyordu. Akdeniz’de demir ticaretinde Yahudilerin neredeyse hiç payı yoktu, buna karşın bu alanda Hindistan’dan ihraç edilenler hususunda önde geliyorlardı. Kimyasal ve eczacılık ile ilgili ürünler geldikleri ülkeye bağlı olarak Doğu-Batı veya Batı-Doğu yönünde taşınıyordu. En çok ticareti yapılan kimyasal malzemeler alkali, şap, antimon, arsenik, bambu kristalleri, boraks, petrol, kükür, krom ve vitriyol idi. Yahudilerin uzmanlaştığı eczacılık sanayisi ürünleri burada sayılamayacak kadar çoktu.

Zeytinyağı Tunus’un başlıca ihracat malzemesiydi, bunu sabun ve balmumu takip ediyordu. Aynı ürünler ancak çok daha düşük hacimde ülke dışına kayda değer miktarda bal da gönderen Filistin ve Suriye tarafından da ihraç ediliyordu. Kurutulmuş meyve ticareti Suriye’ye şeker ise Mısır’a özgüydü. Yahudiler Mısır şeker endüstrisinde önde geliyordu (diğer bütün ürünlerin aksine, 16. YY’da İngiltere’ye ihraç ettikleri Fas şeker üretiminde tekelleşmişlerdir). Buğday, pirinç ve diğer tahıllara iş mektuplarında sıklıkla değinilmiştir ancak görünüşe göre bunlar ticari amaçlarla değil yazarlar veya arkadaşlarının hani halkı için sipariş verilmiş veya satın alınmıştır. Bu yiyecek malzemeleri ile ilgili önemli ölçüde deniz aşırı ticaret gerçekleşip gerçekleşmediğinin veya Yahudilerin bu ticarete herhangi bir payı olup olmadığının aydınlatılması gerekmektedir. Karışık 1960’larda Tunus’un sahil kasabalarının buğday ikmalinin tamamen Sicilya’dan yapılan ithalata dayandığını okuyoruz.

Yukarıda mercandan bahsetmiştik. Deniz salyangozu kabuğu, kaplumbağa kabuğu, lacivert taş, boncuklar, “nar lifleri” gibi ucuz aksesuarlar ve süsler için kullanılan diğer malzemeler uluslararası ticareti yapılan diğer ürünlerdi. Farklı zift ve katran tipleri ile yukarıda Rumlar tarafından satın alındığına değinilen hurma ağacı lifi bu ürünler arasında yer alıyordu. Hem dini hem de dini olmayan İbranice ve Arapça kitaplar da önemli uluslararası ticaret malzemeleriydi. Bu konuda Tunus büyük ölçüde ihracatçı Mısır ise ithalatçı rolündeydi. Ancak kitapseverler her yerde kitap arıyorlardı.

Münferit tüccarlar tarafından ticareti yapılan malların muazzam çeşitliliğine rağmen, bu tacirlerin her birinin önde geldiği kendilerine özgü ürünlerinin bulunduğu aşikardır. Bu şekilde, bu çalışmada daha önce adı anılan iki tacirden biri olan ve büyük bir servete sahip olan Ibn Awkal sultanlara ve bunların haremlerinde bulunan bayanlara sunulan seçkin tekstil ürünleri, kristal eşyalar ve pahalı inciler gibi lüks malzemelerde uzmanlaşmıştı. Bu nesnelere, diğer yandan, Ibn Awkal'ın yazışmalarında hiç bahsedilmeyen kitaplarla ilgilenen Nahray ben Nissim'in elde edemeyeceği ürünlerdi ancak Nissim de Bağdat'taki Yahudi akademilerinden ve Kuzey Afrika'daki Yahudi topluluklardan, ikisi arasında aracı olarak, bilim adamlarının bilimsel eserleri ile geçinme fırsatı bulmuştur.

Ticari Bir Mal Olarak Para: Müslüman Batıdan Müslüman Doğuya başlıca ihracaat malzemesi altın dinarlar ve gümüş dirhemler idi. Altın dinarlara Doğu ile ticaret için acil ihtiyaç duyulurken, gümüş dirhemlere, küçük gümüş madeni para Mısır'da yapıldığından Mısır içerisindeki sirkülasyon için ihtiyaç duyuluyordu. Diğer yandan (ve daha az seviyede olmak üzere) 'gümüş', örneğin bozuk ve tedavülden kalkmış gümüş kaplar ve dirhemler Batıya yollanır ve burada eritilerek Yahudi satıcılar tarafından darphanelere satılırdı. Gümüş ve altın sürgüler Batının Doğuya ihraç ettiği ürünler arasındaydı. Geniza dinar ve dirhemlerin belgelerinde diğer ticaret malları gibi alınıp satıldığından bahsedilmektedir.

Yerleşik ve Gezici Tüccarlar. Büyük Ibn Awkal gibi bazı tüccarlar tamamen yerleşikti. 1000 ve 1038 yılları arasındaki 40 veya bu civarda mektubun hepsi, Fustat'a, onun adreslerine, ya Dar al-Jawhar'daki ofisine (büyük olasılıkla evi) ya da ikinci ofisinin bulunduğu şehrin merkez ofislerinden biri olan Gem Bourse'ye gönderilmiştir. Yine de, büyük tüccarların hepsinin yerleşik olduğunu hayal etmemeliyiz. Taharti ailesinden dört kardeşin her biri (11. YY'nin ilk yarısında tanıdığımız, Kayravan'ın önde gelen yaklaşık 30 tüccar ailesinden biri), ikisi diğerlerine göre daha gezici olsa da, zaman zaman Mısır'da bulunurdu. Nahray ben Nissim öncelikle Tunus- Sicilya ve Doğu arasında ve daha sonra da Mısır'ın başkenti ve keten tipleri (Geniza belgelerinde 22 tipten bahsedilmektedir), ihracat için keten işleme yöntemleri gibi başarılı bir tüccar olmak için zorunlu olan uzmanlık seviyesinde bilgiyi edindiği keten yetiştirilen merkezler arasında ilk yıllarında çok seyahat etmiştir. Sonraki yıllarda Fustat'ta kalıcı yerini almış ancak Kudüs Yahudi

akademisi üyesi olmasına ek olarak Suriye-Filistin parası konusunda uzmanlaşmış olduğundan (döviz alım satımcısı olarak) zaman zaman Kudüs ve Suriye-Filistin'e ait diğer bölgelere seyahat etmiştir ve zamanın en popüler iş özdeyişi şuydu: 'Orda olan adam olmayanın asla göremeyeceğini görür'. Son olarak, 11. YY'da faal olan ve bize Geniza belgeleri vasıtasıyla kayıtlarını bırakan tüccarların büyük bir yüzdesi, kışın Sicilya ve Tunus'ta kalan ve sonraki yazı Mısır'da geçiren ve sıklıkla Suriye-Filistin boyunca ve Kudüs ile devam eden sınırsız gezicilerdi. Diğerleri ise düzenli olarak Tunus ve İspanya arasında veya İspanya ve Fas arasında ya da Mısır ve Doğu Akdeniz ülkeleri arasında seyahat ederdi.

Seyahat ve Denizcilik. 11. YY'ın başında bu trafiğin büyük bir kısmı kara üzerindendi. Kış boyunca, deniz nakliyyeye kapalı olduğunda, üç karavan Mısır'a gitmek üzere Kayravan'dan yola çıkardı. İlaveten, Doğuya gitmek üzere Fas'tan yola çıkan Sijilmasa karavanı vardı. Ayrıca, kışın Fas'a gitmek üzere Kayravan'dan yola çıkan bir karavanla ilgili de okuyoruz. Bu karavanların ismi 'season' (mevsim), belirli tarihti anlamına gelen mavsım'di, çünkü daha çok belirli bir zaman planlamasına göre çalışıyor gibi görünüyordular ve aynı adla anılan fuarlar da bu karavanlar yola çıkarken ve döndüklerinde kurulurdu. 1050'lerde, Kuzey Afrika Hilal ve Sulaym'ın bedevi yağmacılarının istilasına uğradığında Geniza belgelerindeki karavan trafiği neredeyse tamamen yok olur. Ancak, yüzyılın ilk yarısıyla ilgili olarak bile, bu trafiğe, Yahudi yolcuların Cumartesi tatilinden dolayı karadan gitmek yerine gemi ile seyahat etmeyi tercih etmesinden dolayı, belki de öneminin gerektirdiğinden daha az olmak üzere belgelerde değinilmiştir.

Seyahat ve taşımacılık bu nedenle Geniza halkı düşünüldüğünde Tunus ve Mısır veya Mısır ve Filistin gibi ülkeler arasında bile esasen deniz yoluyla gerçekleştirilirdi. Acre'den Ramla'ya gidiş gibi kısa bir yolculuk için bile gemi yoluyla Acre'den Jaffa'ya gitmek üzere yola çıkılır ve daha sonra katır sırtında Ramla'ya devam edilirdi. Denizciliğin hemen hemen her yönü Geniza belgelerinde örneklendirilmektedir ve sonuç olarak A Mediterranean Society (Bir Akdeniz Toplumu) isimli kitabımın hazır olan ilk basımında oldukça kapsamlı bir bölüm bu konuya adanacaktır. Burada, Müslümanlar ve Arapça konuşan Yahudiler için 12. yy.'da Hristiyan gemilerinde seyahat etmenin yaygın olduğunu, 11. YY'da gemilerin Müslümanlara (çok az sayıda geminin ise bölgedeki Hristiyanlara), kısmen

sultanlar (veya hâkim hanedanların hanımlarına), yöneticiler, generaller ve qadis gibi egemen sınıfa ve kısmen güçlü tüccarlara ait olduğunu belirtmek kafi gelecektir. Akdeniz ve Nil’de faaliyet gösteren 150’ye yakın gemi hakkında ayrıntılı bilgi topladım ve bu gemi sahiplerinin çoğunun merkezi Tunus’ta gibi görünmektedir.

Yahudi tüccarlar, bazen bu gemi sahipleri ile hem taşıyıcılar hem de müşteriler olarak, kimi zaman avantajlı, (gemide sevk edilen mallar için iyi ve güvenli bir yere sahip olurlardı) zaman zamansa tehlikeli olan (mal sahibi ile hiçbir ilişki bulunmayan kimselere ait mallarla birlikte gemiye hükümet tarafından el konulduğunda) bir çifte ilişki kuruyordu. Ortaklıklar uluslararası ticaretin temelini oluştururken (aşağıya bakınız), gemilerde ortaklık – yoruma açık bir gerçek - istisnai bir durumdu. Ayrıca Yahudilerin neden Akdeniz’de hiç gemileri olmadığını (çok az sayıda örnek ve birkaç istisna dışında) açıklamak konusunda da ne söyleyeceğimi bilemez durumdayım. Aden şehrindeki Yahudilerin gemileri bulunmaktaydı (referanslar 12. YY’a aittir). 1200 civarında Kahire’deki önde gelen Yahudi tacirler nakhuda (gemi sahibi) terimi ile tanımlanmaktadır, ancak bu ismi Akdeniz’de değil de Hint Okyanusu ülkelerindeki faaliyetleri sayesinde elde etmişlerdir.

Ticaret Düzeni. Geniza kayıtları ile de ortaya çıktığı üzere, uluslararası ticaretin en şaşırtıcı yönü farklı ülkelerde yaşayan tüccarlar arasındaki gayri resmi işbirliğidir (şadaqa – arkadaşlık - , veya suhba – yoldaşlık – olarak adlandırılan). İş arkadaşları tarafından bir değerine verilen hizmetlerin listesi sonsuzdur. İlk olarak, bir tüccar yazıştığı kişi tarafından gönderilen nakliye ile ilgilenmek, yani onu kabul etmek ve gelen malları mümkün olduğu kadar karla satmak ve son olarak bunlar için para tahsil etmek zorundadır (biraz farklı bir sorumluluk). Gelirden, ödemeler genellikle belirtilen kimselere yapılmak zorundaydı. Daha sonra, satın alan tarafından verilen listeye veya alıcının takdirine göre yerel mallar satın alınmak zorundaydı. Bunların makul zamanda ve denizde seyahat edebilir durumdaki gemilerle sevk edilmesi için düzenlemeler ve denetlemeler yapılmak zorundaydı ki bu da nakliye alanının olmayışı sebebiyle en zahmetli işti. Bazen malların nakliye edilmeden önce işlenmesi gerekirdi: ketenin taranması, beyazlatılmamış tekstil ürünlerinin beyazlatılması, incilerin delinmesi gerekirdi. Bu tip işlemlere ilişkin muhasebenin teslim edilmesi gerekirdi ki bu birçok tüccar için işlemlerin kendisinden daha külfetli bir iş gibi görünmektedir. Ayrıca, iş arkadaşları kendi

yazıştıkları kimse ile çalışan diğer tacirlere de yardımcı olmak ve bunları gözetmek zorundaydı. Son olarak, seyahat eden tüccarlar genellikle beraberlerinde iş arkadaşlarının mallarını taşır ve bunların taşınmasını gözetirlerdi.

Bu ilişkiye dair sayısız referans bu ilişkinin para cinsinde herhangi bir tazminata değil ama karşılıklı hizmete dayalı olduğuna ilişkin şüphe bırakmamaktadır. “Sen senin bölgede benim senin için burada kendi bölgede yapacaklarımı yaparsın”. Akdeniz ticaretinin bu yönünü şaşırtıcı olarak nitelendirdik çünkü; bu Arapça bir özdeyişte ifade edilen ilke ile ters düşmektedir: “birbirinizle arkadaş olun ancak karşınızdaki ile hesap yapın” (Ç.N: iş başka, arkadaşlık başka gibi.). Geniza belgelerinde bu özdeyişten alıntı yapıldığına henüz rastlamadım ancak kesinlikle iki kardeş arasında bile geçerli olan habba’ya (dinarın 1/72’lik kısmı) kadar ayrıntılı olarak hazırlanan kesin hesaplar için uygulanmaktaydı. Bu gayri resmi şadaqa’nın nedeni büyük olasılıkla her iki taraf için gerekli olan çabayı hazır paraya dönüştürmenin imkansız olması gibi pratik düşüncelerdi. Ancak bu büyük gayri resmi işbirliği müessesesinin Yunan felsefesine yaygın olarak yerleşmiş olan arkadaşlıkla ilgili fikirlerle bir ilgisi olup olmadığını ve Müslüman ahlak öğreticileri tarafından örnek alınıp alınmadığını merak ediyorum. Bu bölümün sonunda bu konuyla ilgili daha fazla şey söylenebilir.

Gayri resmi işbirliği ile birbirlerine bağlı olan tüccarlar genelde her yıl birkaç belirli taahhütle resmi ortaklıklar kurardı. Farklı tiplerde ve yönlerdeki ortaklıklar hem endüstri hem de ticaret alanındaki resmi işbirliği için hukuki araçlardı. Kendi toplumumuzda yer alan belirli bir maaşla iş verme ve belirli bir kazanç için sermaye yatırımı küçük kapsamlı ve önemsiz konuydu. Geniza belgelerinden öğrendiğimiz üzere, 11. YY’da Akdeniz toplumunda maaşlar ve kazancın yerini ortaklıklardan gelen gelir almıştır. O dönemde iki tip sözleşme vardı: birinde, yükleniciler eşit veya eşit olmayan paylarla çeşitli hizmetler önerir ve yatırımları ile orantılı olarak üzerlerine düşeni kazançtan alır veya zararı karşılardı. İkinci tipte, bir veya birkaç ortak sermaye veya mal veya her ikisi ile katkıda bulunur diğeri ya da diğerleri ise işi yapar, kardan daha az bir pay alır - bu genellikle 1/3’tür – ve zararlar için katılımda bulunmazdı. İkinci tip sözleşme, büyük olasılıkla Müslüman benzerinden türetilen veya etkilenen Avrupa’da kullanılan commenda’ya (sorumluluğuna vermek) yakın bir ortaklıktır. Aracının karın 2/3’ünü aldığı ancak zararlardan da sorumlu olduğu

Yahudi ortaklık biçimi Geniza döneminde yaygın değildi. Yahudi mahkemelerine gelen davalar genelde Müslüman ortaklıklar olarak adlandırdıkları durumlar ile ilgiliydi. Bu müessese ekonomik ve sosyal hayatın esas dokusunu oluşturduğundan, oldukça gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Bu ortaklıklara ilişkin ilk rapor, benim bastığım şu an Bir Akdeniz Toplumu isimli kitabımda ilgili bir bölüm ile değiştirilen, Islamic Studies (İslami Çalışmalar), Karachi, iii, 315-37’de yer alan bir makalede yer almaktadır.

Özel ve çok önemli olan bir ortaklık örneği babalar ve oğullar, kardeşler, amcalar, yeğenler ve hatta kuzenler tarafından oluşturulan aile şirketlerinde sergilenmektedir. Bu tip şirketlerin temeli sevseler de sevmeseler de akrabaların sahip olduğu karşılıklı sorumluluktur. Bu şirketler genellikle gevşek bir biçimde teşkilatlanmış ve üyelerin sahip olduğu toplam sermayeyi kullanmayan ancak bazen kullanan ve zaman sınırlaması bulunmayan şirketlerdir. Her koşulda, oldukça etkin (verimli) gibi görünmektedirler. Geniza belgelerinde bahsi geçen birçok tüccar işlerinde bir veya daha fazla akraba ile bağlantılı gibi görünmektedir.

Hal böyle iken, çok önemli bir noktaya varıyoruz. Geniza’da muhafaza edilen 11. YY’a ait tüm iş yazışmalarını dikkatli bir biçimde incelerken, bu yazışmaların en az %90’ının merkezi Kayravan’da bulunan birbiri ile sıkı bir şekilde bağlantılı tek bir gruba dayandığı sonucuna vardık. Mısır ve Filistin’e giden üçüncü nesil göçmenlerin üyeleri bile bu grup ile bağlantılıydı. Bu nedenle, tarafımızca uluslararası ticaretin temeli olarak tarif edilen gayri resmi işbirliği veya ‘arkadaşlık’ belki de Tunus’un çöküşü üzerine tüm Akdeniz bölgesine yayılmış olan yurttaşların karşılıklı yardımlaşma biçimi olarak anlaşılmalıdır. Kayravan’daki ve onun deniz limanı al-Mahdiyya’daki Müslüman tüccarların, benzer bir şekilde ve daha önce belirtme fırsatı bulduğumuz üzere birçoğunun gemi sahibi olması nedeniyle belki de daha büyük bir işbirliği yapması makul görünmektedir. Daha sonra, Akdeniz’in güney sahillerinde Amalfi, Pisa ve Genoa gibi şehirlerde olanlardan çok da farklı olmayan ancak İslam dünyasının ticari burjuvasının asla siyasi açıdan düzenlenmemiş olması gibi tek bir farklılığa sahip bir tüccar topluluğuna rastladık.

Tüccar Temsilcileri. Birçok deniz aşırı iş farklı boyutta ve tiplerde gayri resmi işbirlikleri ve arkadaşlıklar ile hallediyordu. Ancak herkesin arkadaşı yoktu veya bir ortak bulamıyordu ya da her ikisine de güvenmek istemiyordu. Bu iki ilişki

biçiminin var olmayışının yarattığı boşluğu wakil al-tujjar (tüccar temsilcisi- tüccar vekili) dolduruyordu. Arapçada belirli bir belirsizliğe meyletme söz konusudur. Harfi harfine yazman anlamına gelen katib gibi, sözcük tüm yetkileri ile bir bakanı da zavallı bir yazmanı da niteleyebilir. Aynı şekilde Jahbadh sözcüğü bir haznedarı veya bir vergi dairesindeki düşü seviyede muhasebeci anlamına da gelebilir. Bu şekilde wakil sözcüğü basit bir aracı anlamına da az sonra tanımlayacağımız önemli bir ofisin hamili anlamına da gelebilir. Wakil tujjar, kendisi veya babası yabancı bir ülkeye yerleşmiş olan ve burada öncelikle eve dönen insanlar ve sonrasında ona güvenen herkese hukuki temsilci veya iş aracısı olarak hizmet eden (komisyon karşılığında) varlıklı tüccardır. Bu tüccar malların depolandığı ve işlerin yürütüldüğü bir dar wakala veya ambar işletirdi. Bazı wakil'ler belirli ticaret mallarında uzmanlaşmıştı. Diğerleri – görünüşe göre çoğunluğu – genellikle toptan satış tüccarları kadar çok yönlüydü. Wakilin Yahudi tüccarlar tarafından bile taşınan unvanlar ve “wakil tujjar oldu” gibi açık ifadeler ile de kanıtlandığı üzere belirli bir resmi itibarı vardı. Fustat, Sur ve Halep gibi büyük şehirlerde Yahudi (Müslümanların yanı sıra) birkaç wakil bulunurdu ve Minyat Zifta gibi bir taşra kasabasında bile bir dar wakala vardı. Wakil'in ofisi genellikle bir Müslüman yargıcın, bir liman sorumlusunun veya güçlü bir vergi toplayıcısının bağlı olurdu.

Fustat'ta bulunan Müslüman ve Yahudi wakillerin kökenini araştırabildiğimiz kadarıyla, bu wakillerin kökeninin bir yandan Suriye ve Mezopotamya'ya dayanmakta, diğer yandan Tunus ve Fas'a dayanmakta olduğu söylenebilir. Doğu Akdeniz ülkelerinin İtalyan yerleşkelerindeki konsoloslüğün bu eski ve yerli wakil al-tujjar'lık kurumu ile bir şekilde bağlantılı olduğu varsayımından uzak durmak oldukça güçtür.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Haçlı Seferlerinden önce gelen yüzyılda yorum ve karşılıklı etki oldukça geçerli durumdaydı. Bu dönemde en azından Müslüman tarafta yabancıların ticari faaliyetlerinde çok az bir kısıtlama bulunması ya da hiç kısıtlama bulunmaması gerçeği bu süreci kolaylaştırmıştır.

Akdeniz bölgesi bir serbest ticaret bölgesi izlenimi vermektedir. Durum bu iken, özellikle (çalışma içerisinde görmüş olduğumuz üzere) önemli bir ihracat malzemesi olan kitaplar gibi (çalışma içerisinde görmüş olduğumuz üzere) malzeme alışverişi ve iş tekniklerinin fikirlerin de taşınmasına ve kültürel bağlantılara yol açıp

açmadığı merak uyandırıcıdır. İslam dünyası ve Yahudi toplumu düşünüldüğünde, geniş bir biçimde birbirinden ayrılmış bölgeler arasındaki ruhani bağlantılar genellikle şaşkırtıcı derecede yakın olmuştur. Hristiyan Avrupa ve Müslüman güney arasındaki fikir alışverişi, bu erken dönemde var olduğu kadarıyla, Geniza belgelerinde hiç iz bırakmamıştır.

S.D. GOITEIN

Bir Geniza Belgesi

Genizaların Bulunduğu Sinagog

Temsili Bir Geniza

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	PINAR KALE			
Doğum Yeri:	ILGIN			
Doğum Tarihi:	07.05.1980			
Medeni Durumu:	EVLİ			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Malatya Oniki Eylül İlköğretim	İlköğretim	Malatya	1991
Ortaöğretim	Gazi Ahmet Muhtar Paşa	Ortaokul	Erzurum	1995
Lise	İzmit İnkılâp Lisesi			
Lisans	Selçuk Üniversitesi	Üniversite	Konya	1999–2003
Yüksek Lisans	Selçuk Üniversitesi	Üniversite	Konya	2009–2011
Becerileri:	TİYATRO, MÜZİK, SPOR,			
İlgi Alanları:	SPOR, SİNEMA, KİTAPLAR,			
İş Deneyimi:	KONYA ZAFER DERSHANESİ, KAZAN MATEMATİK FEN DERSHANESİ, KAZAN ŞAHİN İLKÖĞRETİM OKULU, KAZAN İMRENDİ İLKÖĞRETİM OKULU. TAHSİN ŞAHİN KAYA İLKÖĞRETİM OKULU			
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	YÜCEL KALE, DOÇ.DR. MUSTAFA DEMİRCİ			
Tel:	0 505 801 97 23			
E-Posta:	pinar-kale@hotmail.com			